

oóri
Sándor,
Keresztury
Dezső,

Rózsa Endre versei;
Németh László kiadatlan írásai;
Jókai Anna prózája; szegedi
tudósportré: Alföldi Lajos;

Ablonczy
László:
Román
drámák
farsangja

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

**Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
84-2871 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató**

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916.

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1984. SZEPTEMBER

CSOÓRI SÁNDOR versei: Világot járó hideglelés, Véred ha kiserkenne, Idegenben, Rózsa és kakasfej	3
TÜSKÉS TIBOR: A Pásztor (Keresztury Dezső nyolcvanéves)	5
KERESZTURY DEZSŐ versei: Meztelen, Dió, Térben, idő- ben	7
MONOSTORY KLÁRA: Mikor „készült el” egy vers?	9
RÁBA GYÖRGY versei: Dal a szélről, Az apaság álma	13
JÓKAI ANNA: Vörös és vörös (regényrészlet)	14
RÓZSA ENDRE versei: A jövőnd is — mily ódonat-ó volt!, 1849 bűjdosói, A hegedű, Hadd hulljon a lírai tejfog!	29
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: A napló elkezdése (vers)	30
NÉMETH LÁSZLÓ kiadatlan kézírataiból (Közli: Grezsa Fe- renc)	32

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (56.)	38
<i>Szegedi tudósportrék</i>	
VEKERDI LÁSZLÓ: Alföldi Lajos	43

ÖRÖKSÉG

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Egy múlt századi magyar—román megegyezési kísérlet történetéhez	57
LENGYEL ANDRÁS: A Szegedi Fiatalok Erdélyi Kollé- giuma	69
Z. SZALAI SÁNDOR: Még egyszer a Karinthy—Tamási af- férről	82

TANULMÁNY

GREZSA FERENC: A Bocskai-kerti triptichon	86
---	----

KRITIKA

LIPCSEY ILDIKÓ: Joó Rudolf: Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság	94
OLASZ SÁNDOR: Bertha Zoltán—Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma	96
FÜZI LÁSZLÓ: A „bolond pap” emlékezete (Monográfia Balázs Ferencről)	98
VASY GÉZA: Ágh István: Egy álom következményei	102
POMOGÁTS BÉLA: Szöllősi Zoltán: Égitető	104

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ: A román dráma farsangja	107
--	-----

ILLUSZTRÁCIÓ

Lelkes István munkái a 8., 28., 37., 42., 56., 68., 85., 93. és
106. oldalon
Alföldi Lajos fényképe a 43. oldalon (Enyedi Zoltán fotója)

CSOÓRI SÁNDOR

Világot járó hideglelés

*Világos ez a nyári éj,
világosak az éjjeli vizek:
jól látni, hogy a tengerről
most fut be valami távoli borzongás a kikötőbe,
mintha a világ túlsó felén valakik vacognának.*

*Helsinki hanyattfekve és félájultan
alszik, mint akit csúnyán megviselt
a napszúrásos hőség,
csak elángyolodott részegei neszelnek föl a borzongásra,
sírályok meleg testét dugnák az ingük alá.*

*Ki tudja úgylis, mi jön még holnap:
új nap, magasan nyíló rózsákkal?
sündörgő tenger-roncsokkal partközelen?
vagy már a rangos összeomlás, szónokok
és próféták nélkül, ahogy egy barbár szívroham?*

*Oly közeli már minden, még ami
távoli is, mintha nem lett volna soha
messzeség, idő és nem vártunk volna gyakran
évszázadokig is egyetlen szóra,
csak hogy a mienk legyen a rangrejtett jövő.*

*Egy sóhaj is elég volt. Egy új isten neve.
Álom a tengerekről. Mert az élet
élni akart s nemcsak mocsokban, nemcsak
az ideiglenesség fojtó mámorában...
Élni? Túlélni magát az életet is!*

*Vendégként lépkedek itt a Sarkifény
irgalmában. Lúdbőrösek a fák, a rakpart
kövei s a tengerre néző szobrokon is
áthullámszik valami világot járó hideglelés.
Lehajolok és megsimogatom a tengert,
mint aki nem tud már semmit, csak szeretni.*

Véred ha kiserkenne

*Vigasztalan, hosszú hét Finnországban.
Keresem a Napot az egymást hajszoló erdők fölött,
de a rücskös tejüveg-eget
csak a te gyöngye öklöd tudná bezúzni nekem.
Véred ha kiserkenne, harmatos sebednek hosszan udvarolnék.*

Idegenben

*Barátaim verseit olvasom idegenben.
Beárnyékolja szavaikat az utcán siető nők haja
s a felhőkarcolókat mosdató esőké.
Most értem meg, hogy egyszer ők is elidegenednek tőlem.
Sírjuk fölött a nyár, mint üres hinta leng majd.*

Rózsa és kakasfej

Kertedben a kutyám lángvörös rózsát harapott ketté. Először azt hittem: a leölt kakas fejét találta meg a lugas alatt. Szólni akartam, de végül is meghátráltam: oly sok a hétköznapi rémkép életünkben — minek tetézzem?

A szemed egész délután mosolygott rám, a száad ártatlanul napozott velem — azóta én mégis megromlott képzelettel gondolok magamra. Valamit újra elhallgattam, ami a nyelvemen volt: Rózsa és kakasfej együtt a lugason átszűrődő, lágy idillben? Mintha a napsütés mögött kivégzőosztag állna.

Mennék hozzád ma is, de rosszat álmodom rólad egyfolytában: ülsz meztelenül a rózsák alatti kerti széken; szemed és melled árnyékban van s nagy véraláfutások a combodon. Egy darázs jár föl-alá körülöttem, mint strázsáló terrorista. Én mégis becsöngetek, hátha a meghitt rémtörténet még jóra fordul: fölugrasz és pironkodva magad elé kapod a kerti abroszt, de a riasztó csengőszóra sose-látott, golyvás jércék zúdulnak csak feléd a bokrok alól, csupaszok, mint a fagyasztott csirkék és kék hályog borítja szemgolyójuk.

A Pásztor

KERESZTURY DEZSŐ NYOLCVANÉVES

Iskolám, a dunántúli kisváros gimnáziumának nyomtatott évkönyvében olvastam először a nevét, 1946-ban, ekképpen: „Állami főfelügyeleti hatóság: A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Miniszter Keresztury Dezső dr.” Aztán eltelt néhány év, köztük a „fordulat éve”-nek mondott idő, s a pesti egyetem bölcsészeti karának hallgatója lettem. Keresztury Dezsővel is nagyot fordult a világ. Amikor a Széchényi Könyvtár olvasóterme előtti folyosón jellegzetes járásával, hóna alatt bekötött, súlyos újságpéldányokkal, leszegett fejjel, előre hulló hajjal, ferde vágású, alulról fölfelé tekintő, mongol szemekkel végigment egy férfi, valaki hozzám ért, és azt mondta: — Ez ő... — Újabb néhány esztendő múltán, 1955-ben, figyelmet keltő, föl villanyozó tanulmányát olvastam a Csillagban a magyar irodalmi hagyományok megőrzéséről és ápolásáról. Akkor már magam is dolgoztam, egy másik dunántúli városban tanítottam, és a helykeresés, a magamratalálás, az önkifejezés küzdelmében segített ez az esszé: a város irodalmi emlékeinek nyomozásába, mindenekelőtt Babits diákévei föl kutatásába fogtam. Nem sok idő telt el, s Keresztury Dezső nevével két karcsú verseskötet homlokán találkoztam. A *Dunántúli hexameterek* telt zengésű, Berzsenyi hangjára emlékeztető darabjai — melyek közül néhányat korábban a Válaszból ismertem — és a *Lassul a szél* tiszta fényű, filozofikus szonettjei ma is legkedvesebb olvasmányaim, s alighanem Keresztury lírájának meg nem haladott csúcsai. Később megismertem Keresztury biológiai és szellemi szülőföldjét is, Egerszeget, a falu és a város határán élő zalai megyeszékhelyet és Nemesgulácsot, a tágas nemesi udvarházat, a szülői házat, a fölnevelő, gyermekkori környezetet és tájat. Ettől az időtől „kortársi” olvasója lettem: kiteljesedő írói pályája figyelője, munkásságának megbecsülője, egy-egy új könyvének kritikusa. A magyar irodalom és a magyar zenetörténet vizuális értékeit két képeskönyvben adta ki. Balaton-szerelme újabb és újabb könyvek, tájesszéki írására sarkallta. Ugyancsak visszatérő, életét végigkísérő témája Arany János, aki az irodalomtörténész Keresztury-nak kínált állandó izgatószer. A soha el nem hallgató lírikus „őszikéi”, gyarapodó versei pedig újabb kötetekben — *Emberi nyelven, Így éltem, Pásztor* — kaptak helyet, s egy, a költészetünkben hiányzó hang, a valódi öregkori líra szálát szőtték a mai magyar poézis egészébe.

Keresztury Dezső a második Nyugat-nemzedék tagja, Szerb Antal, Halász Gábor, Cs. Szabó László szellemi rokona. Később a Válasz gárdájához számított, a népi írói mozgalommal rokonszenvezett, de mindig megőrizte egyéniségét, szellemi karakterét, egyéni útját. Ma, amikor e nemzedéknek jóformán ő az egyetlen itthon élő tagja, s az Illyés halála után árván maradt örökség egyik hivatott őrzője és továbbadója, talán nem ünneprontás, ha arra emlékeztetünk, hogy még Illyés szellemi súlya és tekintélye ellenében is — éppen az igazi barátság és megbecsülés okán — volt saját véleménye és nézőpontja. Illyés a harmincas évek végén írt verse a *Hídi vásár*. „Hol a vásár, ott a vásár, / középeben sámán kántál” — kezdi Illyés, majd a hortobányi hídi vásár képében a magyarság kelet-európaisága, ázsiai eredete, kétezer éves múltja mellett tesz hitet: „Ilyen néppel, ilyen fórum / lehetnél, ős Karakórum”. Keresztury az érem másik oldalát mutatja föl, a pusztá-mellett a falut, a kétezer éves múltból a második ezredévet, a Nyugat-Európához fűző hagyományokat, a kereszténységet, a vásári kavargással szemben a rendezettséget, a „felhőnyi por”-ral szemben a vásár ünnepi arcát. A *Zalai vásár*, az Illyésnek ajánlott „ellenvers” az egerszegi vásár képét emeli jelképi szintre, teszi a magyar

élet szimbólumává. Keresztury nem tagadja Illyés igazát, csak éppen más oldalról közelíti meg a kérdést, a történelem más értékeit emeli ki, az európai műveltség, a latin szellem rangját nyomatékosítja: „Milyen más is, milyen látvány / egerszegi híres vásár! / ... / Hol a vásár? — itt a vásár, / nem az Obnál: a Zalánál. / Nem csak összeröfönt népség; / ó-magyarág s kereszténység...”

Keresztury Dezső költő, kritikus, irodalomtörténész és fordító. S a fősorolást folytathatjuk: színházi és filmkritikákat ír, a könyvtártudomány művelője, szerkesztő és pedagógus, a művelődéspolitikai elméleti és gyakorlati kérdéseinek ismerője... Műfajokat, könyvtípusokat teremtett, műsorsorozataival meghódította a tömegkommunikációs fórumokat... Keresem a pályáját összefogó, a különféle műfajokat és tevékenységi formákat összefűző jegyet, a munkásságában eligazító, rendteremtő elvet. Keresztury Dezső a hajdani első, majd második magyar reformnemzedék örökségének továbbvivője, a valódi, a lelki nemesség őrzője és ápolója. A nemzeti kultúráknak mindig szükségük volt gyökeres megújítókra, a művészet forradalmáira és a már megteremtett értékek őrzőire, reformerekre. Keresztury a hazai latinos-nemesi kultúra továbbhordozója, a megteremtett művelődési javak életetője. Költészetének legszebb, hozzám legközelebb álló darabjai — a *Dunántúli hexameterek* és a *Lassul a szél* versei mellett — a portréversek, a megemlékező költemények, a Berzsenyiről, Vörösmartyról, Deák Ferencről, Szabó Lőrincről, Radnótiról, Gyergyai Albertről rajzolt portrék; s irodalomtörténeti munkásságának központi gondolata az Arany János-i életmű értékeinek fölmutatása. Itt a múlt nem elfordulás a jelentől, hanem tápláló erő, a haladás reménye. Itt az értékek őrzése nem pusztá mumifikálás, hanem a sarjadó új karózása. Keresztury birtokosa annak a kivételes emberi tulajdonságnak, hogy képes meghallgatni és mérlegelni, befogadni és szeretni a legkülönbébb szellemi teljesítményeket, föltéve, ha azok jelentékenyek. Nem az öncsonkító vagy-vagy-ok embere. Életművének központi gondolata, munkásságának vezérelve: az egy mástól különböző, eltérő értékek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Méltányolja az övétől eltérő nézeteket, rokonszenvezni tud más felfogásokkal is. Pályája úgy alakult, hogy ezt az igényét és hitét a sűrűn változó történelmi körülmények között csak a műfajok folyamatos cseréjével, változtatásával tudta képviselni, érvényesíteni és kifejtetni. A „sokoldalúság” nála a teljesnek, az egészenek más-más oldalról történő meghódítására szervezett vállalkozás.

Keresztury Dezső egy nálunk eléggé ritka írótypus, az „irodalmi ember”, régiesen szólva: a literátor, a literátus férfi képviselője; megjelölésére az angol nyelvben találni megfelelő kifejezést: *literary gentleman*.

De nincs szükségünk az angol szóra. Keresztury az az író, aki költészetében maga megteremtette az öndefiníció legtalálóbb metaforáját. Utolsó verseskötetének címét — *Pásztor* — egész életműve fölé írhatjuk jellemzésül. „Hálát nem várni tanít tapasztalatom, / mégis hadd osszam szét gyümölcseimet, / s szóljak azzal, hogy teszem a dolgom.” Magatartása egy közönyre, önzésre, magamutogatásra hajló, „önérvényesülésre” biztató korszakban és irodalmi közéletben mindenképpen példa. Olyan erények birtokosa, amelyeknek ma jobbra híjával vagyunk.

A közelmúltban valamely személyes ügyben segítségét kértem, majd szívességet levélben megköszöntem. Keresztury arra is alkalmat talált, hogy egy levelezőlapon a köszönet köszönetének kifejezésére jelet adjon.

Keresztury Dezső tisztán látó ember és biztonsággal ítélkező művész, mert a szeretet és a jóakarat vezeti tekintetét. Vörösmartyval mondjuk: „Fény nevére, áldás életére.” S kívánjuk, legyen ereje és ideje legkedvesebb tervei megvalósítására, további tennivalói elvégzésére. „A visszaszálkonyatban” szükségünk van a Pásztorra.

Meztelen

*A göndör haj is kihull,
fekete, vörös megőszül;
egy sem esik rabodul
a csillagok seregébül.*

*Az Ég, hol az istenek
honát hó szívrünk várja,
tornyozza a felleget
s épül Felhőkakukkvára.*

*Egyre sűrűbb a nép,
mely ömlik a kinőtt utcán,
torlódo sűrűje tép,
sodor a tarajló hullám.*

*„A király meztelen!” — így
mutat rám egy bolond; —
ugyan minek hazudik? —
Igazi ruhám a lomb,*

*a fény, árny, szél, levegő,
hús értelem, láng sugalom,
termőföld, kút, temető,
gyöngy pompa, kopottság, lom.*

*Szőnyegem túske tors volt,
szél mart, nap, éles eső:
így lettem sebesre horzsolt
hasznos köszörűkő.*

*Szemem a csillagokig,
tán rajtuk is túlra rebben;
a testem itt lakozik,
de a Végtelen újul bennem.*

*Megfejem vagy, elfogadtatva,
jelrendjével ő hat át?
Hullám verődik a partra:
vési, lemossa nyomát.*

Dió

*Bár tudnád, mivel vagy azonos,
múltaddal vagy jövőddel!
A Kor nyers kődarabra mos
vagy pozdorjává tördel?*

*Benned hány ős, hány haza él,
elrendelt vagy szabad:
megtiprott férgek vagy kevély
hősök utóda vagy?*

*Istened formál vagy hazád?
Hited tájfunja éget?
Mily közösség tudata ad
személyes büszkeséget?*

*Ellenállva határolod
el magad vagy magad-emészte?
Kiküzdött világ a birtokod
vagy mit a sors vet elédbe?*

*Mint feltöretlen a dió,
rejtet, mi érik benned;
tudod, hogy élni, tenni jó,
de adsz-e édes gerezdet?*

Térben, időben

*A levegő alig mozdul,
minden dermedten áll,
s ránkmosolyogva zordul
jön a törvényes halál.*

*A Nap ferdén sugárzik,
sűrű méz a hűs levegő;
mi bízunk mindhalálig;
nem értünk jön aki jó.*

*Hisz békén telt el az év, jó
minden, sok szép föladat
várhat még rád is vén golyhó;
ne add hát meg magadat!*

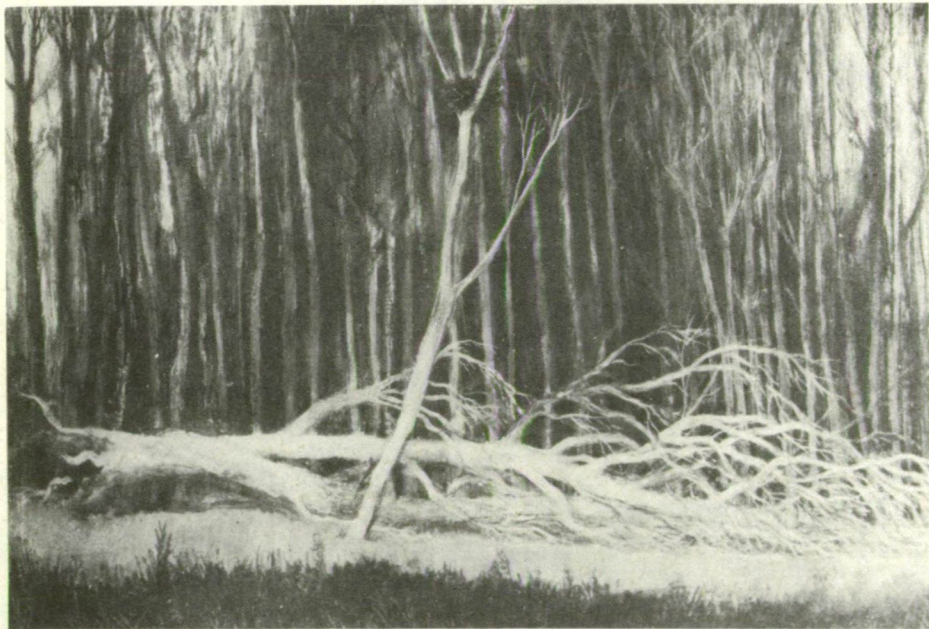
*Bár határok, évszakok rendre
mind egybeillenek,
a látszatok könnyű rendje
elfödi a lényeket,*

*ami történik s tágasúl: mi
bontjuk föl s lesz tér, idő?
Jobb lenne lényegét tudni,
de el kell fogadni: ő*

*csak közeget ad létünknek,
miénk múlt, jövő, jelen;
benn nincs hétköznapi, ünnep,
nincs határ, se fönn se lenn.*

*Bennünk is az vált formát,
szétesik s újra él,
nem ismeri, mi a korlát:
törvények-súgta szeszély.*

*Magából újuló munka,
fő rendje a változás;
nem sokat ad szavunkra,
de nincs helyette más.*

LELKES ISTVÁN: KIDŐLT NYÁRFA

Mikor „készült el” egy vers?

KERESZTURY DEZSŐ *IFJÚSÁG* CÍMŰ VERSÉNEK SZÖVEGVÁLTOZATAI

Az *Ifjúság* című vers Keresztury Dezső egyik olyan verse, amit szeret, számon tart, éppen ezért vissza-visszatérve hozzá — mindig változtatott rajta.

Egyáltalán nem mellőzhető kérdés, mikor is van *készen* egy költemény, és melyik az a változata, amit a költő végül is igazán befejezettnek, véglegesnek tart.

Az említett versnek hat változatát találtam meg. Megmaradt egy (többszörösen javított) kézírata, két — a kéziratról és egymástól is eltérő gépiratos változata. Újabb, javított (vagy változtatott) variáns az első közlés a Magyar Csillagban 1942-ben. Utána az *Emberi nyelven* (1965) című kötetben, és végül a *Válogatott versek* 1979-es kiadásában találkozunk vele újra. A vers lényegi mondanivalója végig ugyanaz, de mind a hat szöveg hoz apróbb-nagyobb változtatásokat.

Maga a kézirat keltezetlen, akárcsak az első közlést megelőző (?) gépiratok is. Így a keletkezés időpontját kutatva biztos támpontul csak a Magyar Csillag 1942. április 1-i keltezését használhatjuk föl. Az *Emberi nyelven* kötetben „nyitóvers” az *Ifjúság*, de a *Hegyen* című ciklus, amelynek élén a költő elhelyezte, 1965-ből származó verset is tartalmaz, ezért további eligazítást nem ad. Biztosan csak annyit állapíthatunk meg, 1942 előtt keletkezett.

Hogy a pillanatnyilag föllelhető egyetlen kézirat *egyetlen* munkapéldány is volt-e, szintén nyitott kérdés. Javításai, betoldásai alapján ez is föltételezhető.

A vers dallama mindenesetre már az első variánsban: ezen a kézíraton készen állott, a továbbiak során a szerző semmit sem változtatott rajta. Trocheusi lejtése, keresztrímei — ha úgy tetszik — nemcsak nyugat-európai, hanem magyaros ritmizálást is elfogadnak, különösen a páros sorok nagy részében.

Mivel a vers *alakulása* érdekel, a verstani és szövegelemzési szempontokra nem térek ki. A keletkezés történetéhez érdekes és fontos adalékot kaptam magától Keresztury Dezsőtől. Visszaemlékezése szerint 1940-ben vagy 1941-ben, télutón vagy kora tavasszal Galyatetőn volt a feleségével. A költemény első ihletforrása egy ott látott csodálatos, zúzmarás téli tájkép. Innen ered az „ágak ingó dércsipkéje” kifejezés a 3. versszakban.

A vers végén felbukkanó halálmotívumnak pedig gondolati-tárgyi alapja van. Szekfű Gyuláék is ott voltak akkor, és a már erősen háborús hangulatban együttléteik során fölmerült köztük az úttévesztettség érzése, többször is visszatért beszélgetéseikben a fenyegető katasztrófa, a halál, a nemzetpusztulás lehetősége.

Végül maga a versindító ihlet mintha mindezekből és még egy fontos mozzanatból állna össze. Már hosszabb idő óta nem járt otthon, Nemesgulácson, de éppen akkor valami hivatalos ügy hazaszólitotta. Egy nap aláírt tette meg az utat oda és vissza, és a — meglehetősen hosszú — vasúti utazás alatt, útközben, a vonat zakatolásában, mintegy zenei ihletből született meg a vers (egyébként egyáltalán nem zakatoló!) talán két legmerészebb sora:

*szálló életem tündér gubója
héja már csupán a tűnt időnek.*

Ez a két sor tehát már az utazás *után* került bele a versbe: mint majd látni fogjuk, a 2. variánstól kezdve.

1. A kézirat:

IFJÚSÁG

(betoldás:)

Lágyan ringó dombok hajlatában
(Régi) vén kertünk (néma) hó takarja
Télbe süppedt útjára hazátlan
Utazó, ki visszatér egy napra
Lépek, akit hazahív az anyja
ugy keresem útját, mint

Mintha minden (tejes) puha ködbe bukna
Ugy süllyedek a megingó tájjal
Hús hab mosdat, úszom szívszorulva
Az emlékek tejszínű tavában.

Tágult szemmel (szállók) siklom, csak az ágak
Dércsipkéje sejlik mint az álom
S halk zajával a sikló madárnak
(Csak derengve látom a világot)
Száll felettem édes ifjúságom.

Tán csak vágyam érzi, sejtve szinte
A levegő tiszta kék fölében
Könnyű szárnyon lebben, mint a pille,
S mint az édes álom, oly tűnékeny.

Felgyullad s egy percre átragyogja
A homályt, mely (gomolygást, mely) körülöttem árad
Ó, hogy szárnyal! Ó, hogy zeng a hangja!
Nincs hatalma rajta a halálnak.

A zárójelbe tett szavak a kéziratban áthúzva szerepelnek.

2. Az első gépelet:

IFJÚSÁG

Ringva lejtő dombok hajlatában
vén kertünkben áll a régi ház még.
Hazahívott otthonom szavával —
s mintha ködös holdtájékon járnék.

Kedves útja elsüppedt a hóba,
hangos (hívó) szóma néma árnyak jönnek:
szálló életem tündér gubója
héja már csupán a tűnt időnek.

Dermedt szívvel állók, csak az ágak
ingó dércsipkéje sejlik távol;
s halk zajával a sikló madárnak
száll fölöttem édes ifjúságom.

*Lágyan, mint az álom bontja szárnyát
a levegő tiszta kék fölében:
tán csak vágyam sejti szárnyalását
s mint az elfutó perc, oly tűnékeny.*

*Fellángol most, fénye átragyogja
a homályt, mely körülöttem árad.
Ó, hogy szárnyal! Ó, hogy zeng a hangja!
Nincs hatalma rajta a halálnak.*

A szöveg — mint látjuk — nagyon erősen átalakult. Csak az ihlető alapérzés és néhány mondattörredék maradt meg az első fogalmazványból.

3. A második gépirat:

IFJÚSÁG

*Ringva lejtő dombok hajlatában
pöre fák közt áll a régi ház még.
Hazahívott otthonom szavával —
s mintha ködös holdtájékon járnék.*

*Kedves útja elsüppedt a hóba,
hangos szómra néma árnyak jönnek:
szálló életem tündér gubója
héja már csupán a tűnt időnek. [...]*

Lényeges változtatást az első versszakban találunk. („Vén kertünkben” — „pöre fák közt”. A „jönnek” pedig „jönnek” lesz a 2. versszakban.)

4. Magyar Csillag 1942. II. évf. 4. szám:

IFJÚSÁG

*Ringva lejtő dombok hajlatában
vén kertünkben áll a régi ház még.
Hazahívott otthonom szavával
s mintha ködös holdtájékon járnék. [...]*

Az első versszakban visszatérő „vén kertünkben áll a régi ház még” sor és a második versszakban a „jönnek” igehasználat alapján arra is gondolhatunk, hogy a gépiratos szövegek sorrendje fölcserélhető. Mivel azonban a későbbi Emberi nyelven kötetben újra a 2. gépletnak tartott „pöre fák közt áll a régi ház még” megfogalmazás tér vissza, a keletkezés sorrendjét tekintve — a keltezések hiánya miatt — legfeljebb a költő emlékezetére támaszkodhatnánk. Ennyi idő után azonban az ilyen apró részlet elmosódik. Így csak elgondolkozhatunk rajta.

5. Emberi nyelven, Magvető, Budapest, 1965.:

IFJÚSÁG

*Ringva lejtő dombok hajlatában
pöre fák közt áll a régi ház még.
Hazahívott otthonom szavával —
s mintha ködös holdtájékon járnék.*

*Kedves útja elsüppedt a hóba,
hangos szómra néma árnyak jönnek:
szálló életem tündér gubója
héja már csupán a tünt időnek.*

*Dermedt szívvel állok, csak az ágak
ingó dércsipkéje sejlík távol;
halk zajával a sikló madárnak
száll fölöttem édes ifjúságom.*

*Lágyan, mint az álom bontja szárnyát
a levegő tiszta kék fölében:
tán csak vágyam sejtí szárnyalását,
mint az elfutó perc, oly tűnékeny.*

*Fellángol most, fénye átragyogja
a homályt, mely körülöttem árad.
Ó, hogy szárnyal! Ó, hogy zeng a hangja!
Nincs hatalma rajta a halálnak.*

A Válogatott versek (Magvető, Budapest, 1979) az Emberi nyelven (és a 2-nak tartott gépirat) szövegét vette alapul, mindössze egyetlen szót változtatva meg rajta: a 2. versszakban „szálló életem” helyett „növe életem” kifejezés szerepel.

A változatok számbavételének tanulsága: vannak versek, amelyek soha nincsenek készen. Az idő (az irodalom „harmadik dimenziója”, ha elfogadjuk sok másféle mellett ezt a besorolást vagy elméletet is) mindig változtat, alakít a költő világán is, ezt az alakítást pedig ő is elvégzi versén.

Műalkotások néha évekig, évtizedekig — talán egy teljes emberi életen át keletkeznek, nyernek végső formát. A festő, szobrász, muzsikos sem dolgozik másképpen. Variációik, vázlataik ugyanúgy értékek, mint az elkészült mű. Az irodalmi szövegek alkotói — talán mert az eljárás szokatlan volt eddig — vitathatják munkadarabjaik közkinccsé tételének jogosultságát. Magam nem érzek különbséget egy-egy előszöveg és egy képzőművész vázlatának értéke között, hiszen az irodalmi szövegek keletkezésének története sem más, nem kevésbé érdekes — a valódi érdeklődő vagy éppen szövegkutató és nem csupán a sznob szemében —, mint például egy festő vagy szobrász vázlatainak sorozata.

MONOSTORY KLÁRA

Dal a szélről

Föltámad a szél

*Kezdődik valami
elhagyhatatlan vasgolyóhoz
láncolt veszteseknek
tisztulnak álmai*

*Még csak egy horkanás
csak az elhullatott
foszlány kavarog*

*papír de rajta írás
foszlányon régi sírás
még csak csúcslevelek
kapkodnak más törzs felé
de megreccsennek ágak
helyéről ledörömből
szétcsattan egy cserép
s a szakadt tetőn át
bezúdul az ég*

Az apaság álma

*Borostáid fiam izgága szederindák
átszagatom rajtuk magam
hús esztendőnyi mélybe
leljem meg újra puha fizimiskád
a kezem alá sörtére nyírt kobakod
legyek megint eresz s tető
soha meg nem roppanó
mindentudó gondviselés
Két hosszú karod erdei husángok
mozgó eleven tilalomfák
sorompóikon törtetek keresztül
míg sarj-korukra nem talállok
te meg kölyök-mancsod markomba téve
követsz nyugton ragadozók elébe
s dombot lépő erővel
nem vénen nem is ifjú-zölden
még egyszer előidők örege
kengyelfutó magányban
akire a zsendülés sorsa bízva
postájával meg sosem állna
csak ha zsibbadó ujjait szorítja
immár fejszecsorbitó szálfá
göcsörtös markolása
akkor jöhetsz kíváncsi utazó
százezer óra folyondár-falán át
ámulhatsz az őserdei homályban
szemed láttára múlttá süllyedő
kifaragott isten emlékjelére*

Vörös és vörös*

(Krónikatöredék az 1980-as évekből)

SZÉTTEKINTÉS

„Vajon megtettem-e mindent, amivel magamnak tartozom? Jól játszottam-e a szerepemet?”

Stendhal

Szomjas Juli — miközben nem mondott le Reményiről — vigyázott, hagymázás álomba ne ringassa magát. A napok gyorsan múlnak. Aki csak nyavalyog, nem viszi semmire. De hát miért elégszik meg a legtöbb ember oly kevéssel? Régi, gimnáziumbeli osztálytársnője, Varga Juliska is fölbosszantotta, pedig igazán jót akart. Mindig tisztelte Julit, ő maga csúnyácska és butuska lány lévén, talán egy kicsit szerelmes is volt belé. Most megkereste, kinyomozta. Örökölt a nagyapjától, nyit a műút mellett egy butikot. Hívta Julit társnak: pénzt se kér, csak munkát és ötleteket. Juli lebilincselően bánná a vevőkkel, a propagandát — az ő képességeivel — megszervezhethné. Egy-kettőre lepipálnák a rátarti férfiakat, akik azt hiszik, üzlethez csak ők értenek... Julit sértette az ajánlat. Ha egy-két évre elfogadja a közepszerűséget, menthetetlenül beleveszik. A mocsárban egy lépés is elég. A kereskedés alacsony rendű tevékenység: az így szerzett pénz nem dicsőség. Lehet, hogy Varga Juliska józan, de az ilyen józanság sose szül rendkívülit. Megszedné magát, de minden elsorvadna benne, ami csak ezután hivatott szárba szökkenni igazán...

Itt, Reményiéknél kell kihúzni az esztendőt, tanítgatni, nevelgetni a fiúkat. Helyet változtatni nem érdemes. Különbön sem mond le arról az élvezetről, hogy Reményi lelkét csiklandozza. S neki is jól esik Reményivel az izgalmas bújócska... Nem futamodni. Ebből a búvárbélelt ügyből talán mégiscsak ki lehet valamit hozni. Ha mást nem, tavasszal az egyetemi felvételt könnyítheti meg. Reményi e téren tett is ígéretet. Egy jó pásztor számon tartja, keze alól ki, hova kerül. Azt mondta, ha Juli valóban megfelel, ő a támogatást nem szégyelli, sőt, kötelessége. Három-négy szálon is elindul majd, egy közülük csak beválik! Reményiné is csatlakozott, az unokafivérét emlegette, aki Szabadváron a szakszervezetek megyei tanácsának a titkára. Reményiné végeredményben roppant elégedett volt Julival. Kisbalázs jó minősítéssel ment át a pótvizsgán, általános ámulattól övezve. Reményi lüktető, de szorosan lekötözött szerelmét fokozta a fiai és Szomjas Júlia kétségbevonhatatlanul bensőséges viszonya; négyük látványa, az idillikus csoportkép. Elhatározta, addig is, amíg Julit az egyetemre fölveszik, minden tőle telhetőt megad neki: tartalékot a száraz évekre, a kétségbeesés, a csüggedés óráira. Reményinek kevés ideje volt. Korán kelt, mint a „parasztok”. Reggeli áhítattal, istentisztelettel kezdődik a hétköznapi. Utána postabontás, s mindig jön a lelkészi hivatalba valaki... Kora délután temetés, később kereszteselés vagy esküvő. Igehirdetés, a kisfalvakra is kiterjedően. A környéken rendezett egyházi ünnepi alkalmakon is — természetesen — részt kellett vennie; egymást váltották az ökumenikus imahét, szeretetvendégségek, presbiteri konferenciák, diakóniai napok. És az ünnepek még ennél is zsúfoltabbak voltak. Az evangelizációra, a prédikációira komolyan készült. Az asszonykör foglalkozásait, a gyermekek és a konfirmálók oktatását magas színvonalon látta el. A jövedelmek kigazdálkodása nagyon is köznapi gon-

* Az író új kisregényének részlete

dokkal szembesítette. Sokan kaptak egyházi segítyt, és a templom karbantartása a növekvő árak mellett egyre többbe került. Reményi nem engedhette meg magának, hogy mindig szelíd és csöndes legyen — esetenként határozott, kemény fellépésével nyerte meg a világ képviselőinek együttműködését. Persze, egy-egy kis képességű pedagógus irigységét, áskálódását is el kellett viselnie.

Munkáját most sem hanyagolta el, betegségével győzködve. Juli és a gyerekek tanulhat- tak tőle. Szívósságot, diplomáciát, türelmet, önzetlenséget, az emberek előítélet-mentes szere- tetét; nemes fölháborodását, szigorú kritikát olykor, és az igazi megbocsátás képességét min- den őszinte bűnbánatra. De Reményi nem elégedett meg ezzel. A szellemi látókörüket kívánta tágítani. Fölfedeztetni részben legbelül, részben más síkon a halálsituációban is érvényes fo- gódzót. Ez a fogódzó óvta meg — végső soron — őt is ezen a próbáló nyáron. Kinok között, hullámok között, de megóvta. Ezt a küzdőképességet szerette volna Juliban is vizsgáztatni.

Szomjas Juli bár szavait hibátlanul megjegyezte, — lelke köves talajáról a magot valami- féle ördög mindig fölkapta. Reményi tanításából azt a neki tesző megállapítást szűrte le, hogy Reményinek ő mégiscsak nagyon fontos, és saját fontossága tudatában könnyebb a hátralévő hónapokat eltöltenie.

Reményi óvta a felszínes kapcsolatoktól, a látszattevékenységtől, a nyüzgéstől, de Juli a csöndes kertből, a hajlíthatatlannak tetsző férfi mellől ki-kiszöködött. Éppen Reményiné volt ebben szövetségese, Reményiné, aki végre be merte vallani magának, neki bizony a társa- sági élet hiányzik. Amellett Reményi sem tudott minden fölösleges üggyől távolmaradni. Ré- gebben a futballcsapat edzője volt; majd a könyvbarát bizottság elnöke, a Hazafias Népfront oszlopos tagja lett — s mint ilyen, néha cselekedhetett hasznosat is. Mindenestre az „esemé- nyekbe” szüntelenül bevonták.

Egy esemény — november hetedikével kapcsolva — ismét közeledett. A történelemnek újabb és újabb hősei bukkannak fel, ahogy a forradalmi láz lehiggad. Kik és miért, ne kutas- suk, de tény: kinyomozták, Helesvay Elemér az egykori Istvánházán látta meg a napvilágot, az apjáé volt az uradalom és a határ. Helesvay Elemér kései felfedeztetése azzal függött össze, hogy Helesvay csak úgy, pusztá humanitásból, hazaszeretetből, de minden szilárd elmélet és osztályalap nélkül szegült szembe a németekkel, mint hivatásos katonatiszt. Bebörtönözték, halálra ítélték, negyvenötben kiszabadították, ötvenben kitelepítették, ötvenháromban reha- bilitálták, ötvenhatban kórházban halt meg, korai általános érlemeszedésben. Hogy ennél többet is érdemelne, erre a hetvenes évek közepétől indult akció, mely napjainkra érett be. Érthető tehát a lelkesedés, amely az indítványt követte: november hetedike alkalmából nevezték el a Vörös Hadsereg utcát Helesvay Elemér útnak. Illetékes helyen mindössze annyit módosítot- tak, hogy ne a Vörös Hadsereg utca, hanem az Árpád utca kapjon új nevet. Nos, Szomjas Julit mindez aligha érintette volna, ha az eseményekre nem érkezik le Mohl elvtárs, aki jelenleg a kü- lönleges állami bizottság titkára, — ismert közéleti személy. De mivel leérkezését jelezte, Vám- szentistván fogadására ünnepséget szervezett. Reményit is felkérték a fogadó bizottságba.

Reményi bosszankodott. Véleményét nem rejtette véka alá: a szegény mártír ürügyén megint egy élőtt ünnepelnek. Lehurrogták; az udvariasság és vendégszeretet még nem személyi kultusz, különben is, egy „felső” ember csak a hasznukra lehet... Szép hagyomány, hogy az érkezőt csinos lány fogadja; népviseletben, nemzetiszínű szalaggal ékesített búzakenyérrel. Ez a környék sosem volt jellegzetes népviseletéről híres. De a pesti Mohl elvtárs ezt — „ruha- ruha” — úgysem tudja megkülönböztetni. Szereztek egy aránylag szelíd jelmezt, s megindult a titkos versengés, ki bújjon bele. Véletlenül igazságos döntés született: mivel senkit nem akar- tak megsérteni a befolyásos helybeli szülők közül, Reményi javaslatára Szomjas Julit válasz- tották. Így aztán senki se acsarkodhat, hogy lám, a szülei tolták előre...

Szomjas Juli ezzel szokatlan szituációba csöppent. Bántotta ugyan a hiúságát, hogy mindössze egy mondatot szólhat, azt is a szavak szigorú rendjében, s az érkező „nagyfejest” már előre utálta. Mennyivel különb, mint ő, akinek meg kell előtte a fejét hajtania? A foga- dás, az esemény mégsem volt további sorsa felől közömbös. A község főemberei között eleinte

elfogódottan mozgott, de hamarosan észrevette, elfogódottságra nincs oka, piros arcocskáját szívesen és nyájasan paskolgtatják, bele is csíp egyik-másik. Negyed óra után remekül eltájékozódott. Nem tévesztette össze az elegáns pincéreket a fogadó bizottsággal. Megállapította, a pincérek sokkal finomabban viselkednek, mint akiket reflexszerűen körbekinálnak. Ez hát az a sokat emlegetett, bűbajos protokollmodor, amit a zseniális riporter olykor képes rípiyára zúzni...?

Ha erre volt kíváncsi, Mohl és kísérete kíváncsiságát maradéktalanul kielégítette. Mohl az életben sokkal, de sokkal közvetlenebb hatást keltett, mint a televízió képernyőjén, egy-egy szűkre vágott híradókockában. Divatlap-eleganciája nyugati politikusra emlékeztetett — a zokni és a nyakkendő színe azonos, a zakó karcsúsított, a nadrágszár nem leffeg. A felöltő modern; majdnem fiús a sötétkék bőrbetéttel. Mohl inkább öreg, mint fiatal. Inkább csúnya, mint jóképű. De ez férfinél nem számít. A légköre! A mosolygása... A baráti, szabályos és soha nem szertelen ölelése. A két csók jobbra-balra. S a nők közül egyedül Szomjas Julit csókolta meg. Citromos desodor illata volt. A kenyeret megtapogatta, szagolta, azt mondta, az anyja süített ilyet utoljára, látszik, hogy nem a sütőipar... kacsintott, cinkosan.

A sleppből egy Julival körülbelül egyidős lány ugrott elő, a kenyeret szürke nylonzacskóba sülyesztette. Ez a lány a továbbiakban is magára vona Szomjas Juli figyelmét. Antikot utánzó fehér csipkeblúz, harangszoknya fodorral, s oly rövid haj, mintha csak odafestették volna az erősen tojás alakú koponyára. Szorosan fölzárkózott Mohl mögé. Az országos KISZ-bizottság képviselőjeként mutatták be. Kezet nyújtott, s azután bal kezét is ráborította a kézfogásra, a keletkezett gubancot rázogatta, mintha csipcsipcsókat játszana. Sokat gyakorolhatta.

„Komikus! — gondolta Juli. — De senki se merné erre figyelmeztetni. És arra sem, hogy a harisnyája csupa sár. Miért ne próbáljam meg? Mohl is felverte, ahogy hirtelen kiszállt, a latyakot.”

Funkciója lejárt már, a diszebédre senki sem invitálta.

„Leköppöm magam — gondolta Szomjas Juli —, ha elsomfordálok, gyáván...”

A protokollon — a két program közötti váltás zűrzavarában — áttörte magát. Alig remeggett a hangja. Nem is a nőt, Mohl elvtársat célozta meg.

— Bocsanat — mondta, és mosolygott, a nyakát kissé megdöntötte — mossuk le a nadrágjalat, nedves szivaccsal... Mielőtt rászáradna.

Mohl egy pillanatra megzavarodott, azután letekintett a lábaszárára. A KISZ-es lány automatikusan utánózta. Felsikkantott.

— Szintén sáros — bólintott Juli. — Segíthetek?

— Hát köszönöm! — Mohl megfogta Juli vállát, a rökönyödött társasággal szembefordította. — Figyelemreméltó kislány... Mi is a neve?

„Szomjas Júlia, Szomjas Júlia”... — még el is ismételte. Juli pedig, miközben sürgött-forgott, készítette a szivacsot a mosdóba, látszólag összefüggés nélkül azt mondta Mohlnak, mindannyian emberek vagyunk, s a nagy emberek erénye a természetesség éppen...

A KISZ-es lány megjegyezte, lám, a fiatalságban még van őszinteség, Mohl elvtárs nem hiába pártolja a fiatalokat.

Juli beavatkozását Reményi feltűnési viselkedésnek ítélte, de a sikert kénytelen volt elismerni. Szomjas Julit községszerte emlegették. Idegenek szőlították le az utcán, gratuláltak neki, néhányan nem hitték, hogy Mohl elvtárral nincs régebbi kapcsolata. Olyan is akadt, aki csak úgy, mellékesen, egy-egy megoldásra váró ügyét-baját elmesélte.

A területi KISZ-szervezet megkereste, méltatlankodtak, hogy Szomjas Juli a sodrásból kimaradt. Juli a szíves kapacitálásra azt felelte, eddig is tette, amire a tagsági könyv kötelez, de az uborkafára nem fog fölkapaszkodni az egyetemen se, csak vajha valami segítséggel oda bejutna...

Persze, a magas láng szükségszerűen megtermi a kormot. Kezdett a hév torzulni, az érdeklődés egyre inkább pletykává dagadt. Honnan szerezte a kis Szomjas Juli ezt a magabiz-

tosságot? Egyáltalán, miért is egyeztek bele, hogy az ifjúságot ő, éppen ő képviselje? A nagytiszteletű úr ajánlotta... Szép szándékkal, hogy a versengést, sértődést megelőzze. De kije ez a lány a nagytiszteletűeknek? Hogy ennyire tolják az előtérbe?

December elején megérkezett a névtelen levél. Reményinének címezték. Géppel írták. A stílusa felnőttre vallott, közepes műveltségű, fantáziadús felnőttre, inkább nőre, aki arra alapozta a vádakat, hogy Szomjas Juli a rendes, igyekvő, korabeli fiúkat megveti. Bezzeg Reményi Baláznak megnyitja a kisajtot a manzárdszobában...

Aki írta, nyilvánvalóan semmit nem tudott. Talán a sértett szomszédkamasz anyja. Vak-tában rágalmazott, ocsmány módon, de — s ez a legocsmányább — volt mit eltalálnia.

Reményiné teljesen összezavarodott. Eszébe jutott az a kínos éjszaka, amikor a férje váratlanul magához húzta, majd eleresztette, ernyedten. Már akkor sejtette, nincs rendben valami. De hát megtörténhetett-e ez? Elhiheti-e Reményiről ezt a förtelmet? Nem bűn-e maga a feltételezés? Ha komolyan veszi a vádat, nem lesz-e maga is a rágalmazó cinkosa? Hogy tehették meg, a lelkesükkal, aki csak jó volt mindenkinek, egy hívásra szaladt; ha kellett, betegét ápolta, virrasztott, vigasztalt... És a további sustorgásnak hogyan vegyék elejét?

Talán csak egy őrült — próbált Reményiné napirendre térni. Szilveszterig nem is említette. Ingerlékenyen figyelt, az éjszakákat félálomban töltötte. Nem szokik-e a férfi? Ha Reményi dolgozott, lábujjhegyen osont az ajtajához, majd onnan föl a manzárdhoz, áruló zaj nem szűrődik-e ki?

Már kezdett valahogy megnyugodni. S akkor megérkezett a második levél — kétségtelenül ugyanazon elme szüleménye. A levélíró azt állította, Reményi kéjenc módjára naplót vezet, az élményeiről... azon buzgólkodik a lámpafénynél éjjelente, s ezt ő, mint a ház barátja, véletlenül fedezte föl.

A baráti körre való hivatkozás Reményinét végképp kiborította. Ha csak valami kis igazság is van a dologban, Reményi közvetlen hívei azok, akik áskálódnak. Meg kell győződnie, mielőtt a szennyest Reményinek kitergeti.

Az ünnepeket influenzát színélve ágyban töltötte, s egy alkalmasnak vélt január eleji délután besurrant Reményi dolgozószobájába. Az íróasztal fiókját — családi örökség, féltett darab — körömráspollyal feszegette fel, mit sem törődve azzal, hogy a zár körül lepattog a poltúr. Ha nem talál semmit, akár térdrehullik, úgy kér bocsánatot...

Reményi hamarabb érkezett, az influenzajárvány miatt elmaradt az asszonykör foglalkozása. Először értetlenül fogadta a zokogó asszony mentségeit, aki most azért zokogott, hogy valaha kételkedni mert Reményi Balázsban. Amikor előkotorta a két levelet is, Reményire rádőlt a szoba négy fala. A melléhez kapott, elszürkült, verejtékezett. Reményiné Julit szalajtottá sikitva orvosért, ő, ő ölte meg, a feleség, a férjét, a bizalmatlanságával, egyedül...

Szomjas Juli is megijedt, s miközben ült a doktor mellett a kocsiban, azon gondolkodott, ha ez a drága ember most meghal, ha szívinfarktus valóban, ő félrelöki Reményinét a tetem mellől és kiordítja a világnak, neki, csak neki van siratni joga... De ha felépül, ezért megfizet. Megfizet azért, hogy Reményiné hajolhatott fölé, Reményiné cirógatta, tette a vizesruhát a szívájékra, ő pedig, a „kis” Szomjas Juli, megint csak nem volt más, mint közönséges fullajtár.

Szerencsére a dolog könnyebb érgörcsnek bizonyult, injekció és megfelelő gyógyszerelés mellett Reményi panaszai elmúltak. Ahogy összeszedte magát, minden igyekezete arra irányult, hogy a szekeret a kátyúból kihúzza. Szép, okos beszéddel Reményiné gyanúját végképp eloszlatta. Kételkedéséért megszidta. Nincs viszonya Szomjas Julival. Nem is kellett hazudnia. De Julinak is jobb, ha messze kerül a háztól. Mocskosabb az emberek fantáziája, mint hitte. Csalódás ez neki is, mély, megrendítő csalódás.

Reményiné viszont — ismét nyeregben, hirtelen kivirulva — mást javasolt. Nem diplomatikus gyorsan megszabadulni a lánytól! Akkor igazolást kap a pletyka! Tartsák csak itt, az iskolaév végéig. Reményi hiába érvelt, Reményiné kötötte az ebet a karhoz. Lássa a világ, aki egy Reményi Balázt össze mert hozni egy fruskával, lássa csak, nincs mit takargatniuk...

Majd éppen ő, Debrőczyey Franciska, a számtalan védelmező őseivel a háta mögött, éppen ő versengene a piszokból kivakart Szomjas Julival...?

Reményi nem védhette meg Julit. Julinak maradnia kellett és el kellett tűrnie Reményiné ösztönös leckéztetését. Végül is — Reményiné nem mondta, csak érzékeltette szüntelen — azon a fogadáson Juli kihívó, szemtelen modora indította el a lavinát.

Persze, Juli szedhette volna a sátorfáját, de egyelőre hova? A tisztas házak már nem vár-
ták tárt karokkal. Amellett pedig kíváncsi volt. Meddig bírja Reményi a kettősséget? Meddig
tart legendás lelkierője?

...hogyan ő is szereti Reményit, logikátlanul és gátlástalanul, önmagának naponta letagad-
ta. Inkább táplálta düheit. El kellett néznie, Reményi hogyan igazítja felesége alá a széket, ho-
gyan veszi el a teli szatyrót a kezéből, hogyan igyekszik a kedvében járni. Keservét az enyhítet-
te, ha arra gondolt, mégis Reményiné az, aki be van csapva. Milyen buták a nők! És tulajdon-
képpen milyen hamisak a férfiak. Néha ingerelte: miért nem lát át ez a liba Reményiné a szí-
tán? Miért nem csinál botrányt, miért elégszik meg a süket dumával?

Reményi vigyázott, négy szemközt sose maradjanak. Február közepén azonban nem bírta
tovább. Az elvarratlan lelki szálakban könnyű megbotlani. Ez a lány áldozat. Törékeny nő,
még csak fejlődő szellemi tartalékkal. Közölte Reményinével, ő a felelős a házában élők minő-
ségi állapotáért, s Szomjas Juliért komolyan aggódik. Leül vele egy alapos beszélgetésre — a
tüskét kihúzza.

Reményiné örült; lám, a férje mindenbe beavatja. A gyerekek iskolában — azt a kis va-
salnivalót, piperemosást, amit mostanában unalom ellen Julira bízott, elvégzi maga is.

— Én kértem erre a férjemet — mondta Julinak. — Bánt, hogy az ostoba pletykát úgy
mellre szívtad...

Az eset óta tegezte Julit — de viszonttegezésre föl nem szólította.

Juli hangulata ettől a nagylelkű közléstől korántsem váltott rózsásra. Azt mondta Remé-
nyinek, miután meggyőződött róla, hogy Reményiné nem hallgatózik: nem kér az effajta jó-
indulatból, az ő becsületét ugyanúgy megtépták. Mint valami kigyót, úgy állították be.
Mindenki kapott elégtételt, legalább házon belül, csak ő, Szomjas Juli nem... s még csak el
sem mehet, mert a gyerekek érdekére hivatkoznak, akiket ő is imád. Ebben az ügyben min-
denki érdekes, csak ő nem! Hogy ugyan mit gondol, szegény pára, mit érez, hogyan viseli ezt
a rohadt helyzetet? Egy hónap múltán, a neje ötletére méltóztatta őt a nagytiszteletű úr meg-
keresni...!!

Reményi a gúnyos hangra talajt vesztett. A helyes szót hirtelenjében nem találta.

Ez a módszer az, folytatta Juli, amivel a nemes érzést ki lehet egy emberből ölni. Legszi-
vesebben fölpofozná magát, hogy még mindig, mindennek ellenére is képes szeretni...

Sírva fakadt, hüppögött gyámoltalanul. Azután csuklani kezdett. Reményi megveregette
a hátát, s hogy már a haját simogatja, alig vette észre.

— Júlia — mondta könyörögve — Édes jó Julikám. Értse meg: végső soron se a maga
személye, sem az én személyem, sem ... senki személye nem érdekes. Az a dolog a fontos, ami
megszentelheti, a céltalanságból kiemelheti az életet. Azt akartam és akarom megvédeni. Se-
gítsen. Miért nem segít?

Juli ezt a titokzatos, nem hús-vér ellenséget egyre jobban gyűlölte. De azért megígérte Re-
ményinek, amíg el nem mehet Isten nevében az egyetemre, próbál egy kicsit az elzártaságból
kiszakadni. Tevékenykedik az emberek között, nem kövel, kenyérral dob vissza... a rossz
nyelveket jó példával próbálja megszégyeníteni. Azért is megmutatja Reményinek, milyen tar-
talékai vannak — milyen magasságokba képes emelkedni! Hasonlítsa csak a színtelen-szagta-
lan nejjével össze!

Reményinével is közölte, szeretné leszerelni az esetleges kételyeket, neki se mindegy, mi-
lyen hír fut majd utána... Munkaviszonya sincs, a parókián töltött idő hivatalosan nem a leg-
szerencsésebb ajánlólevél.

Reményiné kegyesen a „szárnyai alá vette”, egy-egy névnap vagy vacsora alkalmával el-

hurcolta Julit is magával, ezzel is demonstrálva, hogy amíg a férje végzi hivatott munkáját, ő ezzel a leánykával barátságosan, már-már testvéri ragaszkodással bánik.

Ez a közös járás-kelés átmenetileg lebénította a rágalmazót is — tekintélye csorbulását Reményi sem észlelte látványosan. Ugyanúgy megrakták gondokkal, mint eddig. Mindössze annyit érzékelt, hogy tanácsait nem fogadják a régi, feltétlen bizalommal. Mérlegelik, honnan tudja, *s miért éppen ő*, hogy erre van az igazság és csakis erre...? Egyértelmű intelmeire olykor kerülgető közmondással feleltek: „nem eszik a kását olyan forrón, jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok”, sőt: „kinek a pap, kinek a papné...”

S míg Reményi kegyelemért fohászkodott, Juli szemét-fülét tágra nyitotta. Sehoh se találta azokat az embereket, akikről Reményi beszélt. Akik várják az ígét és változásra készek. Akik szomjúhozzák a tökéletességet. Nem találta az elesetteket és szerencsétleneket sem. Lehet, hogy azok bújtak el előle.

Végigette a lakomákat, fecsegett. A Reményi-féle csendes társaságot visszasírta. Az unalmas volt, de nem gusztustalan. A fiatalok között öregnek érezte magát: nem érdekelte a témájuk, neki nem tét egy magnó, egy bőrdzseki vagy akár egy Polski Fiat. Összekapaszkodva, csapatban a port rúgni semmi kedve, de magányosan vonaglni is hülyeség egy bűdös, sörszagú terem közepén!

Leszerelni se kellett senkit. Egy halvány célzás sem hangzott el. A névtelen levelet mintha álmoták volna. Azzal ugratták, hogy az anyjáról kérdezősködtek: nem hiányzik-e...

Juli elraktározta megfigyeléseit, későbbi hasznosításra. Jómódú családok, a község „krémje”. Állítólag ez az intelligencia. Ha véletlenül szelíd, kedves népekhez csöppentek be, Julit menten végtelen bágyadság lepte meg. A derék középszer — nem, ez nem inspirálta soha. Az undorító jelenségek azonban fölgyújtották. Ha sikerül, és valaha toll vagy mikrofon lesz a kezében, élvezettel kifásirozza valamennyit. Úgyes, sima stílusban, amit ugyan pontosan megértenek, mégsem lehet őt felelősségre vonni, mert a fogalmazás a kiskaput meghagyja. „Ha akarom vemhes, ha akarom nem.”

A vörös köd az agyát feszítette. Mintha időzített bombát hordozna, indulatait úgy pátyolgatta: akkor robbanjon majd, amikor a legnagyobb szórás és a legnagyobb sűrűség egyaránt biztosított. Ezek itt kicsiny pontok. Bármily utálatosak. Az áfész-elnök József-napon — már tavaszodott! — pezsgőt bontott és panaszkodott a munkaerőhiányra. Segédmunkásnak nem jön csak a cigány. Csak addig cipekedik, amíg a családi pótlékra meg nem szerzi a jogosultságot. Majd marha lesz azután! Fel kéne égetni az egész cigánytelepet. Vagy legalább megtiltani, ne kornyikáljanak. Rendőrrel vitetni be, gumibotot neki, aki a száját közülük nótára nyitja. Aki nem dolgozik, ne is énekeljen! Néhányan nevettek. Szomjas Juli egyáltalán nem találta humorosnak. Más dolog az ősi munkaundor és más dolog a dal. Hőgyecz József igazat mond, következtetéseiben mégis igazságtalan. Mintha az orvos — a ronda betegség helyes diagnóza után — benzint fecskendezne a vérbe.

Az állatorvosék cselédje, Ilonka, a „már-már családtag”, találáskor összetört egy kristály poharat. Az állatorvosné majdnem megtépte. „Szegény jó anyám kisélete... Hogy lehet valaki, aki ebből él, ilyen rocskakezü?” Ilonka bevágta az ajtót és az előszobából visszaordította: majd a legközelebbi száj- és körömfájáskor lopnak maguknak másikat.

Alkalmazó és alkalmazott — nem mindegy? Mind a kettő egyformán közönséges.

A párttitkárnál nem vizitáltak. A régi most vonult rokkantsági nyugdíjba, a préházából az orrát ki se dugta. Az „új fiút” Szabadvárról buktatták lejjebb, s azon az alapon, hogy ismerkedik a terepnel, kereséget az embereit. Kire támaszkodhat, válogatta. Már sikerült néki részre szabdalni a községet — melyik „klikk” a „választott”, még nem derült ki világosan. Mindenesetre az ellenvéleményt nem szereti — a hírek szerint azt hangoztatja, a demokráciát az anarchiától egy hajszál különbözteti meg. Akiben viszont nincs demokratikus hajlandóság, jobb, ha élve elássa magát. Nehéz az ilyen igényt kiszolgálni; sose lehet biztosan tudni, hol az a hajszál éppen. Az iskolaigazgató tömör tanácsa: „Nem pofázni. Tanítani” — e körülmé-

nyek között félig rezignált bölcsesség, félig nyálas alázkodás. Már csak ezért sem lesz Juli pedagógus... csak jusson be az orosz—magyar szakra!

Juli gyűjtötte az anyagot és természetesen szorgalmasan tanult is. (A rossz nyelvek ezen is csámcsogtak: ég a villany, éjnek évadján, a manzárdban...!) Meg kell a pontszámot szereznie. Reményi nem blamáhatja magát a rektornál. A rektor vámszentistváni. Illetve vámoszsenti. Rendes református gyerek. Szabadváron tanít a finnugor összehasonlító nyelvészet professzora, Zakariás Aladár is, Reményi szinikritikus barátjának a nagypapája. Ha szerencsájuk van, jövőre még nem passzolják nyugdíjba. Szomjas Juli elhatározta, nem ér ő rá szenvedni. A ködevés — szép, szép ez a drága Reményi meg az ő idealizmusa! — semmire nem vezet. Az emberek hajszoltak — bizonyos fokig mindegy, hogy ők hajtják saját magukat. Persze, hogy sopánkodnak, bánkódnak, de aztán valahogy bajaikat — éppúgy mint halottaikat — mélyen eltemetik. Könnyen vigasztalódnak: szemléltetik a malacot az ólban, a kerámiacsempét a fürdőszobában, a bundát a molyszakban, a kocsit a garázsban s azt gondolják: mégiscsak vittük valamire. A gyerekeknek mégiscsak lesz mit aprítani a tejbe. Leltárába valamiféle szaporodást még az aránylag szegény is elkönnyelhet. Ha fölháborodnak, kilencven százalékban anyagi dolgok miatt teszik. Lehet, hogy elolvassák az újságokból, megnézik a tévében, hogy kínlódik a messzi világ. Lehet, hogy Reményi prédikációja alatt párás lesz a szemük. De ez olcsó részvét és olcsó megihatottság: fél óra múlva a szokott mozdulattal tömik a libát, s mint a „kikapcsolódás” különleges fajtáját, a kapott élményt csupán úgy dicsérgetik.

Az embereket — Szomjas Juli kesernyésen, de immár véglegesnek tűnő határozottsággal állapította meg — az sem érdekli igazán, az ország másik felében mi van, nemhogy idegen földön, A „jövő” fogalma számukra maximum két emberöltő előre (kalkulálva az unokákat), nemhogy az utópisztikus ezer (százezer) év... és semmiképpen sem a halálon túli tér- és időnélküliségük. Az emberek *itt* akarnak kényelmesen élni — s ebbe az életbe a Reményi által emlegetett negyedik dimenzió léte vagy nemléte *alakítóan* nem szól bele. Aki ilyesmin komolyan töpreng, bizony, egy kicsit hülyének nézik.

Juli kerülte Reményit. Valahogy sajnálta kiábrándítani.

De a tavaszi zsongásban az ő idegei is erősebben borzolódtak. Reményiné egyre több „unaloműző” foglalatosságot varrt a nyakába, Kisbalázs osztályzatát is föl kellett év végére, folyamatosan, négyesre tornáztatni. A sok hiánypótló tanulástól kialvatlanul, ingerülten kószált ide-oda. Reményi azt hitte, a lelkifurdalás bántja. Hogy most harcolja bensőjében azt a bizonyos döntő harcot, ami az önzően mikrokozmoszikus szemléletből a makrokozmoszhoz vezet. Nem zavarta kérdezősködésével. Hálát adott Istennek, hogy nem zuhantak mindannyian végleg az örvénybe. A válás közeledik — közeledik a nehezebbje. Eddig együtt voltak külön. S külön kell együtt lenniük azután.

Áprilisban Vityulin Gyula, a Vöröshadsereg utca 24. számú magánvilla tulajdonosa, milliomos autó- és motorszerelő, váratlanul meghalt, törvényes örököst maga után nem hagyva. Annyira váratlanul halt meg, hogy valamennyi kurvája és haverja hoppon maradt. A házat lepecsételték, és májusban nyilvános árverésre bocsátották. Hogy-hogy nem, elterjedt, az ingatlant a hozzá tartozó kerttel az „új fiú” veszi meg; a műhelyt kultúrcélokra a községnek ingyen följánlja. Mindenesetre nem tanácsos az árverésen licitálni. Az „új fiú” úgy tett, mintha csodálkozna, s a házat nevétségesen olcsó áron, de teljesen törvényesen megvásárolta. Így se két fillér: az OTP a részletfizetést engedélyezte.

Reményi gyalázatos eljárásnak minősítette a dolgot, s tehetetlenségében elragadtatta magát: három-négyezer az asztalra ütött. Kiszaladt a száján:

— Beszariak!

Szomjas Juli ezt az alkalmat használta föl, hogy megfellebbezhetetlenül közölje Reményivel:

— A maga ideológiája, bármily hangzatos, s bárhogy szeretném, a *gyakorlatban* nem funkcionál mégsem. Nem oszt, nem szoroz. Kedves nagytiszteletű Reményim...

Reményi döbbenten felelte:

— A hatás nem csak a közvetlen *matériában* mérhető. A *jelenlét* is cselekedet. A természetelvetése.

De már tudta: vesztett. El kell a lányt engednie. Csak önmaga számára nyerhette volna meg. Isten számára nem szerzett újabb katonát. A kudarc mintha szerelmét letapasztotta volna — kedélye elsimult.

Amikor Szomjas Juli júniusban a felvételi vizsgát a legmagasabb pontszámmal letette, s a kettős pártfogás eredményeként — vagy véletlenül — a szabadvári egyetem bölcsészettudományi karának orosz—magyar szakára ösztől felvételt nyert —, szinte könnyebbedett szívvel egyezett bele abba, hogy a lány — Reményiné kölcsönével — a nyarat már a városban, egyelőre albérletben töltsse. Annál is inkább, mivel egy újabb névtelen levél érkezett, most már az ő nevére egyenesen, azzal a váddal, hogy Szomjas Juli a kisfiúkkal a jázminbokor alatt rendszeresen fajtalanodik...

A búcsú — kettejük búcsúja július kilencedikén délelőtt tizenegy órakor — minden romantikát nélkülözött. Családi körben zajlott le; csak a gyerekek ölelték át, csak Lajoska csókolta forrón.

Előző este Reményi nem mozdult Reményiné mellől, a kettős ágyból, s azt hitte, ezzel az utolsó kísértést legyőzte. Ez a diadal fájdalmát csaknem közömbösítette. Szomjas Juli pedig elhatározta, hogy — akaratilag gyakorlatként — a minden bizonnyal rá várakozó Reményt nem látogatja meg. Akaratát sikerre vitte, s azt képzelte, aki erre képes, azon nem lesz úr a szerelem soha.

SZABADVÁR ÉS EGYETEME

„Az új szellemiség lényege: a kételkedni tudás és az egyéni vizsgálódás.”

(Stendhal)

Szomjas Juli — a kicsikart igazolásra, mely a „család” egy főre jutó csekély jövedelmét tanúsította, szeptember elsejétől helyet kapott a szabadvári kollégiumban. Az albérletnél alig ítélte jobbnak — de lényegesen olcsóbbnak. Az albérletben töltött másfél hónapot szinte átaludta; kialudta magából Vámszentistvánt, Reményt, és a néha-néha meglepetésszerűen hiányzó Lajoskát. Új élet kezdődik: aki tanul és nem viselkedik ostobán, ezen a lépcsőn indulhat feljebb és feljebb... Lesz ő még rettegett riporter vagy talán kritikus, aki alatt a Kossuth-díjas művész úr is megfújja a székét...

A kollégiumi szobában négyen laktak. Juli ezt a természetétől merőben idegen közösségi létformát nehezen viselte. Kevés kis holmiját nem szívesen adta kölcsön, még az is idegesítette, ha a lányok bele-belelapoztak féltett könyveibe. Társnői fiatalabbak voltak. Az egyikük tanáról jött, már hosszú kollégiumi évekkal a háta mögött. Csendes, félszeg; a középezt alig meghaladó tudással. A másik árva volt, s erre, mint különleges elbánásra jogosító tényre, állandóan és agresszíven hivatkozott is, mintha szülei korai elhalálzásának oka lenne mindenki, aki élve maradt. A harmadiknak az édesapja autóbalesetből származó skizofréniában szenvedett, s emiatt ő folyamatosan mentegetőzött: érzékenysége, sárgasága nem családi eredetű kór első jele, hanem éppen az őket ért szerencsétlenség következménye. Ez a harmadik lány bizonyult egyébként a legeszebbnek, az egyetem forrongó, s többségében fiúkból álló magja hamar fölfedezte.

Juli igyekezett magát mindhármoktól elszeparálni. Készségesen ágyazott, tett-vett, de a dumapartikból ahogy csak tudta, kivonta magát. Alig kezdődött el a szorgalmi időszak, Julit máris homályos ellenszenv kísérte. Gőgös. Ha a menzán rántotthús és lekváros tekercs van,

nem ujjong hangosan. A tanárokról nem nyilatkozik. Nem dicsér, nem ócsárol. Menet közben is tanul, a szemináriumon a kiselőadást az ujjá hegyéből kirázza. Nem krapekol. Fennsőbbiségesen mosolyog az évfolyamtársaira, a vitákat kerüli. Azonnal átjelentkezett a KISZ-be, de a munkát fumigálja. Dedós színvonal, mondja, a neki való feladatra vár. Nem is „ellenzéki.” Az ilyen-olyan körökhöz nem csatlakozott, az óvatos puhatolózásokra azt felelte, semmiféle kollektív mozgalomban nem bíz, minden mozgolódás, ami csoportos, eleve halálra van ítélve. Ő három évet böjtölt, hogy az egyetemre bejusson, nem kockáztat, nem kaparja ki senkinek a gesztenyét.

Juli az illegális sajtóterméket, a „Meghallgatás”-t tulajdonképpen izgalommal olvasta, de eszébe se ötlött, hogy ezen a fórumon próbálkozzon. Ha ő is bekerül az időnkénti tisztogató szórásba, neki nincsenek haverjai, hogy fölzárkózzanak és hangos szóval, szolidaritással megvédjék. Ő egy kis senki ebben a brancsban is. Attól tartott, csak felhasználnák, de a hősi dicsőséget más aratná le. Nem, ahol nem lehet vezér, nem lesz ötödik katona... Ez Szomjas Juli büszkesége! Áll a lábán, egymagában, egymagáért. Nem kell ahhoz csorda, hogy önálló nézeteit vagy kételyeit jól megkomponálva kifejtse. Arra való a spec-kol. A kis adjunktus csak tátja a száját, pislog jobbra-balra, tulajdonképpen egyetért, de azzal fojtja el a szót, hogy szakmai kérdésekben ő aztán bátran állást foglal, de provokációba nem hagyja magát berángatni. Csende Tibor, a vezér, negyedéves. A diplomájával packázik. Krisztus-haja, Krisztus-szakála van és nyers villogású, zöld, ferde szeme. Egyszerre emlékeztet Krisztusra — és Krisztus megkínzóira. Tekintélyt nem ismer, Zakariás Aladárt is támadja. Zakariás az összehasonlító finnugor nyelvészet professzora, s mint említettük, Szomjas Juli egyik patrónusa, a fiatal színikritikus nagypapája.

Zakariás Aladár — az illegális múlttal, régi politikai tapasztalatokkal rendelkező kiváló oktató, nemzetközi méreteken is jegyzett nyelvész — a Csende-kör rohamait szívós eleganciával fogadta s bizonyos fokú rokonszenvvel verte vissza.

— Én is ilyen voltam. Mi is ilyenek voltunk — mondta a dékánnak, aki kifejezte szándékát, Csendét eltávolítja, előbb-utóbb. — Mintha csak a saját ifjúságomat látnám! Éjszakákat átvitatkoztunk! Nyomdát szerveztünk... A röpiratokat még most is őrzöm...

— De bátyám — hüledezett a dékán — az a Horthy-rezsimben történt!

Zakariás hümmögött valamit: az indulat azonos. az örök szabadságvágy, a korlátok döntögetése. Ha kicsi a meder, a folyó kicsap, és ne csodálkozzunk, ha ott is hömpölyög, ahol zöldell a vetés...

A dékán meggyőződött. Igaza van Cseőkének, a rektorhelyettesnek. Őreg már ez az értékes elme. Hetvenesztendő, január egytől tisztelettel nyugdíjba tanácsolják. A fiatalok úgyis a megrögzött, elidősödött társadalmat bírálják. A frissítés diplomáciai lépésnek is okos.

Szomjas Juli a rektorral — az évnýtő kivételével — nem találkozott. Ki tudja, valóban támogatta-e a felvételét? Zakariás azonban — bár tárgyát az elsőévesek még nem látogatták — gyakran kérte be fogadóóráira a lányt. Tehetségesnek tartotta. Szerette benne, hogy nem a földre és a levegőbe néz, ha beszél vele, hanem egyenesen a szemébe. Bátor szeme volt Szomjas Julinak. Zakariás faggatta, elszigeteltségének, magányosságának mi az oka? Szomjas Juli azt felelte, Csendéektől fél, a „mozgalmi” csoportot pedig kisszerűnek tartja. A legapróbb marhaságot is akkora sallanggal körítik, a legköznapiabb cselekedetet is annyi ideológiával dúsítták, hogy nevethekéjke támad. Amellett szemérmetlenül hízelegnek a tanároknak. Mint egy-egy lóra, egyik-másik oktatóra úgy fogadnak. A professzor urak meg bedőlnek a hízelgésnek. Egymás közt versengenek, kinek az órái népesebbek...

Zakariás azt mondta, Juli túl szigorú — talán bizony Juli nem hízeleg soha?! Juli azt felelte, ha ilyen kitűnő emberismerővel áll szemben, mint Zakariás Aladár, meg se merné próbálni.

Zakariás Aladár — aki tisztelte tanítványai szabad akaratát és hibáikkal együtt karakterüket (többek között ezért bélyegezték szenilisnek) — nem tudta eldönteni: őszinte ez a lány?

Vagy „képmutatás-ellenessége” éppen a legrafináltabb képmutatás? Akárhogy is: érdekes. Annyi szürke között.

Figyelmeztette Julit, ne úszítsa maga ellen társait. Olyan típus, aki saját korosztályában mindig több ellenséget talál, mint barátot. Van valami kihívó a puritánságában. Ha nem vi-
gyázz, kétoldalról lövik majd, hamarosan. A leingatatagabb pozíció — minden látszat ellenére — a közép.

— Én nem középben, hanem a dolgok felett kívánok létezni — mondta Szomjas Juli, s most tudtán kívül hasonlított Reményire.

Zakariás bólogatott. Ha volna Isten, s bárcsak volna, de nincsen, körülbelül Isten enged-
hetné meg magának ezt a fényűzést, sikerrel. Ő inkább azt javasolná, olvassa a klasszikusok-
kat, Marxot, Lenint, szövegmagyarázat nélkül, mintha először olvasná. Meg fog lepődni,
mennyire modern ez az eszme, milyen mélységesen humánus, és mint ellenségei állítják,
mennyire nem „földhöztapadt”. Közösségi cél nélkül a legigényesebb individuum is kiút he-
lyett önmagába görbül vissza... A testvériség ideája nem szólam, a szocializmus nem ködös
fogalom, nagyon is határozott, nemzetre szabott arculata van, de a gyakorlatban kisgyerek, a
maga védelmezőjét, formálóját szüntelenül megkívánja...

Szomjas Juli halvány sajkást érzett a csontjaiban, a vámszentistváni parókia kertje, a jáz-
minbokor, a szőlőlugas, a diófa tért vissza egy pillanatra. Zakariás szavai és Reményi szavai
között analógiát fedezett fel — s a pillanatnyi nosztalgia után ez elegendő volt arra, hogy Za-
kariást a szükségesnél ne engedje közelebb. De azért némi rokonszenvet nem tudott az öregtől
megtagadni; figyelme jól is esett a nagy magányosságban. Szobatársnői közül az „árva”, gú-
nyos célzásokat tett Juli gerontomán hajlamaira — ez nem bántotta Julit különösebben. Ta-
lán nem is árt, ha azt hiszik, az öreg bukik rá, ő meg rajong érte... Talán jelent valami vé-
delmet.

Már a félévi vizsgák előtt történt, hogy végül is cserben kellett hagynia Zakariást. Híre
ment, az évet épp csak végigcsinálja, a következő oktatási évadban már nem tér vissza, legfel-
jebb óraadóként; szigorúan szabott keretben. Juli sajnálta, s szobájába már hívás nélkül is be-
bekopogott. Zakariás az ünnepek előtt óriási pakkokkal mászkált, ő intézte népes családjá be-
vásárlásait, s Juli egyszer — amikor a lépcsőn mellésezgődött — kivette a csomagot a kezéből.
Aznap este a szélesmozdulatú, villámszemű Tiber Mariann Emese — Csende Tibor hú csatló-
sa — lámpaoltás után a villanyt újra felkattintotta, s a már szendergő Julit fölrázta. Nem csi-
nál belőle titkot, mondta, hogy ők mindenről tudnak. Juli fölhasználja a bizalmas értesülése-
ket, melyeket ő gyanútlanul szolgáltat, s Zakariáshoz szalad vele... Juli „tégla”, minden jel
erre mutat. Juli megdöbbenése oly meggyőző volt, hogy Tibér Mariann Emese valamelyest
módosította véleményét. Lehet, hogy az egész nem szándékos... Lehet, hogy Zakariás is telje-
sen ártalmatlan, sőt, a maga csökött módján becsületes. De pletykás vénember. Pusztá buta-
ságból továbbad mindent, amit hall. Zakariás nem elsőosztályú elme. Már régen az aggok há-
zában volna a helye, ahogy, mint a Lóci papagáj, egyre a „közös nevezőt” hajtogatja. Rossz
vért szül ez a barátkozás, persze, befolyásolni nem akarják, csak neki, Tiber Mariann Emesé-
nek személy szerint kellemetlen, hogy az ő szobatársa... ez a Szomjas Julika... Juli már hig-
gadtan közölte, attól nem lesz valaki egyéniség, ha egyszerre két keresztnévet használ, mint
mostanában divat, attól még, hogy bonyolult, nem jegyeznek meg jobban egy nevet... neki a
Szomjas Juli is elég, de a kicsinyítő képzőt nem kéri.

Mindenesetre Juli nem merte többé Zakariást négy szemközt felkeresni — s egyúttal Csen-
deéktől végleg eltávolodott. Nincs keresnivalója olyan bandában, ahol ilyet feltételeznek róla.
Aljas spicli... Ó!

Zakariás egyszer-kétszer reklamálta, s amikor Juli mindig a közeledő vizsgaidőszakra hi-
vatkozott, visszavonult. Még ott volt az egyetemen, de már eltemették.

Szomjas Juli valóban sokat tanult, s lázas izgalommal várta a vizsgákat. El fogja kápráz-
tatni őket. Jelesnél gyengébb jegyet magának meg nem enged. A séta volt egyetlen szórakozása
— a tévét sem bírta csoportban nézni, idegesítette a fény- és hangerő percenkénti módosítása.

Természetesen korábban is járt már Szabadváron. Szabadvár Pesthez is, Vámszentistvánhoz is hasonlít. Zajos mint Pest — s lakói egymásnak már éppoly idegenek. De mint Vámszentistván, hosszanti irányban terül el, s külső részén az állattartás itt is megengedett. Üzletei szépek — csupaüveg Skála és Domus áruháza van. A választék szinte fővárosi. Néhány népművészeti boltocska, vendéglő, üzemi fióklerakat hirdetné Szabadvár megkülönböztető tájjellegét, egyéniségét — de ezekben az árkádok alatt hangulatosan kiképzett helyiségekben is csak azt kapni (vagy nem kapni) amit országszerte. Szabadvár egyeteme a Ferenc József-i békeidőkben, a múlt század végén létesült, ha úgy tetszik, van is, nincs is hagyománya. Kollégiuma friss vívmány, szupermodern, uniformizált. A heverők keskenyek és kemények, a szobák falain mindenütt ugyanaz a reprodukció, Csontváry Libanoni cédrusa, a szériában elsikkadó látomás. Az ételszag a jobb szárnyon erős — a bal szárnyon a fűtés hangosabb. A szobákban a lányok senkit se fogadhatnak — s nekik maguknak is zárórára kell hazaérkezniük. A házirend némiképp hasonlít a kórházéhoz. Felnőtt emberek, gyámság alatt. Juli belátta, hogy tömegeesen nem lehet másként valamiféle rendet tartani, ez a közösségi élet hátránya, lám, megint a „közösség” nevében fosztják meg elemi szabadságjogaitól. Nem kívánt ő férfiakat felhordani: de hogy ha akarná se tehetné, dühítette. Képmutatás ez is. Mindenki összefekszik mindenki, a lehető legmegalázóbb körülmények között; csak ne az épületben történjen, az a fontos. Különben is: nehéz három szuszogást — hortyogást hallgatni. Nem tartozni senkihez, mégis közömbös emberekkel legintimebb testi funkcióinkat megosztani.

Szomjas Juli vágyódott a régi manzárdra, ahol a nap végeztével nem zavarta senki. Olvashatott, tanulhatott, szavalhatott is a tükre előtt. Oda többé nincs vissza!

Karácsonykor meglátogatta anyját — ott se volt nyugta, a három napot végigszenvetdék. Anyja nem hitte el, hogy az ösztöndíj ruházkodásra nem elég, anyja új élettársa pedig — egy százkilós gépkocsivezető — éjjel kettőig beszélt egyfolytában a honvédségi harcgyakorlatban szerzett katonaeleményeiről. Kérte Julit, állapítsa meg az intelligenciահányadosát... Juli a verandán aludt, majd megfagyott. Ehhez képest a kollégium: paradicsom.

Tulajdonképpen arra számított, Reményiék néhány napra visszahívják. A gyerekek kikövetelik. De a gyerekek hamar felejtene. Reményiék pedig egy elemőzsiás csomaggal „letudták” a karácsonyt. A mellékelt levelet Reményiné írta, kedves, de mérsékeltén bizalmas hangon, a gyerekek üdvözlétét tolmácsolta, s nyugtatta, a kölcsönt tekintse ajándéknak, eszébe ne jusson törleszteni... Reményi aláírta a levelet, nem a felesége neve mellé, hanem a másik sarkokban. Reményi egy könyvet is küldött, Pascal Gondolatait, néhány passzust ceruzával megjelölt benne. Juli izgalommal, a lapszám sorrendjében olvasta el őket, személyreszóló, első sorban kettejük kapcsolatára vonatkozó üzenetet keresve.

...S nincs, nincs Pascalnak igaza. Lehet, hogy a XVII. században a közömbösek boldogtalanok voltak. Ma azonban csak ők — a balgák — boldogok. S egyáltalán: boldogság! Ködös fogalom. Mit értett vajon Pascal, a maga eretneken katolikus agyával boldogságon?

„Az igazságosság vitatható, az erő azonban nagyon jól felismerhető és vitathatatlan. Így aztán nem volt rá mód erőt adni az igazságosságnak, mert az erő szembezállt vele, kijelentvén, hogy ő az igazságos. Mivel nem tudták elérni, hogy ami igazságos, egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős. Össze kell tehát kapcsolni az igazságosságot az erővel, ezért vagy az igazságot kell erőssé, vagy az erőt igazságossá tenni.”

Hogyan...? Mi hát az igazság? Ebből következően, minden ami gyenge?

De legjobban az utolsó idézet kavarta fel. „Az emberi sorból lép ki, aki a középből kilép. Az emberi lélek nagysága abban áll, hogy tudjunk megmaradni a középszerben; egyáltalán nem az a nagyság, ha kilépünk belőle, hanem az, ha nem lépünk ki.”

Mi ez? Juli terveinek kritikája? Hogyan értse? Reményi a középszer prófétája?

Egy fecni, egy cetli többet ért volna. Egy szó. Ami csak az övék.

A könyv fölkerült a zsúfolt polcra, a többi közé. Magára van ő hagyva. Ha megbetegedne, nem ápolná senki. Még istenigazából beszélgetnie sincs kívül. Szőlős Erzsike, a „csendes” szobatárs Kerek András előadásaiért rajong: besompolyog a terembe, leül hátul, a jegyzeteit

szó szerint bemagolja. Kerek András az orosz tanszéken külsős, a tizenkilencedik század orosz irodalmával foglalkozik, a Tolsztoj-jelenség a vesszőparipája. Szomjas Juli nem tudott az óráján fölmelegedni: nem különböztette meg őt, „gyerekemnek” szólongatta ez a tanár, akár a többieket. Egyáltalán, Julit idegesítette a tömjén — még ha méltó kapja is, ő képtelen valamiféle révületben a füstölőt rázni. Ő változatlanul akkor érzi jól magát, ha nem ő figyel, hanem Őréa figyelnek...

Alig várta a vizsgát. A vizsga a legjobb alkalom arra, hogy a masszából kitűnjön. A vizsgáztatót is le kéne pipálni!

Majdnem így történt: egy négyes csúszott be mindössze, régi magyar irodalomból, amit sose szeretett. Ez se esett olyan rosszul, mert aznap — rajta kívül — mindenki elhasalt. Salgó Dénes tanársegéd példát statuált éppen. De akárhogy is: Szomjas Juli bizonyított.

A sikeres fél évvel a háta mögött azonban a reménytelennek látszó télben észrevette, hogy unatkozik. Elérte, amit akart, amire feszített idegekkel készült, s hirtelen — a tömény tanulás terhétől szabadulva — üresnek érezte a napokat. Türelmetlenség fogta el: a végső célhoz alig jutott közelebb. Mohósága újabb táplálékot keresett — az óra ketyeg! Nyugaton a huszonkét esztendő már nem is számít igazán fiatalnak, nem ritka a tinédzserek tündöklése sem. S ő egy mikrofont se kap a kezébe — tevékenységét nem igényli senki. Csendét fél évre felfüggesztették, hívei dacosan, mártírral járnak kelnek. A KISZ-vonal az egyetlen — akármilyen sivár a programja-, amit talán meg lehet lovagolni, amin keresztül a tűzhöz talán ő is odajut.

Maga a szervezet is meglepődött, amikor Szomjas Juli részt kért az egyetem közelgő centenáriumi ünnepségéből — pontosabban ajánlkozott a szervező bizottságba. Mindenesetre készségesen fogadták, s amikor észrevették, ez a lány dolgozik is, egy-kettőre ráhárították a munka dandárját. Műsort, meghívókat, dekorációt. A rektorhelyettesnek — aki a tényleges hatalmat a rektor helyett gyakorolta — nagy könnyebbségére szolgált, hogy tőle és az oktatói gárdától nem várnak mást, csak az irányítást és ellenőrzést. No meg a reprezentációt. A kirkakat a rektor kapta: az ünnepségsorozat megnyitását, a díszoklevelek osztogatását, és neki kellett, a helyettesével karöltve, a „híres diákokat” fogadnia.

Miközben „nagy nevek” után kutattak, szenzációként kiderült, Mohl elvtárs huszonhét esztendeje egy évig volt a szabadvári egyetem hallgatója, igaz, esti tagozaton, utána szipkázta el Budapest. Természetesen Mohl elvtársat kérték meg, emlékezzen az „alma máterre”, és további eredményeket kívánva a jelen ifjúságát köszöntse. Mohl elvtárs készségesen elvállalta.

Juli a döntő nap előtt éjjeleket álmodozott. Maga is kinevette magát. Micsoda ostobaság, Mohl, mint ugródeszka! Hiába penderül elé, azt sem fogja tudni, ki ő és honnan kéne ismernie... Csak felsül majd és éghet a pofája a szégyentől a többiek előtt.

De hátha sikerül? Hátha megint lesz egy ügyes, különleges mondata, és sikerül a dicső férfiút elkápráztatnia? S legalább megkérdi, mik a tervei?

Juli ötlete volt, hogy a vörös drapériákat puha vörös fátyollal helyettesítsék: lebegő és távlatos lesz a színpad, nem oly merev. A nemzetiszínt egy foltban, de uralkodó ponton használják, és a megyecímert ne felejtsek le róla. Ne engedjék a múltba veszni.

A megye címere — a négytornyú városháza és alatta tört mezőben a botra kötözött csizma — nagy vitát váltott ki, pro és kontra. Ki tudja, mi ez? Minek értékelhető? Hagyománytisztelet vagy lokálszovinizmus? Csendéék így írtak a „Meghallgatás”-ban: „...ez hát a közeg minősége, melyben egy ártalmatlan-ártatlan, holmi tüsténtkedőktől előkapart megyecímer is óvatosságra int, ez hát a közeg, ahol a szabadság határát szaggatott vonallal előrajzolják, és a résztvevők öntevékenysége mindössze abban merül ki, hogy nekik az előrerajzolt szaggatott vonalat tintával áthúzni megengedik...”

Ez a cikk eredményezte azt a döntést, hogy a címerdolgot támogatni kell.

Szomjas Juli pedig — tekintve, hogy Csendéék „holmi tüsténtkedővé” degradálták, végérvényesen megsértődött. Akkor inkább ez a társaság! Ezek legalább nem harapják át rögtön az ember torkát. Ezek legalább — kellő tapintattal — irányíthatók.

Határozottan büszke volt, amikor Mohl elvtárs, szemlét tartva a beszéd színhelye felett, a

dekorációs megoldást külön kiemelte. A megszokás elszűrki az eszmét, mondta, kitűnő ötlet ez a frissítés, a párt intencióival összhangban, most aktuális igazán...

Zakariás, aki még tanította Mohlt, s Mohl külön kívánságára csatlakozott, megjegyezte, hogy mindezt egy elsőéves, lelkes kislány találta ki, ő az ügy motorja, évfolyamelső, különben. Előráncigálta, tüntető jóindulattal a háttérből Szomjas Julit.

Mohl összehúzta a szemét és kijelentette, juhászkutya legyen, ha a kis elvtársnőt már egyszer be nem mutatták neki.

Mohl híres volt memóriájáról, gyakorolta, nem hagyta berozsdálni. A névre persze nem emlékezett, de a név hallatán — Szomjas Juli — szaporán bólogatott.

— Szomjas Juli, Szomjas Juli... — Szomjas Juli nagy lélegzetet vett és kisegítette.

— Én töröltem le Mohl elvtárs nadrágjáról a sarat... Vámszentistvánban.

Néhányan kuncogtak, Mohl azonban mosolygását még szélesebbre nyitotta.

— De mennyire, de mennyire... Figyelemreméltó kislány. Hát azt tudja-e, a címer mit szimbolizál? Én is itt éltem, másfél évig a megyében...!

Juli ennek — éppen ennek — elfelejtett utánanézni.

— Az ember bármily messze mehet — mondta, egy csepp gondolkodás után — amit talált, mégis a saját fatornyos hazájába hordja vissza. Az elszakíthatatlan kapcsolat jelképe, akár a tápláló gyökér meg a nyújtózó lombok... Élő példa, hogy az országos gondok közt is itt tetszik lenni.

Mohl megcsóválta a fejét, elkomolyodott. Úgy látszott, a törleszkedést elhárítja. De az este folyamán, az aulában, mielőtt kezdődött a mulatság, s búcsúztatására a sorfal már készen állt, még egyszer szóba ereszkedett Szomjas Julival. Valódi érdeklődéssel kérdezte terveiről, s amikor meghallotta, hogy Juli próbálkozna a tollal, így szólt nyájasan a rektorhelyetteshez:

— Hát Cseőke elvtárs... íme!

Cseőke Pál a megyei újság kultúrrovatának vezetője volt, mellesleg; s pesti sajtó fórumokon is befolyásos egyed. Tanítani alig tanított, eredeti tárgyát a pszichológia-lélektant háttérbe szorította hivatali tisztsége.

— Persze a te hatásköröd, Cseőke elvtárs. Nem kontárkodom bele.

Cseőke hunyorgott, Mohl legyen nyugodt. Mohl még megkérdezte, Juli szülei mivel foglalkoznak, Juli egy kis habozás után azt felelte, tulajdonképpen, eredetileg, kétkezi munkások... Zakariás csodálkozott. Őt úgy informálta Juli, hogy parasztszármazású.

— Aztán — mondta Mohl és kezét fogott Julival — ha majd oda kerül a sor, tudja hol talál meg... nem ígérek protekciót, de a tehetséget, s ezen a politikai tehetséget is értem, elvtársak, kallódní nem hagyjuk!

Cseőke tudta, amit Juli nem: Mohl — ahogy vámszentistvánban a KISZ-es lány is említette — szívesen fejleszti kádereit az ifjúság köréből. A saját fiával elégedetlen, egy-egy sikeres „kineveléssel” mintegy apai kudarcát is cáfolja. Ha ez a kis Szomjas komolyan veszi a dolgot — s üti a vasat, amíg meleg, egy-kettőre előnyös helyzetbe juthat; módjában lesz használni, illetve ártani.

Szomjas Julival megint fordult egyet a világ. Csenedéék már nem is gúnyolták. Keresztül néztek rajta. Már most, február elején készültek március tizenötödikére. Híre ment, hogy a Petőfi-emléktábla kampójáról leveszik majd a hivatalos koszorút és a sajátjukat teszik a helyébe... Julinak erről az volt a véleménye, hogy mind az egyik, mind a másik gesztusban sok a teatralitás, az a néhány spontán, kis nemzetiszínű papírzászló, amit az idő tájt a fal és a márvány közötti résbe szúrnak, a legőszintébb és a legbecsesebb. De ezt a véleményét nem osztotta meg senkivel. Élvezettel figyelte, hogyan kezdik társai — Csenedéeket leszámítva — ebben abban a kedvét keresni. Szinte hízelegtek — de szapulták a háta megett. Irigyelték és utálták, mindez azonban népszerűségnek látszott. Juli nem hitt nekik, de apró figyelmességeiket, a huzug hódolatot elfogadta. Az pedig, hogy a tanárok (s egyúttal bizonyos körök) rivalizálásukban őt avatták üdvöskévé, pokolian mulattatta.

Cseőke — amikor a jegyzethiányra panaszkodott neki — saját, fénymásolatú példányát

adta oda, s arra kérte Julit, ha valami hiányosságot észlel vagy valami baja van, ne forduljon máshoz. Óvta a hamis protektoroktól. Ő — s nem kizárólag Mohl elvtárs javaslatára, hanem pedagógiai meggyőződésétől vezérelve — nagy fantáziát lát Szomjas Juliban. De okosan kell viselkednie! Próbálkozzon hát recenziókkal, sürgős postamunka! Három-négy könyvet Juli kezébe nyomott — szólt néhány szót a könyvek szerzőiről, ez a méltatlanul elfeledett derék-had, mondta, itt az ideje a szellemi rehabilitációnak...

Juli megértette, hogy ezeket az írásokat meg kell dicsérnie. Eleinte kínlódott: az ízlése tiltakozott. Mintha korpát rázna, a szövegekben semmi spiritusz, semmi lendület, semmi olyan plusz, amiért a papírt pusztítani érdemes. Ezekből a művekből tizenkettő egy tuat — „neves” írók és névtelenek középtermékei, amelyekből kihallatszik a szorgalom lihegése. Némelyik keresetten unalmas, s álfordulatossága ellenére érdektelen a másik. Juli sose választott volna éppen ezek közül — amikor fontos könyvek elolvasására sincsen idő. De nem volt saját maga ellensége. Nyilván Cseőkének — és barátainak — valamilyen okból ezekre az emberekre van szükségük, ezekkel kívánnak demonstrálni valamit, vagy ezek által szorítani bizonyos embereket homályba. Valakinek tehát meg kell írnia a rosszról, hogy miért jó — s ha friss, „romlatlan” toll teszi ezt, a hitele is nagyobb. Juli kapóra jött — most kell a szerencsét üstökön ragadni.

„Egye fene — gondolta Szomjas Juli. — Kinek ártok vele? Örvend, akit megdicsértem. Olyan nagy vétek? Örvendezik és szeretni fog. Ő is viszontdicsér engem. A különleges fogékonyságomat, ahogy azt is felfedeztem, amit eddig nála soha, senki... Jó stílusgyakorlat! Aztán egyszer csak rábízna egy-egy igazit...”

Cseőke még azt is megengedte, hogy a recenziókat az irodájában pötyögtesse le. Alig volt érdemi megjegyzése, a gördülékenység, a spontánnak álcázott fordulatok különösen tetszetek neki, bátor, mondta, ha egy fiatal önmagára is mer hivatkozni, s nemcsak a szakma nagyjaitól idéz vagy azokra fülel...

Juli — amikor még azon a szombaton elolvasta a megyei lap kulturális mellékletében „Három könyv rólunk-nekünk” című dolgozatát — egészen megmámorosodott. Lehet, hogy a könyvek rosszak — de az esszé remek. Műfajilag támadhatatlan. „SZ. J.” — ez pedig ő!

Lévai Norbert, docens, a filozófiatörténet egyetemi atyja ennek alapján kérte Szomjas Julit magához. Szomorúan látja, mondta, hogyan lehet egy képességet fecsérelni, aprópénzre váltani. Ő őszinte, s bár világos, hogy az ösztöndíj kevés, mégsem szabad Julinak eladnia magát. Nem gondolja-e Juli, hogy aki olvassa ezt az elegáns eszmefuttatást, ami a maga nemében dús, élvezetes, és azután azt a három, enyhén szólva harmatgyenge könyvecskét, tulajdonképpen be van csapva? Mert aki így tud írni, mint Szomjas Juli, annak lehetetlen, hogy ez a silány, szecskavágó irodalom tessen...

Juli azt felelte, ő sajnálja az alkotókat, a gyenge is éppúgy szenved. Lévai Norbert megpaskolta az arcát, tipikusan női vonás, mondta, de majd ő ad neki egy könyvet: ez az író, akire méltán figyelhet, ha eddig még nem tette esetleg, ez az intellektus nemzetközi méretekben is a piacon lesz, amikor a többi régen elszorad. Ez aztán megszenvedte negyvennégyben ezt az európai „könnyed mélységet” Persze, Juli azokról a dolgokról csak a történelemből tud, a történelemoktatás pedig még ma is szemérmesen bánik soha el nem törölhető tényekkel...

Juli sóhajtott. Az ő családjának — bár távoli oldalágon — sajnos, nagyon is vannak közvetlen emlékei...

Lévai Norbert beszívta az alsóajkát és azt mondta, nem kell mindent kibeszélni. Írjon a könyvről, ne tartsa vissza a lelkesedését, és ő — Lévai Norbert — a pesti Szemlénél helyezi el. Soronkívül! Még az áprilisi számot eléri. A főszerkesztő igényli a vidéki értelmiséget. És nem ám „SZ. J.”! Szomjas Júlia! Tanulják csak meg a nevét, időben.

Lévai Norbert Mohl osztálytársa volt a politikai főiskolán. Együtt indultak — s most kölcsönösen féltékenykedtek egymásra. Mohl néha bántotta, hogy nem lett tudós, Lévai pedig azt érezte, jobb híján merült a tudományba. Lévai esküdött a saját ízlésére, elfogultságát nem

vette észre — veszélyes lett volna erre figyelmeztetni bárkinek. Juli tehát ezt a gombócot is lenyelte. Annál is inkább, mert az általa ajánlott regény nem volt annyira rossz — inkább szándékában „geil”; egy kissé igazságtalan. De röstellte volna, ha éppen ezt a feladatot nem képes ravaszul megoldani.

Lévai gratulált a mértéktartó, mégis szenvedélyesen izzó hanghoz, a formai bravúrok szakszerű elemzéséhez.

Áprilisra a Szemle fülborítóján — „e havi munkatársak” — ott olvashatta a saját nevét, csupa nyomtatott nagybetűvel.

Zakariás a lapot savanyúan tolta félre. Ritka dolog, mondta, hogy egy fiatal ilyen sokoldalúan és kritika nélkül tud lelkesedni. Csak ne nevezze, amit csinál, kritikának... És vigyázzon, mert akit ilyen szédítően emelnek, ugyanúgy ejtik is!

Cseőke kifejtette, nem haragszik, nem tartja hálátlanságnak, hogy Juli más irányba is dolgozik, Pest az Pest, de speciel ő is el tudja intézni, ha olyan az írás színvonala, hogy Juli nagyobb popularitáshoz jusson... bár ő a fokozatosság híve, szeszély nélkül.

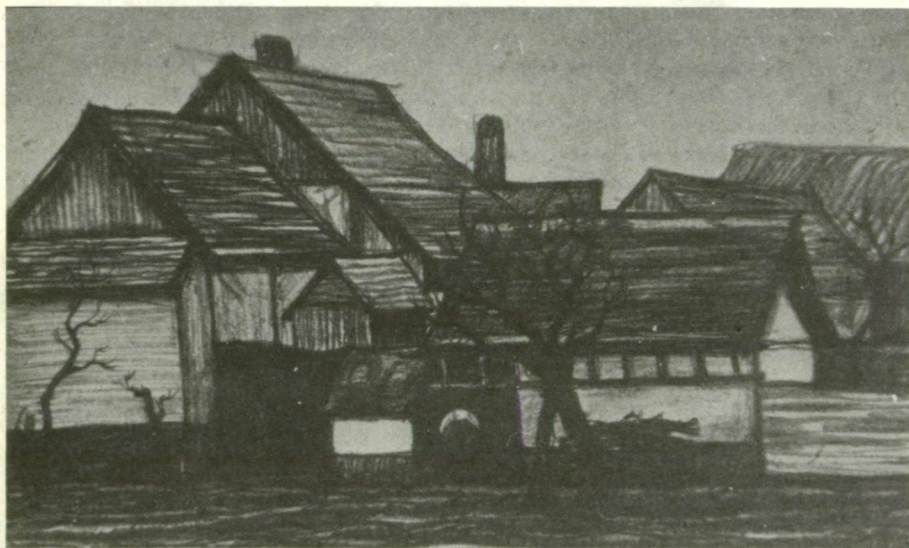
Versengtek érte — s Juli, miközben megvetette őket, a tőlük származó kegyeket és előnyöket nem vetette meg. Amikor a szabadvári rádió felkérte vasárnap délelőtti ajánlműsorába, saját hangjától valósággal megmámorosodott.

Hallotta-e Reményi? Az újságcikkekre miért nem reagál? Ha legorombítaná, ezzel azt jelezné, nem közömbös...

Valamivel kevesebbet tanult, de még mindig eleget. Csak nyújtózott a vörös ködben. Még a kicsiny hatalom is mily boldogító! Az újságkivágatokat spirál, nagyalakú füzetbe ragasztotta, a köszönőlevéllel együtt, amit az egyik szerzőtől kapott.

Előbb-utóbb eljön a nagy, érdemi munka: amikor már megengedheti magának, hogy farsirtot csináljon egy-egy vadmarhából, a védett szobrokat ripityára törje. Ha tekintélye lesz, végre majd fölmutathatja a csoportérdektől független, maradandó gyönyörűt... Erővel az igazságot — saját szubjektív igazát, legalább.

Egyelőre azonban úgy látszik, a tekintély megszerzésének útja egy kissé szemetes. S nem azt kívánják tőle, hogy ezt a hulladékot felszedegesse, hanem hogy fintorgás nélkül, ügyesen sasszézva — cél iránt — haladjon a szemétben.

LELKES ISTVÁN: VÁSÁRHELYI HÁZAK

A jövődő is — mily ódonat-ó volt!

*Kinek bókol cinkosan a platán?
Ki véli úgy, hogy Gyógyulás a zord ok,
amely súlyig, pokolvarig lerontott?
(„Pofa be!” — Vagy túl lepcsés volt a szám?!)*

*Vadon idő kelt a múlt hajlatán,
s a jövődő is — mily ódonat-ó volt!
Csak a jelen volt vakon ugráló folt.
De mit tett értem hajdanán apám?*

*Mert, hogyha tett is, akkor is: mellétett.
S azóta is, csak az van, mit letett.
S amit letett: életemre letét.*

*A véges út! Mit számkivetve kérek.
Nyom szerint — végtelen út a „kerek”;
s küllőstül fordul ki a négy kerék!*

1849 bújdosói

*A berek fáin kárra-fakadó
varjúsereg; üszökszín barkák.
Fekete húsvét — bár szakad a hó;
felhői az égboltot
nyílt sebként kitakarják.*

*S a kertek fáin, gyümölcsök helyett,
torokszorító üres hurkok
lengedeznek. (A szél csak lehelet.)
Majd nagy súllyal lerogynak,
ha a nyakunk szorult ott!*

A hegedű

*Egy szísszenet: annyit se,
hegedűm! Egyetlen vonórántással
metszem át különben húrjaid —*

*torkon kívül viselt hangszálak,
a némaságtól összekunkorodtok.*

*Álmodban se nyikkantsd el
magad! A lenyakazott hattyú
vérszőkökűként futkos még tovább,
szárnyai élve nyúzott hárfák,
sikongnak a hepehupákon.*

*Hegesztőpisztolyommal
játszom majd rajtad, hegedűm!
Megtelik színig szikrákkal
a meddő hangzatok öble,
sugarak s húrok tündökölnék!*

Hadd hulljon a lírai tejfog!

*Kihűlt-e az egyszeri élmény?
Ne ám, hogy a majdani házon
tető sincs, füstöl a kémény,
s a falak közül — te hiányzol!
Kiegetik, ugye, a mészkőt,
s téglát köt újra beoltva?
Csak víz, amit ontasz, a szép könny,
s cement kell még a betonba.*

*Ne arról írd, ami megfog:
inkább csak, amit te ragadsz meg.
Hadd hulljon a lírai tejfog;
köpd sorra ki mind — igen, azt tedd.
S állkapcsod törjön előbb, mint
még elmeneküljön a zsákmány!
Csak csontfogad élei győzik;
s hahotáznak a vérszemű gyáván!*

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

A napló elkezdése

(Részlet)

*Ellátok innen hazáig: állok
Magamnak háttal
Betöltöttem a harminckilencet
Ravasz csönd
Elkezdett párbaj
Indulok immár két irányba
Szobám hangos faláig
Elém vetül a visszaút s megyek
Amerről jöttem
Tanyáig*

Amit látok s hallok
Nem tudom
Múltban-e vagy jelenben
Egymásba nyíló tükreimben
Szellős már a hőség
Szőlőtől véres ősz még
Zsalugáter
Zsanér-gerincen
Szerelem ajtaja ablaka testem
Csont leszek
Csukhatatlan
Porszem és rezgő gondolat
Szétválaszthatatlan
Hűtlenségem bizonyítható de
Hűségem mikor
Hazafelé is elfelé s értelmem
És érzelmem
Beleőrül a testem
Én ifjúságom nem öleltem
Világom
Szapora vadnyom körülöttem
Lehet
Hogy én még sosem öltem
Farönk égen a Nap
Véggel
Fény-gyűrűi táguló körökben
Csörömpölnék az őszben
(Világfa ága csonttörései
Csillagok éjjel)
Méhek zúgása fűrészel
Íly egyedül
Nem voltam soha
Vadak hűlt nyomának pásztora
Agancsos éj
Szarvas hold-fara
Nyerít
Nyerít
A férfi lélek
Zongorára cserélt paripa
Szerelmet utól nem érek
Ködvárosnak ködlovas kéne
Párnámon áthallik szívem
Közeli ügetése
Félelmemre
Nincsen dalom
Pornográf árnyak a falon
S hazafelé magamban
Szalmahajad hajamban

Németh László kiadatlan kézírataiból

NAPLÓTÖREDÉK A HARMINCAS ÉVEKBŐL

Honnét veszem mindehhez az erőt? Magamnak kell erkölcsösnek és egészségesnek lennem. Lassan belenyugszom életem korlátaiba, hiszen ezeken belül is végtelen a tér. A házasságom alapján szerencsés; feleségemtől nem kívánhatom, hogy egyik napról a másikra hozzám törődjön, de neki ép úgy nincs más útja, mint nekem. Bele kell avatni őt munkásságomba, hisz annyi jó iparkodás vegyül benne annyi természetes lustasággal. Voltakép fogékony lélek s meg fogja szeretni ezt a munkakört. Jön-e idő, hogy nem a dicsőségéért, hanem a vállalkozás szépségéért fog velem tartani? Meg kell vele beszélnem mindent s nem szabad kétségbeesnem, ha nem érti meg mindjárt. Nagyon is türelmetlen voltam eddig. Rá kell szoktatnom, hogy az írásaimat ő gépelje, így akaratlanul is osztályosuk lesz. Engednem kell sokban, hogy megértse: a fő dologban nem engedhetek. Szegényeknek kell maradnunk mindörökké. Ha lesz pénzünk, elutazunk, de az életünk a lehető legegyszerűbb legyen; évi 3000 P. a lakbéren kívül; minél előbb egy kis ház, olyan, hogy ne kelljen benne cseléd. Én a cselédtartást erköcs-telennek és megszegényítőnek tartom, ez az egyik legnehezebb kérdés köztünk. Ha annyi szerelem volna köztünk, hogy ezt kiküszöbölhetnénk! Szívesen félreteszem azt az összeget, amit a cselédtartás jelent s elutazzuk. Évente háromszor 1000—1000 P-t szívesen elutazgatnék. Az alatt az idő alatt semmit se csinálni, csak utazni, kényelmesen, nem úgy mint tavaly. Legnagyobb bökkenő az egészségem. Szabályosan kell élnem, mint egy kispolgárnak. Délelőtt az iskolában lehetőleg keveset, délután pihenés s csak 4 után munka. A vasárnap teljesen szabad. Nem is a munka fáraszt ki, hanem hogy a pihenő időmet is munka mulasztásnak érzem. Legyenek óráim s napjaim, amikor nem szabad dolgoznom. Elhatározások, elhatározásaink mit érnek, ha egyszer elragadnak a „csikók”. Mindenesetre nagy megnyugvás, hogy a „családos élet korlátaiba” belenyugodtam.

JEGYZETEK BUDDHÁRÓL

A Nirvánában európai ember számára visszadöbbenő: tragikussága. Az élet rossz; nincs egy Isten fölötte, aki igazolná. Aki az élet drangjától megváltja magát, nagyobb az isteneknél. A Nirvana: az életet levedlő lélek fensége.

*

Gondoljunk el egy kereszténységet, ahol csak Megváltó van s nincs Mennyei Atya. Ez a buddhizmus. Milyen tragikus lenne ez a megváltás — Isten nélkül.

*

Mint ahogy a művészet bebalzsamozza az élet eseményeit, úgy cseppenthet örökkévalóságot a Nirvana a múlandó állapotokba. Az ember őrzi ki beszédéből az elfogódottságot és a nagyképűséget, a dicsekvést és a szerénységet, a remeklést és az egyszerűsködést, az indulatot és a kenetességet. S ami megmarad: az még mindig beszéd lesz. Hatalmasabb, mint akár-melyik.

*

Az irodalom valódi feladata: megőrizni és ünnepelni. Erre a két szolgálatra kell vissza-

nevelünk. A „stílus” az írásban mindig hazugság. A följegyző irodalomnak egyetlen érdeme a megörökítés hűsége. Az ünnepben pedig a vallásos érzés diktál: annak van stílusa.

*

Az egyisten-hit azt jelenti, hogy a világ zűrzavara látszólagos; az ember üdvössége nem áll ellentétben a világ természetével.

*

Az individualizmusnak több foka van. Az európai individualizmus az én múlandó részét érvényesíti; a buddhista: a múlandóság-levetkezést. A keresztény „üdvössége” a legfelső. Ő önmaga üdvözülésével az Isten országát gyarapítja.

*

A Nirvana nem megvetés, csak nem-ragaszkodás.

*

Mindenki az állati létből születik. Az emberiség dolga e fölött egy isten-világot fenntartani.

*

Volt tudós, aki azt hitte, hogy minden nép Indiából származik. Ez nem igaz, de bizonyos, hogy ami máshol cserépben nőtt, ott szabadon bozótként tenyészik. Ez a mesebozót Buddha alakját is elborította. Mindez azonban könnyen lefejtethető. A csodáknak — itt nem bizonyítjuk — Buddha tudományt tanított. Nehezebb lenne Buddha vallásos élményéről a lélekvandorlás tanát leválasztani. Ez szorosabban hozzátartozik, mint az Evangéliumhoz a démonhit. Buddha is megváltó. De attól a rémképtől vált meg, ami a lélekvandorlás hite. A lélekvandorlás tana tulajdonképp logikusabb. Azt hiszi, hogy mindig új lelkek keletkeznek, s ezek aztán a semmiben felraktározódnak. A lelkek belátható idők óta keringenek. Buddha azt tanította, hogy lehet ebből kikapcsolódni. Hogy kell megállítani a drangot. Hogy kell egy darab örökkévalóságot építeni az életbe.

*

Nem lehet azt mondani, hogy a buddhizmus az európai lélektől idegen. Ha rokonait keressük: Szophoklész, Edda. Csak a kereszténység, szocializmus és természettudomány optimista. A buddhizmust igen sok nemes európai követheti. Az ösztön nem áll ellentétben a Nirvánával, a múlandó az állandóval, az ember a világgal. A lélek nem szorul belé, hanem csak küzd az elsőségért.

A FRANCIA NYELVKÖNYV BEVEZETŐJE

Aki a latin költők és prózáírók nyelvével megismerkedik — csodálkozik a népen, amelynek ez a tömör, bonyolult nyelv az anyanyelve volt. Valójában a latin nép sosem beszélt ezen a nyelven. A római fürdőszolgák és Horatius nyelve közt nem az a viszony, ami a bihari paraszt és Arany Jánosé közt. A latin élőbeszéd nem hányta el tíz szóval a jelzett szó mögé a jelzőt, s nem használta ki úgy, mint szónokai, a gerundivumokat és partícipiumokat. A latin irodalom nyelve mesterséges nyelv volt, a művelt emberek, a magasabb gondolkodás használatára —, a piac mélyen a maga közönségesebb vulgáris latinját használta, halvásárlásra és összehozálkozásra.

A római birodalom katonáival és kereskedőivel ez a vulgáryelv terjedt el az egész birodalomban, spanyol Gibraltártól a Dunáig s az Északi tengertől Afrikáig. A tisztviselők és a

szónokok művelt latinját csak a gazdagok és előkelők tanulták meg, Európa ellatinosodott népe ezt a latint beszélte, minden vidéken az odavaló bennszülött nép szavaival és sajtartásával. Amíg a birodalom egysége megvolt, ezek a tájnyelvek sem váltak szét; a forgalom megakadályozta: inkább kevert, mint eltokolt. Amikor azonban a birodalom kis királyságokra szakadt, az országokat összekötő utakat a népvándorlás elvadította, bizonytalanná tette, az Alpok és Pireneusok egyre meredekebb nyelvi határokká váltak: a vulgárlatin tájnyelveiből lassan önálló nyelvek lettek. Itáliában az olasz, Szardíniában a szárd, a Balkánon a román, a Pireneusi-félszigeten a spanyol, Franciaország déli részén a provençal, Észak-Galliában a francia.

Gallia bennszülöttei, akiket Caesar meghódított, kelták voltak. Ez a kelta nyelv, melyet Bretagne-ban még ma is beszélnek, csaknem teljesen beleveszett a latinba. Egy-két francia szó őrzi. A kelta szellem azonban ott élt a bennszülöttek sajtartásában, nyelvi ösztöneiben, s midőn Gallia Rómáról leszakadt: bizonyára érvényesült is a tájnyelv hangzóiban, fejlődésében. Ezt a tájnyelvet azonban nemcsak a tegnapi rabszolgák, az új urak: a hódító frankok is a maguké gyanánt idomították. A népvándorlás hosszas rengései után Észak-Gallia egy germán népe, a frankoké lett. Míg a Rajnán túl a germánok megőrizték nyelvüket (s a rómaiak vesztették el), a Rajnán innen a frankok nyelve enyészett el: a gall tartomány a hódítás ellenére is latin maradt. A frank beolvadás azonban megint nemcsak egy csomó hatalmat, fegyvert jelentő szóval gazdagította a francia nyelvet, hanem a tájnyelv önálló nyelvvé záródását is siettetette. A VII—VIII. században Galliában már egy olyan latin nyelvet beszéltek s írtak, amelyet más latin vidékek nem értettek meg. Az, hogy itt új nyelv keletkezett, Nagy Károly idejében vált tudatossá, amikor a latin irodalmat tudósok kezdik tanulmányozni és éleszeni. Míg eddig írni is csak egy zagyva latinon írtak, ezután lesz egy külön, egyházi latinuk, a tömeg számára érthetetlen. A pap is pontosan tudja, mikor ír az egyház nyelven: a latinon s mikor a népen: a francián. A francia nyelv első emléke: a Strassburgi eskü — pontosan ekkorról, a IX. század első feléből való. A francia nyelv azonban ezután még forrong és alakul, amíg a XVI. század nagy írói végleges formájában megrögzítik.

A vulgár latin, a galliai tájnyelv, a születő francia nyelv részletes leírása, az átalakulás nyomozása: a nyelvészet dolga. Izgató detektív-munka ez, a ráknmaradt nyomokból a nyelvteremtő erőket megközelíteni. Mi itt csak az egész sok száz éves fejlődésből az elejét s végét fogjuk összehasonlítani. Mi történt itt a koraközépkor termáljában a latin szavainkkal és latin nyelvtanunkkal...

OLVASÓNAPLÓ: KRITIKÁK FAULKNERRŐL

A négyszáz oldalas könyvben — „Három évtized kritikái” — természetesen nincs benn valamennyi Faulknerről szóló bírálat, csak az, amit a gyűjtemény kiadói fontosnak tartottak: Faulkner felfedezésének a dokumentumai s a Faulkner-képet gazdagító későbbi bírálatok. Arra, hogy Faulkner milyen lassan emésztette meg Amerika, jellemző, hogy bár az első regény 1924-ben jelent meg, az első tanulmány, amelyet a kötetbe felvettek, az O'Donnellé — 1939 nyarán. Akkor már rég túl volt nagy írói áttörésén, amelyet ő maga is a témájára találásnak érzett. 1929 és 1932 közt öt regénye jelent meg, a Sartorisról a Light in August-ig, amelyek az egész mű ismerői szemében is a legjelentősebbek közé számítanak. Kritikák persze jelentek meg korábban is bőven az 1939-ig forgalomba került tizenöt könyvről, de ezekben csak a tehetség elismerése s a megütődés ötvényeződött különböző arányokban, mégpedig úgy, hogy a megütődés lett egyre ékesszólóbb s uralkodóbb. O'Donnell tanulmánya volt az első, amely arra terelte a figyelmet, ami ezt a tizenöt könyvet összefűzi: az író szívügyére, elfoglultságára, ami alakjait és történeteit kitalálta. O'Donnell hangsúlyozta elsősül, hogy Faulkner a helyi háborút elvesztett, idegen gondolkodással s emberekkel elárasztott Dél emberének tekintette magát, s alakjai két családba, a Sartorisok s a Snopesok nemébe oszthatók: az előbbiek a tra-

díciók nagymúltú, de fuldokló képviselői, akikben a hagyomány életképtelen formalizmussá válik; az utóbbiak Észak jövevényei, a ravasz lókereskedő s atyafisága, akiket a versenyben nem köt sem hagyomány, sem erkölcsi kódex, lazán összefüggő biológiai funkcióikat csak a terjeszkedés, siker, a másfélék elpusztításának szinte bakteriológiai szükségszerűsége köti össze. Faulkner első regényeiben ennek a nemesebb, de elfajuló arisztokráciának az alámerülésében s azon át a Dél haldoklásában találta meg a maga legendáját. Ezt a legendát persze rengeteg leválasztható történet borítja be, de valahogy azok is vonatkozásba hozhatók vele, még az olyan kalandos menet is, amelyet az *As I Lay Dying*-ben az egyszerű férj vezet, hogy feleségét, ahogy kívánta, Jeffersonban temesse el, — egy darab nyers, de igazi erkölcs a formalizmussá vált erkölcs s az erkölcstelenség ellenpéldájaként.

A háború nemcsak a kritikákban, de Faulkner termékenységeiben is apadást hozott, azok után, amelyekről O'Donnel tanulmányában is volt szó, 1948-ig fontosabb munkája csak egy jelent meg, a *Hamlet* (Kunyhó), a *Snopesok* trilógiájának első része. 1946-ban azonban megjelent egy sikertült antológia Faulkner munkáiból, előtte Cowley bevezetője, amely O'Donnel kissé absztrakt tervrajzát a valóságos művel jobban összhangba hozta. Az egyik lényeges hozzáadás Yoknapatawha-nak, ennek a Missisipi északi részéről előhívott s fölemelt költői tartománynak a leírása. Faulkner a Sartoris írása közben jött rá, hogy az ő postabélyegnyi szülőföldje s a belőle kinövő valóság tehetségének egy életre munkát ad, hisz ki sem kell lépnie belőle, hogy ahhoz a mítoszhoz, mely gyermekkorától nőtt benne, a természeti hátteret, a jelképpé vált alakokat s epizódokat megtalálja. Amit ezután ír, az olyan *Comédie Humaine* (Balzac volt az egyik kedvenc írója), amelynek — mítoszi tömörítéssel — Yoknapatawha-ba kell zsúfolódnia. A másik hozzáadás: a pontosabb történet. A közönségnek átnyújtott antológia a műveket történeti rendben közli. Az első 1920-ig megy vissza, s az utolsó 1940-ig ér. A bennük kibontakozó történetet Cowley így foglalja össze (minthogy azóta többen is szó szerint idézték, én is veszem a fáradságot, hogy leírom a lényegét): a Dél Sartorisok (arisztokraták) s Sutpenek (névtelen, becsvágyó emberek) alapították, akik az indiánok földjeit elvéve, el voltak tökéelve, hogy tartós és szilárd rend alapjait vetik meg. Erejük és becsületességük ellenére azonban tervükön (Faulkner szava szerint) „átok ült”, a rabszolgaság, amely a polgárháború révén megsemmisítette azt. Kísérletük, hogy a régi terv s a régi érték szerint újjáépítsék, megghiúsult az erők összjátékán — a politikai kalandorokon s a *Snopes*eken (egy új kizsákmányoló osztály, a földnélküli fehérek leszármazottjai). A régi rend leszármazottjai különbözőképpen is versenyképtelenek, erkölcsi kódexük megakadályozza őket, hogy a kódex nélküli *Snopes*ekkel versenyre keljenek; a betűhöz tapadnak, s megelégedkeznek hagyományaik szelleméről; elvesztik kapcsolatukat a jelennel, a valósággal, s az alkohol, retorika, előkelősködés örült álmvilágába menekülnek; szerelembe esnek vereséggel és halállal; az idegeik csöddöt mondanak; elgyávulnak; vagy mint Jason a *The Sound and the Fury*-ban, *snopesistákká* esküdnek, minden *Snopes*nél gonoszabbá válnak.

A harmadik fontos tanulmány, a Warrené, összefoglalja az eddigi eredményeket, s kijelöli a további részfeladatokat. Cowleyn abban megy túl, hogy a Yoknapatawha mítoszában nemcsak Dél és Észak ügyét látja, hanem az egész nyugati civilizációét, amely éppen ilyen erkölcsi anarchiában szenved — érdek, siker adja a mértéket, elvontság és mechanikusság szívja ki a dolgok vérért —, s amelyből a Faulkner-féle ember honvágygal s kétségbeeséssel gondol vissza a hagyományos értékek világára, amelynek ha meg is volt a maga átka, a benne élőknek rendet, tartást, méltóságot adott, — igazi célokat, s ha úgy fordult, igazi bukást. A részfeladatok, amelyeket kijelöl: a természet szerepe, ahogy a kizsákmányoló s a természettel együtt élő ember nézi: a szegény fehérek (akik nem mind *Snopes*ek) s a négerek Faulkner világában; az írói technika jelentősége; humor és borzalom határvonalai; a mű szimbolizmusa. Ennek a három tanulmánynak köszönhető, hogy a Nobel-díj egy nagy vonalaiban megvilágosodott Faulknerre vethette az érdeklődés fényét, s az újabb kritikák — újabb regények ürügyén — nagy kedvvel, részletességgel mentek bele a feladott témákba, tovább ágaztatva a problémá-

kat. Bizonyos, hogy a század másik három nagyhatású epikus művésze közül (Proust, Joyce, Musil) bár kísérletező mániája inkább Joyce-ra emlékeztet, (ő maga is azt mondja, Joyce-hoz csak úgy szabad közeledni, mint az iskolázatlan baptistának a Bibliához: hittel), minden morális indulata ellenére Prousthoz áll legközelebb. Ahogy az az ancien régime tündérvilágát a modern Franciaország alól, úgy hozza ő ki a Dél fuldoklásából az igazi kultúra maradványait a mindent betemető yenki Amerika alól. A konzervativizmus, az Aranykor feltámasztása az epikának már a Ramayana, Homérosz óta ihletője volt. Faulkner s Proust (sőt bizonyos fokig Musil is) modern eltorzultságából idéz fel egy ilyen aranykort, hármójuk közül Faulkner a legdrámaibb módon. Ami engem érdekel, s további kutatásra ígat: mennyiben sarkalltágította e hatalmas eposz kibontakozását a huszadik századi regénytechnika eltanulása, túlhatása, a megütődést keltő külső, — mit nyer a nagy mondanivaló s a nagy tehetség az elképesztés szándékából.

RÉSZLET AZ UTOLSÓ MAGYARÓRÁBÓL

A magyarság újabb kori történetét három nagy katasztrófa szelte fel: a Martinovics-összeesküvés, a szabadságharc leveretése és 1919-ben a kommün bukása után a reakció eluralkodása. Ugyanezek a katasztrófák az irodalomban is korhatárt jelző szakadékokat okoztak... Engem, amikor mint kritikus, kritikáimat írtam, s később, amikor mint magyartanár, most már huszonöt éve, diákokat tanítottam, mindig ezek a kedvezőtlen viszonyok közt elinduló, hangjukat a hallgatásból kicsikaró nemzedékek története érdekelt a legjobban. Itt kis szigetek keletkeztek, amelyeken a magyar életakarat szervezte lassan magát, a magányos törekvések lassan összefolytak, s az új nemzedék hangja alakult ki... A legnagyobb szeretettel, persze a tévedés lehetőségével is, a tulajdon nemzedékemet figyeltem... már nem mint kritikus, hanem mint irodalomcsináló, az irodalom szülészé néztem a jelentkező írókat...

Bizonyára feltűnhetett maguknak is, hogy ez a nemzedék sokkal hosszabb életű volt, mint az előzőek. Ha a fiatalon elhunyt József Attilát és a 45-ös év zsidó mártírjait nem számítjuk, ennek a nemzedéknek a tagjai mintegy négy évtizeden át virágoztak. Az előzőek egy, kettő, három évtizedet éltek csak. Ez alatt az idő alatt többet is csinálhattak, mint a többiek. Tulajdonképp kétszer kulmináltak, vagyis amit kezdtek, annak a folytatását is ők maguk csinálták meg. Egyszer a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején. József Attila akkorra már meghalt, Illyés Gyula megírta a *Puszták népét* és a *Petőfit*, Tamási legjobb elbeszélései megvoltak, Szabó Lőrinc is elérte orkait. Később, a személyi kultusz éveiben, ezeknek az íróknak egy része: Kodolányi, Tamási, Szabó Lőrinc elhallgatott, de amikor megszólaltak, kiderült, hogy dolgoztak. A hallgatásban is egy másik kulminációs pont felé tört az egész nemzedék. Szabó Lőrinc ekkor írja a *Tücsökzenét*, a *Huszonhatodik* évet, Tamási, Illyés szebb műveket, mint idáig. Talán hiba is volt, hogy oly messze estek már a saját ifjúságuktól, amikor az egész nemzetért kellett helytállniuk.

Most az utolsó tíz évben ezt a nemzedéket is kikezdte a halál, vagy aki nem halt meg, elnémult, a betegséggel vívott hosszú harcban elcsöndesedett. Először Szabó Lőrinc halt meg, azután Tamási Áron, aztán Kodolányi János, azután Sinka István. A legutóbbi hetekben Veres Péter halála volt egy ilyen nagy figyelmeztető jel, hogy ez a nemzedék — ha van is egy-két olyan kivételesen szívós tagja, mint amilyen Illyés Gyula — tulajdonképp már eljátszotta játékát. Veres Péter, akit a legszorgalmasabbnak láttunk, örök járás-kelésben az ország egyik végéből a másikba, öt hét alatt egy influenza következményeiben meghalt, ithagyva a kérdést, hogy ki fogja követni, ki jön majd utána. Nemzedékszerűen ez a társaság már nem fog fellépni, s figyeljük, hogy a következő, szinte már két nemzedékkel utánunk jövő Nagy László, Juhász Ferenc, Sánta Ferenc s az ő kortársaik hogyan veszik át azt a szerepet, amit negyven-

ötven éven át ezek töltötték be az országban. Ez a néhány szó sem tiltakozás ez ellen a nemzedékhalál ellen, inkább megnyugvás benne.

JEGYZET

A naplótöredéket az írói hagyatékban talált keltezetlen kézirat alapján, Németh Lászlóné engedélyével közöljük. Életrajzi megközelítésben vizsgálja a norma és mérték viszonyának az *Emberi színjátéktól az Irgalomig* oly sok változatban ábrázolt problémáját. A szöveget tartalmi megfontolások alapján a harmincas évek elejére datálhatjuk.

A Buddha-aforizmák 1946 őszén készültek. Föltehető, hogy előmunkálatai az ekkoriban tervezett, végül is meg nem írt drámának, a *Buddha feleségének*. A Sámsonnal elkezdett vonulatot folytatják: az írói mitológiát a görögség és az Újszövetség ihletése után a keleti vallások irányában tágitják. Horváth Károlyné (Budapest) gyűjteményéből tesszük közzé.

A francia nyelvkönyv elé írt bevezető ugyancsak 1946 őszeről való. A Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter felkérésére vállalt pedagógiai kísérlet terméke. A nyelvtörténeti előszó a továbbiakban — Bárczi Géza nyomán — latin—francia nyelvhasználatával, a hangtani, morfológiai és mondat-tani változások részletes elemzésével foglalkozik. Kézirata Horváth Károlyné (Budapest) tulajdonában.

A *Kritikák Faulknerrel* az *Utolsó kísérlet* 1968/69-es keltezésű olvasónaplójából kimaradt írás, helye az *Író a föld alatt* ciklusában volna. Az író hagyatékából publikáljuk.

A magyarórát Németh a balatonfüredi Lóczy Lajos Gimnáziumban 1970. május 6-án tartotta. Teljes anyagát az akkor készült magnetofon-felvétel alapján *A katedrán: Németh László* címmel az 1979-ben kiadott iskolai Évkönyvben olvashatjuk. A szöveget rövidítettük.

GREZSA FERENC

LELKES ISTVÁN: BÍBICEK

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

56.

IBRÁNY II.

Tíznel is több nyomas szavú, hagyományistápoló ember szíves velem naphosszat időzni, hogy a faluról olyan pontos képet szerezzek, amelyet a röntgenfölvételek, mikroszkopikus metszetek mutatnak. Nyitott tenyerükön hozták mindentudásukat, alig juthatok szóhoz, hisz szavuk áradása, adataik pontossága résnyi szünetet, folytonossági hiányt nem jelez. Be is csukhatnám eszem magnóját, mindent tudok, ahogy ők. De mi maradt a mai falu mivoltában a múltból? A megpróbáltató múlt életerős, dologra, a világ megváltására is kész mai közösséget teremtett. Mik a vonulatai?

Többször elhangzott, hogy földbirtokostól a jobbágyig, a rebellis vonás benne lakott a lelkületben. Miben mutatkozik ez napjainkban?

Hegedűs Dezső:

A felekezeten kívüliek szektája, sok egyéb összetevővel együtt, ennek a mentalitásnak a talaján virágzott ki. A nyomor és a gondokozás odáig bátorította a látszatra jámbor református lelkületű, nincstelen réteget, hogy papját, egyházát, vallását megtagadva, az álom, a túlvilági élet belenyugvós várása helyett, itt a földön igyekezett olyan közösséget teremteni, amelyben megélhet, s itthon élhet a népesség szegénye, apraja-nagyja.

A két évtizedig viruló szekta belső ügyeinek taglalása több oknál fogva nem kíváncsodik ide. Először is, közülünk senki nem volt részese a közösségnek. Másodszor, annyira tiszteljük erőfeszítéseiket, hogy kapásból nem szeretnénk hitükbe még véletlenül sem, avatlan módjára, belegázolni. Az akkori Magyarország nyomorúsága sokféle sóvárgó, mennybe néző szektát szakított ki a hagyományos egyházakból, de tudomásom szerint csak az ibrányiak példálták a testi-lelki megélés gyakorlatát.

Küzdelmüket 1944 igazolta. Eljött az a világ, amikor tiltott együvértartozásukat törvénytették. A kommunista párt szervezésekor 1200-an léptek be a szektások közül, s úgy verekedtek, ahogy a megszenvedett újért való küzdelmekben országszerte verekedtek az igazi baloldaliak. Mai embernek ez furcsa, tán hamis nézetnek, emberi tartásnak minősülhet. Hogy keveredhetnek tömegével a vallási alapon szerveződött tömegek az ateizmust hirdető kommunisták közé? Talán úgy, hogy nem is a mester isteni volta lebegett szemük előtt, amikor a pusztá létért küzdöttek, s az új párt sem a krisztusi tanítások tagadását tartotta elsőrendűnek, hanem a bármilyen hiten lévőek egységbe kovácsolását az új rend fölépítésére.

A felekezeten kívüliek szinte ezért a világeért vállalták szenvedéseiket. Óhatatlanul rebellis vonás, az egyházak, de hivatalosan megfogalmazott pártserűség tekintetében is. Belülről forrtogó szektakatlanuknak gőzei, illatai, sistergése, megcsúfolásaiknak következményei minket, kívülállókat, meg-megcsaptak, de igaziból nem érzékeltük sorsukat csak az eszünk-

kel. Megvallom, ha nem is kívánczozott mindenki közéjük, az évtizedek során nagy tisztelet övezte őket. S ez a tisztelet bennünk él annyira, hogy avatlanoknak tartjuk a róluk való beszélgetést is. Valaki, türelemmel, hosszú időt, erőt nem kímélve, még föl kellene jegyezze a belső történeteket.

A kívül lévők rebbellis tartását is érzékelhettük a falunk magahordásában. Van egy szó-lás, dicsekvés számba ment még tíz-húsz évvel ezelőtt, de ez is messzibbről eredezik: Akit Ib-rányban meg nem bicskáznak, Bujon meg nem erőszakolnak, Kótajban meg nem lopnak, az kimehet a világból, mindenben szerencsésen keresztül jut, baja nem eshet.

Miért bicskáztak?

— Zsebben volt a kezebeli, egyrészt ezért, másrészt az önérzetes magatudás nem tűrt el-lentmondást. Ha a szép szó valami vitás ügyben nem használt, előkapták a szűrő argumentu-mot.

— Egymást is vagy csak idegeneket?

— Nem volt válogatás. A nemtetszést bicskával egyengették. Tán nem az irigység, hanem a nagy önérzet nyitogatta a zsebkékeket. De akkor mindjárt helyben. Nem kellett ahhoz koc-smagőzősnek sem lenni. Hideg vízen élhetett az illető, de ha valami nem ment a szó nyomán, hát belefartagtak az idomulni nem akaróba.

— A múltból hozták?

— Leginkább onnét jöhet, nem mostani kitalálás, mert az utóbbi években ez a rossz szo-kás is semmivé vált. Sose volt értelme, de napjainkra teljesen értelmetlenné lett.

— Elnézést, hogy szülőfalum szerény hasonlatosságával előhozakodom, de bizony Dombiratoson is könnyű helyeken tanyázott a bicska. De alkalmi, hirtelen haragból való szur-kálásról csak ritkán tud a falusi fejben hordott krónika. Asszonyi ügyekben, tettenérés ese-tén, tolvajfogáskor, ami kézbe került, azzal megsuhintották az érintettet, de a kisebb harag-szomrádok vonatkozásában nem aprózták szét az adósságot, hanem a búcsú napjára össze-gyűjtötték. Úgy lehet, egész évben arra spóroltak, megállj, mert amiért tollas kalapban jártál a nekem is tetsző lány után, majd elszámolunk! Sokszor a sértettek meg sem tudták mondani, kit miért pocskoltak meg, de azon a napon, ahogy alkonyodott, már ment a leszámolás. S nem olyan véletlenül, hogy némely évben igen, más évben meg egymás nyakába borultak vol-na. Annyira kiszámítottan a búcsú napján rendezték a legénysorúak az egymással való adóssá-gaikat, hogy már a hatóságok is számoltak vele. Nagy csendőri, orvosi prevenciók a pirinyó falu Anna-napi búcsúján. Mentek a bolondkocsik, durrogtak a céllövöldék, szóltak a cirkuszi kikiáltók, árusok harsogták portékáikat, a nagykoksmában a falusi rezesbanda fújta, s a világ legbékésen napjának tűnhet alkonyatig az ünnep, amikor fölharsan átütve minden zajon az el-ső visítás, üvöltés. Vezetnek két legényt, lányok, asszonyok az orvosoktól megszállt ideiglenes rendelőbe.

Sötétedésig akár húsz legényember is ott vérzik büszkén, s körülfogva, várja a kötözést, a mindenkit ismerő falusi orvos sietősen veszi szemre, ki a legjobban vérző. Ebből állít sorren-det. Szólitja is a Jóska gyereket, akinek a csizmája szárából is bugyog a virtus, de a combjá-ból, a vékonyából, a hátából. Ahogy húzzák le róla az elpirosodott gúnnyát, az orvos együttér-zően sajnálja a fiút.

— Ej, Jóska, de kibasalikomoztak magával.

Megy le az ing, elől is lukacsos a fiú. Mire az orvos:

— Ej, Jóska de kibasalikomoztak magával.

Harmadik sóhajtasos sajnálatot már nem vár a Jóska, mert azt mondja:

— Ide figyeljen doktor úr, kibasalikomoztam én a Pistával, mert holnap lesz a lakodal-ma, azt itt a pocse a zsebemben!

Önérzet, bosszúvágy, kivagyiság, magára adás mozgatja-e a bicskát, azt nehéz lenne hir-telenében leltárba szedni. Nem egy érzelmi szál rángatja az akaratot. Lakhat ebben a cseleke-detben magára adás is. Az is nagy hajtóerő. A magára adó gazda díszes hámokba öltözteti lo-vát, úgy megy szántani. Teheti, teszi. A magára adó szegény ember a cérnagúnnyát is hordja,

ahogy színész a frakkot. Erre is számtalan példát ismer az otthon élő. Az elviselhető szegénységet tudták a magatudók olyan méltósággal viselni, hogy meg lehetett tőlük kívánni, mint jó-étványú ember evésekor a falatot szokás.

A magatudó dolgozott olyan jóízűen, hogy az ember a tenyerébe érezte az ásó nyelét. Tán ugyanaz a magatudas a mozdító, csak az egyik bicskát ránt, a másik kazlat rak vele, hogy száz kazal közül kitűnik, ezt csak ez, meg ez rakhatta, mert olyan mintha most húzták volna ki a skatulyából!

— De, ha visszavehetem a szót, — mondja Hegedűs Dezső, nyugalmazott gimnáziumi tanár — hát a saját falum védelmében mondom, itt se a bicska jellemezte csupán a magára adást. A magára adás sokféle változata egy tőről szaladhat. A mai lélek-búvárok önmegvalósítás címen fogják csomórá ezt a fogalombokrot. Kiejtettük a virtus fogalmát. Ibrányban sem dicsekedtek soha a pusztá baromi erővel. De nem is titkolták.

Élt itt egy híres nagy erejű, tán nem a nevéből volt az, Stark Miklósnak hívták, ha annak egy vastargoncára felraktak száz vályogot, kitett öt mázsát, a targonca is meghajolt a teher alatt, áttolta a legáradmányosabb homokúton is, pusztán virtuos fogadásból.

Az erőt nem tagadták le, hiszen az tartotta meg bennük a világra-, életrevalóságot. Élt a faluban sokféle népi játékokkal vegyesen a kötélhúzás. Etelközéből hoztuk-e magunkkal vagy itt találták föl újra a tájékon, azt nem lelkezem, de nem voltak embereink, legényembereink e tekintetben gyakorlat nélkül valók. 1925-ben egyik megyei leventeversenyen, ahol a harminchat község legénysége mérkőzött atlétikában, s egyebekben, hát a kötélhúzásban az első díjul kitűzött bikát is elhúzta az ibrányiak csapata. Persze nagy öröm, községi képviselőtestületi elismerés, és réztáblával földszittent apaállat. A kötélhúzásnál is kellett ész, nem csak erő. A kötélt két végén 10—12 ember, de a legerősebb fogta a csomót. A sarkát belevágta a földbe. Lehetett riszálni, vonszolódni a kötéllal métereket előre, hátra, hanem a győztes elhúzta a másik végére fűzötteket. Győztek. Az kétségtelenné tette, hol az erő, az ész. Mert akármilyen virtuosos erő az erő, emberi kormányzás nélkül értelmetlen.

Nem vagyok versenyben a magam iafia dicséretében magával, de tovább megyek. A bicskát rántó kéz mást is tudott. Ugyanaz a kéz simogatni, adakozni, értéket előállítani, értéket böcsülni. Három köztéri szobrunk van. Jórészt a falu áldozatvállalása révén díszítik a falu tereit. Azokhoz nem csupán az anyagi erőre volt szükség, de az igény is itt lehetett.

A község ad magára. A centenárium idején Kossuth-szobrot rendelt az akkori előljárásság. A népi demokrácia első éveinek önérzetes, múltat böcsülő idejét éltük. Volt Ibrálynak egy drága emlékeztető főbírója, Fülöp Istvánnak hívják. Nem él már a faluban. Nagy mozgalmár, nagy múltú, tiszta egy ember, annak az időnek a legmegfelelőbb produktuma. Avattuk a szobrot, ő mondta az ünnepi beszédet, aminek a summázata így szólt:

Tisztelt ünneplő közönség!

Én, Fülöp István Ibrány nagyközség főbírója nagy szeretettel köszöntöm a szobrászművészsünetet, aki Kossuth Lajos barátunkról, elvtársunkról készített gyönyörű szép alkotmányos emlékművét idehelyezte községünk lelke, szíve közepébe.

Mint népi káder, az ibrányiak mindenkori magatudasának is kifejezője tudott lenni. Máshol ez sem történhetett meg, s ha igen, nem így. Főbíráskodása idején, nem virilis alapon választották a 47-es választások alapján, hanem a mi kutyánk kölkeképpen, aki a mi szavunkkal a mi bajunkat mondja, a mi igazunkat igazítja. De érdemes ember is volt a bizalomra.

Szóval az ő bíráskodása idején egyszer csak a többi között jött a megyei rendelkezés, hogy miből mennyit kell beadni a tervezetten fölül. Tojásból, babból, búzából miegyéből. Ismerte az ilyen papirokat a zörgéséről is, fölteszi nagy komóttal a szemüvegét, olvassa a beadási listát. A lajbizebből előszedte a vörösplajbászt, áthúzta az egész irományt, ráírta: ez Ibrány nagyközségre nem vonatkozik! S akkor nem is vonatkozott.

Más esetben a nyíregyházi pénzügyőrségen volt dolga, ahol hírét vette, hogy egy napon belül a finácok házkutatásokat csinálnak, mert sok a zugpálínkáfőzés. Sietett haza, előszedte a kisbírókat, Kormány Feri bácsit, meg Zöld Fülöpöt, kidoboltatta: „Értesítjük Ibrány nagy-

község lakosságát, hogy a pálinkafőző apparátusát mindenki dugja el, mert holnap jönnek Gáváról a fináncok, akit elkapnak, elveszik a készülékét és pénzbírsággal sújtják.”

Az ilyen bírói intézkedéseikért nem kapták el. Hites embere volt a köznek, és múltból jövő hitele is akadt. A vad tanyavilágot a párt meg a közös szervezésében számárkolesszal egy szál maga járta éjszaka évadján is. Egy kaszapenge volt az ülés mellé szúrva. Nem mert annak szólni senki. A magáraadás egyfajta kifejezését vitte megfogalmazatlanul. Az ő idejében kezdik társadalmi munkában építeni a kultúrházat. Máig abban fényeskedünk. Igaz, nem ő találta ki, csak fölismerte a szükségét, az igényt és a lehetőséget. Élt vele. A vele élés hagyományozódik.

A falu Honfoglalás terén díszleg a földosztók szobra. Azt annyira böcsülik a lakosok, hogy nincs virág nélkül nyári napokon. Mindenik a 19-es földosztók mártírumságban kiszemelt apját, öregapját, az új földosztáskori magát látja a Borbély Sándor alkotta többalakos parasztfekkenben.

Ez a magatartásforma összefüggő folyamat. Nemcsak a kenyérre éhesek, a szépre, szellemi jóra igényesek. A községi könyvtárvezető, Gosztonyi Tibor, meg a polihisztor Nagy Ferenc gondoskodása révén rendszeres képkiallításokkal örvendeztetik meg a falu lakóit, s ha a 7500 ember nem is jön oda, odajön másfélezer, s ha az nem is akarja mind hazavinni a kiállított képeket, de minden tárlatból 5—6 kép ibrányi gazdára lel. Pénz, kivagyiság, igény, magáraadás? Változik, szelidül a vad mozgató erő. Ha van járó útja, ha engedik a saját fejlődéstörvénye szerint menni, ha kertészelik a vadhajtasokat, újra el lehetne gorombítani? Nem tudom, nem hiszem.

A mai verekedések, mondom, már nem a régiek. Indíttatásuk sem. Sajnos, inkább a pálinkagőz hajtja, hogy vita közben egy-két nyaklevesre kerüljön sor. Rendőri intézkedéseket ezek soha nem vonnak maguk után. Igazi bűnesetek nem foglalkoztatják a rendőröket, akik majdnem munkanélküliek. Jámor kerékpárlopások mennek. De manapság már fogyóeszköznek minősül a bicikli.

A képkiallításokat csak rangos, tájunkban is rezonanciát keltő festők alkotásaiból rendeznek. Kerülő Ferenc neve országosan ismert, ám Szabolcs megye táját, a Rétköz arculatát idézi minden ecsetvonásával, s az egyszerű dolgok igazságát sugározza.

Réti Máttyás festőművész is szívesen mutatja alkotásait az ibrányiaknak. A Kmetty János-, Hincz Gyula-, Domanovszky-tanítvány nemcsak képeiben kötődik a tájhoz, de emberi ragaszkodásával is vállalja szülőföldjét. S vállalják őt az érdeklődő ibrányiak.

Mennyországgá lett a falu, s benne mindenki angyal? Szó sincs róla. Csak a magunk számára is érdekesen állnak össze a mozaikból rakott képek. A falu személyisége az egyénekből rakódik össze. A kivagyiság vagy a magatudás, a magára adás a pozitív jelenlétének más eredményeiről is számot adtunk.

Az egykor is nagy létszámú falunak a múlt században már óvodája működött, de három-négy felekezeti iskolája szintén. Az ibrányi mindig törődött azzal, hogy a gyereke az iskolát elvégezze, már az elemi. Nagyön tanyás terület volt ez valamikor, s azok kedvéért két kinti iskolát fönntartottak. A Tuskolányt meg a Jalapát. Afféle tanyaközpontok voltak ezek. De a Feketehalomnak is volt iskolája, s a Tiszaháti területen is működött uradalmi elemi. A folszabadulás körüli években ezer körül volt a tanuló gyerekek száma. Ma sem kevesebb. 38 tanuló-csoportot tart a falu, s benne 100 pedagógus dolgozik. Mindenben jól el vagyunk látva, csak délelőtt folyik a tanítás. Minden óvodaköteles gyerek hozzájut a férőhelyhez. Külön cigány-óvodánk van, de nem az elkülönítés miatt. A cigány nem adja máshová az óvodáskorút, csak a saját óvodájába. Magyar pedagógus dolgozik benne, s eredményeivel iskolaéretté tudja tenni a barna gyerekeket.

1962-ben gimnáziumra tett szert a falu. Akkoriban a művelődési kormányzatnak volt olyan irányzata, hogy nagyobb falukban telepítsen középiskolákat. A mi hatelemis ibrányi elnökünk éppen valamilyen értekezleten Nagyhalászbán hallotta, hogy kínálták neki a gimnáziumot. De a község akkori vezetői tiltakoztak a szerencsével szemben, hogy van nekik elég

bajuk, nehogy még egy középiskolát is a nyakukba vállaljanak. Na, a mi elnökünk kinyújtotta érte a kezét. Benne élt a falu minden magára adó vágyakozása. Kérdezték, miük van hozzá? Pénzüik, telkük, házuk? Semmi sem volt, csak az ambíció.

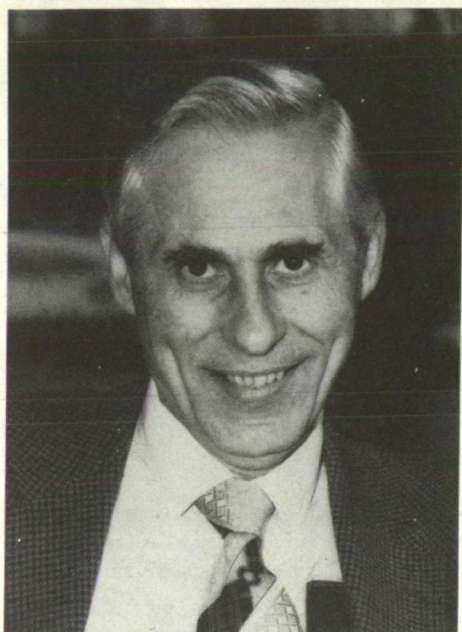
Sebesen aztán, az egyik egyház belső portáját elcserélték határi földért, telket biztosítottak, a pénzt meghitelezte az állam, az iskola létrejött, 21 év óta működik. Igaz, nem csak Ibrány kapott ilyet vagy szervezett magának, de kapott Demecser, Baktalórándháza, Tiszavasvári, Tiszalók, Gávavencsellő, és egy újabbat Nagykálló. Ezek a középiskolák meggyökereztek mind, egyedül Gáván nem indult meg, mert mire odajutottak volna, elfogyott az állami támogatás. Szerintünk minden iskola jól működik, de legjobban a miénk. Igaz, minden cigány a maga lovát dicséri. Dicsekvés nélkül, volt közöm a gimnáziumunkhoz. Eleitől végig helyettes-igazgatóskodtam benne. 180—220 tanuló párhuzamos osztályokban népesíti be a termeket. Ibrány és Nagyhalász adja a tanulók zömét, de ide járnak Kótaj, Buj, Tiszabercel, Paszab, Tiszarád, Beszterce, Vasmegyer, Tiszatelek arra való gyerekei is. Legtöbbjük bejáró, de a távolabbi falvak gyerekei számára fönntartunk egy minikollégiumot. Amúgy jók a közlekedési viszonyok, télen, nyáron utazhatnak a tanulók.

Természetes kérdés lenne, de anélkül is felelek a 21 éves működésünk eredményességéről. Egykori tanítványaink közül fölnöttek agrónomusok állatorvosok, mérnökök, tanárok, óvónők. Ibrány mai értelmiségének nagy része itt végezte már a középiskolai tanulmányait. Régen senki sem lehetett próféta a saját hazájában.

Ibrány ebben is kivétel lenne?

LELKES ISTVÁN: NOVEMBER

Alföldi

Lajos

Idestova évtizede már, hogy a *Tiszatáj* követeként Bakos Istvánnal a Szegedi Biológiai Központban jártunk. Az akkor nemrégiben elkészült kutatókombinát — vagy ahogyan ők nevezik: a *Ház* — imponálóan emelkedett egy nagy köves tér közepén a környező kis házak fölé, szemközt az újszegedi park hatalmas platánjaival. Az volt akkor az ember érzése, hogy — annyi sok régebbi honi kutatóintézettel ellentétben — épületként is megállja a helyét, nem kellene szégyenkezzen sehol a világon. A belépőt aztán szinte hallhatóan és tapinthatóan valamiféle szüntelen pezsgés hullámai vették körül; nyilván bennük fodrozódott a kezdet izgalma és nyüzsgése is, a dinamikát azonban érezhetően nem ez határozta meg. Nem volt könnyű ebbe a mifelénk szokatlan és újszerű dinamikába bepillantani; a kutatóknak nem a nyilatkozás a legerősebb oldala, tán ezért is írnak világszerte annyi — enyhén szólva — ostobaságot tudományszociológusok és tudományfilozófusok a kutatómunkáról. Nekünk azonban szerencsénk volt: a Genetikai Intézet fiatal igazgatója beültetett az intézet aznapi „ötórai teájára”, ott aztán csak el kellett ejteni egy-két kérdést, szinte mindegy volt, hogy miről, s a jelenlévő ifjú biológusokból úgy ömlöttek a tervek, elképzelések, gondok, szándékok, hogy szinte szédült tőle a magnó. Csak a professzor hallgatott az egyik viszonylag kényelmes széken, s keverte tűzálló főzőpoharában a forró teát.

Azóta az SzBK világhírre tett szert, egy-egy nagyobb, kivált gazdasági helyzetünk szempontjából számottevő eredményük kapcsán meg-megjelenik náluk a sajtó, rádió, televízió. Bekopogtattunk újra a *Tiszatáj* megbízásából Bakos Istvánnal mi is, de most személy szerint a professzorhoz, akit azóta a Magyar Tudományos Akadémia tagjául választottak, s kinevezték az SzBK főigazgatójává. Az ő tudományos pályájáról és életéről kellene megtudni egyet s más. De hát erősen elfoglalt. Most is a nagy *Ház* ki tudja melyik emeletéről kell előkeresni. De a *Házban* — ez rögtön belépéskor felmérhető — nagy a rend, s alig süpped az ember a reprezentatív forgó fotelekbe, már meg is jelenik szikár, fürge, kissé a lépés ütemével előrehajló

alakja. Arcán ugyanaz a készséges mosoly, tekintetében a fiatalos figyelem, mint tíz éve. Csak a haja lett közben fehér.

— *Professzor úr, mondana valamit gyerekkoráról, indulásáról, iskoláiról, tanáraitól; azokról a körülményekről és indítékokról, amik végül is lehetővé tették, illetve meghatározták, hogy éppen ezt a pályát válassza? A környező világról, a szakmairól is persze, de az emberiről is, a társadalmiról s a politikairól. Tudom, hogy a debreceni kollégiumban tanult...*

— Ha már az indulásról van szó, Tiszadobbal kell kezdeni. Ez egy Szabolcs megyei kis falu. Az én gyerekkoromban ez a táj grófi birtok volt, az Andrássyaké. Olyasféle környezetben nőttem hát fel, mint amilyent Illyés Gyula rajzolt a *Puszták népében*. Apám ebben a társadalmi rendben valahol a béresek és a gazdatisztek között helyezkedett el: mázsáló volt a tiszadobi grófi malomban. Furcsa közbülső helyzet volt ez a falusi hierarchiában: se nem paraszt, se nem úr. Meghatározó gyerekkori élményem — tán a szüleim táplálták belém, de lehet tán genetikailag is determinált — a vágy, kitörni ebből a szituációból. Apámék is ezt szerették volna. De miféle lehetőséget kínált az akkori falu? Vagy maradni falusinak, vagy tanulni egy kicsit. Aki ott nehéz munkával keresett valami pénzt, kettő közt választhatott: vagy földbe fektette és megpróbált gazdagodni, vagy a gyerekeibe. Hát az apámék az utóbbit választották. Ketten voltunk, s ők az öcsémbe és énbélem akartak fektetni mindent. Mindenképpen próbálták lehetővé tenni tanulásunkat és továbbtanulásunkat. A lehetőséget tehát ebből a szempontból ők teremtték meg. Így kerültem én a debreceni kollégiumba.

Ez önmagában is óriási változást jelentett: egy kis faluból, ahol az ember nem lát túl a szomszédokon, s a gróf a falun nagynéha végigrobogó hintójában mesebeli távolságban lebeg fölötté, s a jegyző meg a számtartó a legnagyobb ember a világon; egy ilyen kis zárt világból bekerült az ember egy nagy nyüzsgő városba!

— *Érdekes, az én emlékezetemben is ilyen nagyvárosként él az akkori Debrecen, pedig én ott nőttem fel. És a kollégium...*

— A kollégium pedig megint egészen különleges világ volt! Nekem, a faluról jöttnek ki-vált. Alighogy bementem, s megkaptam a szobámat, megszólít a szobafőnök — úgy emlékszem, Tőkés Ottó volt első szobafőnököm —, tehát vagy ő vagy valaki más rámszól, hogy „na fiam, szaladj csak és hozz nekem egy kancsó vizet”. A szobában ugyanis nem volt víz-csap. A folyosó végén volt a mosdó, s a falon egy sor csap. Én meg csak bámultam s ott álltam megfürödve, hogy most aztán melyikből vigyek? Melyik itt a „jó kút” és melyik a „rossz”? Miről ismerem meg? Nálunk falun könnyű volt, mert a rossz kút húzós volt, oda hajtottuk a teheneket, a jó kút meg nyomós volt, abból ittunk. De itt mindegyik egyforma. Álltam egy darabig, néztem, s aztán visszamentem megkérdezni, hogy melyikből hozzak? Tessék már megmondani, hogy melyik itt a jó kút, melyik a rossz kút? Nagyot nevettek persze rajtam, hogy te buta paraszt, itt minden csapból jó víz folyik. Sose felejttem el.

Ami mármost a kollégiumi nevelést illeti, jól tudott, hogy az olyan formáló erő volt, ami meghatározta az ember életét. Elsősorban az a közösségi élet, ami a szobákban kialakult, a maga hierarchiájával, keménységével...

— *...durvaságával...*

— akár durvaságával, sőt kegyetlenségével együtt és ellenére mégiscsak megtanította az embert valami nagyon fontosra: hogy meg kell állania a saját lábán, hogy végső soron csak magára számíthat az ember, s megtanított ezen túl — hogy is mondjam — megtanított bizonyos értékekre. Mindenekelőtt arra, hogy tanulni kell és produkálni kell, mert ha nem, ha rossz lesz a bizonyítvány, akkor az ember nem maradhat a kollégiumban. A kollégiumi helyek mind ösztöndíjas helyek voltak, s szigorúan az elért eredménytől függött, hogy mennyit kellett fizetni. Ezáltal nagyon kemény munkára szoktatta a kollégium az embert; a leckét például mindennap kikérdezték a tanárok, a felsős diákok pedig egyéb tekintetben ügyeltek a rendre és a viselkedésünkre. Ez volt az egyik érték, amire a kollégium nagyon komolyan megtanított: a munka megbecsülése, a tudat, hogy az eredményekért és a megbecsülésért dolgozni kell. De

megtanultunk ott egy másik értéket is, éspedig azt, hogy a közösségért is dolgozni kell. Sorba jártak a szobában felelőségek és a funkciók. „Hetes” volt például az ember: egy hétig ő takarított, télen ő fűtött, ha valamit elmulasztott vagy elrontott, azzal mindenkinek kárt okozott, s a büntetést is az egész szoba szenvedte. Megtanultuk hát, hogy amit csinálunk, annak nemcsak miránk magunkra, hanem másokra is hatása és következménye van, s megfordítva, mások tetteinek miránk.

— *Ezzel az ősi diákdemokráciával csakugyan valamiféle felelős belső világot teremtett magának a kollégium!*

— De érdekes, hogy a külső világra viszont alig adott kitekintést! Emlékszem például, hogy úgyszólván a végső időig milyen kevéssé éreztük a kollégium falai között a háborút. Nem hatolt be a mindennapjainkba, szinte tudomásul se vettük. Inkább arra emlékszem a háborúból, hogy mikor hazamentem a faluba, sírtak az asszonyok, mert jöttek a sasos behívók, s nálunk is rettegett apámért az egész család. Vagy arra, hogy kivittek minket egyszer a repülőterre, ahol felsorakoztak a VI. hadtest katonái és búcsúztatták őket. Nem nagyon értettük persze, mi itt a búcsúzni való és mi történik valójában. Csak amikor aztán 42—43 telén a főgimnáziumot hadikórháznak vették igénybe és az utcán tömegével jelentek meg a sebesült katonák, meg amikor egy este végig a Piac utcán meg a Péterfián vonultak a szétvert Második Hadsereg maradványai hosszan elnyúltan — hogy többnek lássék — és félelmetes nagy csendben, csak akkor rebtent meg az ember, hogy mi is a háború. De ez is mind csak afféle impresszió volt, amit aztán a későbbi emlékezés érlel jelentéssé; maga a kollégium nem igyekezett, tán nem is igen tudta volna tudatosítani és valamiféle világlátássá formálni ezt az impressziót. A kollégium maga hagyományosan zárt, kis világában élt, s aki ezen túllátni vágyott, másutt kellett keresnie.

— *De hát kívül se volt könnyű akkoriban kereskedni!*

— A kollégium a múltból hű képet formált bennünk, de jóformán semmit a jelenről és még kevesebbet a jövőről. De például a gimnáziumi önképzőkörben megjelent egyszer előadni Veres Péter; én abból az előadásból kezdtem megsejteni, milyen valójában a falakon kívüli s végül is mindnyájunk életét meghatározó magyar világ. Engem tulajdonképpen mindig is az izgatott, hogy kitörni valahogyan abból a szűk paraszti világból, s kimondhatatlanul lelkesített, hogy íme idején egy parasztember és tart egy ilyen előadást! És tán általánosságban is elmondhatom, hogy valamiféle kapcsolatot a világgal akkor nekünk a népi írók mozgalma jelentett. Mert valahogyan azért ez megjelent és hatott a kollégiumban. Tudni kell persze, hogy egy akkori 11—17 éves korú gyerek tájékozódás tekintetében sokkal inkább gyerek volt, mint ma, hiszen nem tanította se televízió, se rádió, se újságok.

— *Annál fontosabbak voltak az efféle előadások, mint a Veres Péteré! Amit különben, úgy emlékszem, az önképzőkör akkori ifjú tanárelnöke, Tóth Béla tanár úr szervezett meg. Ő egyébként is nagyon sokat tett érte, hogy felnyissa a szemünket az iskolán kívüli világra.*

— Bizony nem tanították meg nekünk az iskolában, hogy mi a világ, milyen a társadalom, s hogy azt egyáltalában meg is lehetne változtatni! Egyedül tán Varga Zoltán próbálta a történelmet úgy tanítani, hogy necsak események és évszámok ismétlése legyen, hanem legyen benne egy kis gazdaságtörténet és társadalomtörténet. Egyébként akkor nem nagyon szerettük. Gunyoros volt és kicsit rideg. Csak később, már egyetemista, sőt felnőtt fejjel jöttem rá, hogy tulajdonképpen egyike volt azoknak a tanároknak, akikről legtöbbet kaptam. Annak ellenére, hogy nem szerettem, és — megérzi ezt az ember — ő sem kedvelt engem. Visszatekintve érzem inkább, hogy tanultam tőle és tájékozottam.

Amibe azonban én akkor teljes erővel és nagy lelkesedéssel belevetettem magam, az a cserkészlet volt. Valami aktív mozgási lehetőség minden egészséges fiatalembernek kell; a kollégiumból még a városba is csak külön engedéllyel lehetett kimenni, a cserkészlet nekünk tehát szó szerint a kimozdulást tette lehetővé. A cserkészcsapattal szombat-vasárnap kirándulni mehettünk, s egyébként is kitörhettünk a kollégium zárt belvilágából. Az osztályfőnököm, Rá-

bold Gábor volt a cserkészparancsnok; jó pedagógus lehetett, mert felnéztünk rá és tudott lelkesíteni minket. S ami a legfontosabb: a cserkészeten keresztül nyílt valamiféle kitekintésem a világra. Elég szűk látókör volt ez és behatárolt, de mégis a maga módján alapvető emberi értékeket közvetített és próbált őrizni. Különösen akkor derült ez ki, mikor az utolsó években el akarták nyeletni a leventemozgalommal a cserkészetet, s ez amíg tudott, védekezett. Még akarták például tiltatni, hogy zsidó őrsvezető lehessen. Megdöbbsen az ember: de hát miért ne lehetne ő őrsvezető továbbra is? Ilyesmiken keresztül érintett meg először erősen a külső világ, a cserkészeten keresztül is.

— *Az akkori cserkészlet a népdalok, s általában a népi műveltség irányában is tájékozódott.*

— Ezt megtette a kollégium is. A felügyelő tanárom, Vigh Zoltán, aki a népi írók falukutató mozgalmához csatlakozott, megbízott például minket, hogy vakációban a faluban próbáljunk gyűjteni. Én is elkezdtem meséket gyűjteni; meg is jelentett belőle Vigh Zoltán *Tiszadobi népmesék* címmel hármat, de csak mai fejemmel látom, hogy tulajdonképpen mi tetszett neki benne: ugyanazt a mesét, a Csörsz árkaról szóló mesét, három merőben különböző társadalmi helyzetű embertől jegyeztem le. De én akkor még csak nem is sejtettem, hogy éppen ez benne az érdekes, hogy milyen különbözően mondják el. Nemsokára aztán véget ért a kollégiumi életem, elkerültem Debrecenből.

— *Ezzel nagyjából elérkeztünk a felszabadulásig?*

— Ami nélkül nem is tudom, mi lett volna belőlem! Leérettségiztem volna, de azután? Mit várhatott akkor egy falusi gyerek? Érettségivel lehetett volna belőle tanító, jegyző, vagy mehetett volna teológiára. Ez volt különben apámék legmerészebb álma, hogy pap legyek. De ahhoz nekem semmi hajlamom s kedvem nem volt. Apáméknak meg pénzük nem volt a tanítatásomra. 1944-ben különben már Miskolcra került a család, ahol apám egy kis kavicskotró vállalatnál vállalt állást, anyám meg mindig is szeretett volna kiszabadulni a faluból. Igen mozgékonyak voltak mindketten, kivált anyám. Így kerültünk Miskolcra, s itt, idegenben összehúzódom, vészeltük át a front viharát. Debrecenbe nem is tudtam visszamenni; Miskolcon érettségiztem a felszabadulás után, 1945-ben. S ami akkor kezdődött, az nagyon tetszett nekem, ha nem is tudtam — ahogyan ma mondanánk — „ideológiailag” megfogalmazni. De tetszett nagyon, hogy felosztják a grófi földeket, államosítják a bankokat és a nagyüzemeket, lehet tanulni ingyen, és a többi. Szóval belekerültem egy kicsit — megint mai szóval — a „fényes szellők” nemzedékének sodrásába, ha népi kollégista nem is voltam. Pályáztam ugyan a Györfly Kollégiumba, be is hívtak felvételre, de nem vettek fel. Visszatekintve nem lehetetlen, hogy szerencsém volt. Mindenesetre az a világkép állott hozzám legközelebb, amit akkor a Györfly Kollégium képviselt.

— *Hogyan került a medicinára?*

— Tulajdonképpen olyan alapon, hogy ez se akarok lenni, az se, amaz se, de megnyílt a tanulás lehetősége, és tudtam, hogy ezt elszalasztanom nem szabad. Így aztán beiratkoztam az orvosi egyetemre — illetőleg akkor még a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára — azzal a megfontolással, hogy a többit majd meglátjuk.

— *Nem érzett tehát különösebb „orvosi hivatást”?*

— Eleinte bizony még azt se értettem, hogy mi történik körülöttem! A felszabadulás utáni első év volt ez, másfél ezernél többen iratkoztunk be az első évfolyamra. S ebben a hatalmas tömegben a legkülönfélébb huzakodások és agitációk zajlottak. A koalíciós idők fénykorát éltük; minden párt a maga ifjúsági szervezetébe próbált lehetőleg minél több diákot toborozni. Én nem léptem be sehova; de márcsak kollégiumi neveltetésem és NÉKOSZ-szimpatiaim miatt is sokat mozgolódtam — mint utólag kiderült, egy kis tbc-s fertőzés is fokozhatta aktivitásomat —, úgyhogy mire észrevettem, bekerültem az évfolyam-vezetőségbe. Közben kezdtem megismerkedni a szakmával, s besodródtam véletlenül a Szövetési Intézet-

be, ahol akkor még Huzella Tivadar volt az igazgató, Kiszely György az adjunktus. Eleinte az intézetet kellett rendbehozni: ablakokat üvegtünk, takarítottunk, metszeteket készítettünk, rajzoltunk. Mindez nagyon tetszett, mert — akár a kollégiumban — itt is azt érezhettem, hogy hasznos, közös munkában veszek részt. Bent is laktam az intézetben, egy termosztát alatt. 1947-ben azután bekerültem abba a medikuscsoportba, amelyiknek az Aarhusi Egyetem nyári kurzust szervezett, az itthon hiányzó gyakorlati oktatás pótlására. Ez a dániai út nagyon nagy élményem; nem győztem bámulni: jó, hát ilyen a világ? Németország akkor még romokban hevert; annál meglepőbb volt a kontraszt, mikor átléptünk a dán határon. Nyugalom, kiegyensúlyozottság, látható jólét sugárzott mindenfelől. Az Aarhusi Egyetem impozáns új épületben helyezkedett el; az oktatók pedig jól felszerelt laboratóriumokban, buzgón tanítottak az elméleti tárgyak gyakorlati alapjaira.

Egyébként én szakmailag az első két évben nem nagyon jeleskedtem. Jó közepes átlaggal sodródtam, de azért időben leraktam minden vizsgát. Aztán mint évfolyam-vezetőségi tagot elküldöttek egy szakszervezeti szemináriumra. Olyan volt ez amilyen, kár lenne idealizálni, de kezünkbe adtak néhány könyvet meg füzetet — máig emlékszem Andics Erzsébet *Munkásosztály és nemzetére* —, aminek alapján úgy éreztem, hogy kezdem érteni a világot. Tudatosulni kezdtek bennem a dolgok, s még lelkesebben kezdtem ügyködni és nyüzsgöni. Kezdődtek persze a bajok az országban, de ezt én akkor nem is nagyon vettem észre, vagy ha igen, akkor a dolgok természetes velejárójának tekintettem. Úgy éreztem, hogy valami nagy közös ügyben vehetek részt, s lelkesített a részvétel öröme. Közben átkerültem a kórélettanra, ami még jobban tetszett, mint a szövettan. Akkoriban került oda frissen professzornak Sós József; iskolát indított, ahol megtanultuk az akkori modern titrálási és szeparálási eljárásokat. S ahogy valamiféle képem alakult ki a világról, úgy kezdett, ezzel párhuzamosan, egyre értelmesebbé és érdekesebbé válni a szakma. Most már nemcsak tanultam, kezdtem érteni is a dolgokat. Megnyílt előttem a mikrobiológia, a kórélettan, a kórbonctan; csodálatosnak tűnt áttekinteni egy-egy szakma nagy vonásait és szempontjait.

— *Milyen főnök volt Sós József?*

— Nagyon közvetlen, kedves és emberséges. Mondhatni olyan professzor volt, aki egyáltalában nem is volt professzor. Velünk, intézetében dolgozó hallgatókkal is úgy bánt szinte, mintha kollégái volnánk. De akkoriban egy intézet dolgaiban nem föltétlenül a professzor döntött. Hívatnak egyszer engem is az egyetemi csúcsszervezetbe, s közlik, hogy fél évre elküldenek Szegedre, szólta Sós professzornak is. Hivatott csakugyan hamarosan ő is, azzal, hogy van neki Szegeden egy barátja, Ivánovics György, a mikrobiológia professzora, nála fogom megtanulni az aminosavak mikrobiológiai meghatározását. Én azidáig véralvadási témákon dolgoztam Fiam Béla mellett, Sós azonban elsősorban az aminosavak táplálkozásélettani kérdéseivel foglalkozott, és ebbe kellett ezek szerint nekem is bekapcsolódnom. Az aminosavak mennyiségi meghatározására akkoriban még csak mikrobiológiai módszert ismertek. Vannak baktériumok, melyeknek növekedéséhez bizonyos aminosavak szükségesek, így szaporodásukból egy növekedési görbe segítségével meg lehet határozni az illető aminosav koncentrációját. Ezt a módszert kellett nekem Ivánovicsnál megtanulnom. Akkoriban alakult meg a tudományos tanács; Sós szerzett itt nekem egy ösztöndíjat. Havi 500 forintot kaptam, fantasztikus összegnek számított ez akkor, kivált, hogy Szegeden az Apáthy Kollégiumban lakhattam. Ekkor már feloszlatták a NÉKOSZ-t, de az Apáthy Kollégiumban valahogy sok minden megőrződött belőle. Talán azért is, mert megmaradt az igazgató, Levendel László, aki töretlenül és egyszerre képviselte a NÉKOSZ és a párt intencióit. De meg aztán a szegedi egyetemen soha nem is szélsőségeskedtek annyira, mint mondjuk a debrecenin. Úgyhogy az Apáthyban megint valami hasonló légkörbe cseppentem, mint amilyent már a jó öreg debreceni kollégiumból ismertem, csak persze ez a mostani telítve volt ideológiával.

Az igazi nagy újságot és változást azonban az Ivánovics-intézet és Ivánovics személye jelentette. Eddig én ilyen emberrel még nem találkoztam. Egészen más volt, mint Sós József. Az

egész egyetemen, sőt Szeged-szerte óriási tekintélyt élvezett. Igazi nagyformátumú professzor volt, szenvedélyes kutató. Reggel kilenctől éjfélig bent dolgozott az intézetben, forrt körülötte a levegő, mindig újat akart. Megegett, hogy délután ötkor adta ki a kísérletet és este tizenegykor már faggatott az eredmény miatt, holott ő is tudta, hogy akkorra még nem lehet készen! Éktelenül dinamikus volt. Rettentően tudott dolgozni és ugyanezt kívánta meg tőlünk is. Ott elő nem fordulhatott, hogy karácsonykor vagy egyéb ünnepeken valaki nem volt bent. Cserei Éva egyszer hazament húsvétkor; abból olyan skandallum lett, hogy még!

— *Ennyire intenzív intézeti munka mellett hogyan jutott idő az egyetemre?*

— Diákok voltunk ugyan, de egyetemre nem kellett járnunk. Nem is igen tudtunk volna, hiszen az intézet meg a kollégiumi élet tökéletesen kimerítette az energiáinkat. Hanem azért valahogyan azokhoz a professzorokhoz, akiket igazán érdemes volt hallgatni, akiknek volt valamilyen személyes varázsa, mégis eljutottunk. Úgy rendezte az ember a dolgát, hogy mondjuk Hetényi Géza előadásait mindig meghallgathassa.

— *Jó előadó volt?*

— Nem volt ő nagyon jó előadó, de adott egy — hogy is mondjam — belgyógyászati világlépet. Nem a betegségeket helyezte a centrumba, hanem a beteg embert. A pszichoszomatikus irányzatnak volt ő a hazai nagy képviselője, de roppant belgyógyász-tapasztalat alapján és hallatlan eleganciával művelte! Vagy említhetem Jancsó Miklóst, aki szintén nem volt jó előadó, de nagy és vonzó egyéniség volt. Tehát az intézeti munka mellett egyáltalában nem hanyagoltuk el a szakmát, még ha nem is jártunk rendszeresen minden órára. Ez a harmad-negyed-ötödév Szegeden, a negyvenes és ötvenes évek fordulóján, életem boldog időszaka volt. Észre sem vettem szinte, hogy mi történik körülöttem az országban. Igaz, Szeged kétségkívül szélárnyékban is feküdt egy kicsit, nem volt itt olyan kiélezett a helyzet, mint Budapesten vagy a falvakban. S én nem figyeltem fel a letartóztatásokra, a koncepciós perekre, a kulákozásokra, a deportálásokra. El voltam foglalva a magam dolgával. Boldog voltam, mert úgy éreztem, hogy kinyílt előttem a világ és kinyílt a szakma, és én beleszerettem a tudományba. De nem az orvostudományba, hanem az experimentális kutatásba. És ez kétségtelenül Ivánovics György személyi varázsának és hatásának tulajdonítható. De nemcsak én jártam így, szintemindannyian, akik nála dolgoztunk. Egyszerűen nem lehetett szabadulni a varázsa alól.

— *Iskolát teremtett?*

— Igen, így is mondható, de az a lényeg, hogy megtanította az embert kísérletezni. Ez volt a tulajdonképpeni, szó szerinti „iskola”, ami azzal kezdődött, hogy az ember kezibe adták a kémcsövet, hogy „mosogasd ki, fiam”. És mosogattunk hetekig. S nem adtak addig munkát, amíg azt nem látták, hogy megbízhatnak az emberben. Akkor viszont azonnal valamilyen komoly munkával bízták meg. No, ez az „iskola” hiányzik a legtöbb mai kutatónak. Lépéseken keresztül, de nagyon hamar adott tehát Ivánovics feladatot, mihelyt észrevette, hogy a kezdő már alkalmas rá.

— *Figyelt külön mindenkit?*

— Igen, természetesen, és minden nap számon kérte a munkát. Nem volt nagy intézet, voltunk ott mindössze úgy nyolcan-tizen.

— *S ha valaki nem úgy dolgozott, ahogyan kellett?*

— Az ilyen kapott valami unalmas és érdektelen feladatot, s aztán hamarosan önszántából elment. Az alkalmatlan emberekkel Ivánovics egyszerűen nem törődött, s ezt az illető megunta és otthagya az intézetet.

— *Mondotta, hogy eredetileg fél évre jött Szegedre. Mi történt, mikor lejárt a fél év?*

— Nem mentem vissza Budapestre. Írtam pár sort Sós professzornak, hogy elnézést kérek, de én itt maradok Szegeden. Az aminosavak meghatározását tanultam meg, Ivánovics professzor tehát továbbra is ezt a munkát bízta rám. Miután egy-két év alatt jól elsajátítottam

a metodikát, behívott egyszer, s ezt mondotta: „Na fiam, itt van egy cikk, most olvastam, arról szól, hogy egy baktérium segítségével meg lehet határozni májban valamilyen anyagot, amely hatásosnak látszik a vészes vérszegénység ellen. Én most gyorsan beszerezem ezt a törzset, te tanuld meg ezt a technikát, s aztán majd meglátjuk, mit lehet csinálni.” Csakugyan gyorsan meg is kaptuk ezt a *Lactobacillus lactis* Dorneri nevű törzset, odaadta nekem, s aztán addig rám se nézett, míg elé nem állottam, hogy ezzel a baktériummal csakugyan tudok valamilyen hatóanyagot titrálni a májkivonatból, mert ha keveset adok hozzá a tenyészethez, a baktérium alig nő, ha többet, akkor jobban nő, ha még többet, akkor még jobban, és ez egyfajta zavarosság-méréssel mennyiségileg pontosan meghatározható volt. Akkor ideadott nekem különféle májkészítményeket, a Richter gyárét, az EGYT-ét, s egy Campolon nevű holland preparátumot, amit a magyar készítményekkel ellentétben a klinikusok igen hatásosnak találtak. Ezeket összehasonlítva kiderült, hogy a Campolon a baktériumtesztben csodás növekedést eredményez, a magyar készítmények ellenben hatástalanok. Nyilvánvaló volt tehát, hogy a májban van valamilyen hatóanyag, időközben Amerikában kristályosították is, az évtized egyik nagy szenzációja volt: a B₁₂ vitamin. Óriási lelkesedés: próbáljuk koncentrálni a baktériumteszt segítségével mi is a hatóanyagot. Nekifogtunk pancsolni a májjal, végül eljutottunk egy készítményhez, ami a *Lactobacillus* növekedését még a Campolonnál is jobban fokozta. A prof odaadta egy belgyógyásznak, az meg beadta egy súlyos vészes vérszegénységben szenvedő betegének, akinek legfeljebb napjai voltak hátra, már járni se tudott. És a beteg két nap múlva felkelt és járt. Látni ezt, s végezni ezt a munkát hallgatóként olyan élmény volt, amely egész életemet eldöntötte. Úgy éreztem, hogy van ez olyan orvosi munka, mint az, hogy kopogtatok és kezelem a beteget, hiszen így nem egy beteg gyógyul meg, hanem meggyógyítható Magyarországon az összes vészes vérszegénységben szenvedő.

— *Mi lett a preparátummal?*

— Kicsit tisztogattuk még, s aztán átadtuk a gyárnak. A prof. ezért a munkáért Kossuth-díjat kapott, én pedig egy ifjúsági díjat, s beírtak a DISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség) dicsőségkönyvébe. S mire orvosként végeztem, már komoly szakmai rangom volt.

— *Nem volt ez az elosztás egy kicsit tán méltánytalan?*

— Nekem ilyesmi eszembe se jutott. Különben is ez volt akkoriban a szokás. A legnagyobb jutalom pedig maga az élmény volt. A prof. megveregette a vállam: „Derék gyerek vagy, Lajos, így kell ezt csinálni”. Így kerültem aztán az intézetébe, mikor a diplomámat megkaptam. Akkor indult az aspirantúra intézménye; rögtön fel is vettek az első aspiránsok közé. Ennek akkor politikai jelentősége is volt: mint az új tudósképzési forma, egy új tudományos elitképzés első fecskéi — akartuk vagy se — kiválasztottakként kellett érezzük magunkat, az ilyesmi összes előnyeivel és hátrányaival. Az aspiratúrámmal egyidejűleg a pártba is beléptem.

Eddig én naiv optimizmussal az égvilágon mindent elhittem, most azonban kezdtem gondolkodni, hogy rendben van-e csakugyan minden? Azután meg éppen ez idő tájt nősültem; s ahogyan megpróbáltam egy másik ember szemével nézni a dolgokat, az az én szememet is nyitogatta. Úgyhogy kezdtem kritikusabban szemlélni a világot.

De visszatérve a szakmához: aspiráns lettem Ivánovics mellett. Neki kellett témát kijelölnie. „Nézz oda — mondotta — adok én neked valamit, amit az országban senki nem csinál; lehet, hogy van benne érdekesség. Itt vannak ezek a bakteriofágok. Annyit beszélnek ma róluk; tulajdonképpen senki nem tudja, hogy mik; kezdj el foglalkozni vele, ha már muszáj valami önálló témát adjak neked.” Ilyen volt ő; nagy tulajdonságainak egyike volt, hogy mindig jókor meg tudta érezni, mi a fontos. Én meg átnéztem az irodalmat, s nem nagyon értettem, mit kezdjek én a bakteriofágokkal? De hát elkezdtem dolgozni. Törzseket izoláltam és a többi, s ahogy haladtam a munkával s egyre jobban beleolvastam magam az irodalomba, úgy nőtt az érdeklődésem a dolog iránt! Jézus Mária — gondoltam —, van itt valami mikroszervezet; a kisebb a baktériumnál, belekerül a baktériumba, ott eltűnik, semmiképpen ki nem mutatható belőle, s aztán egyszercsak újra megjelenik százszor meg ezerszer annyi példány-

ban! Ugyan mi lehet ez? Egyszer aztán kezembe került egy francia nyelvű cikk, André Lwoff cikke a lizogéniáról, ami a fág-baktérium együttélés egy furcsa formája. Franciául még nem tudtam, de az angol összefoglaló alapján azonnal megértettem, hogy igen érdekes az én munkám szempontjából. Kutatásaim során magam is valami hasonló furcsasággal találkoztam: van valamilyen mikroszervezet, ami feloldja a baktériumot, s ugyanakkor egy másik szituációban láthatóan egész jól megvan vele. Nem nagyon hittek akkoriban még Lwoffék munkájában; úgy gondolták, hogy valamiképpen aktív fággal fertőzik meg feloldódó lizogén baktériumaikat. Igen ám, de le volt írva Lwoff munkájában egy kísérlet, ahol mikromanipulációval kiemel tökéletesen steril körülmények közt egy ilyen baktériumot, nézi mikroszkóp alatt, s egyszerűen csak szétesik a cseppben a baktérium, s megvizsgálva, ott a helyén többszáz fág. Ott kellett tehát meghúzódnom a baktériumba beépülten, feloldódást nem okozó profág alakban. A fág baktériumba beépülő és azzal együtt élő profág alakjának a felfedezésével Lwoff hallatlanul érdekes szkémát teremtett, ami aztán később az egész genetikai szabályozás megértése szempontjából rendkívül fontosnak bizonyult; nekem azonban akkor ott Lwoff munkája a fágkérdés izgalmasságára hívta fel a figyelmemet. Nagy lelkesedéssel dolgoztam hát ki s írtam meg kandidátusi értekezésemet a *Pyocyanus* fágjairól. Ma sem szégyenkezem miatta; nem tartalmaz ugyan eredeti eredményt, de az összefoglalója úgy ír a fágokról, hogy 1955-ben akár a Harvardon se írhattak volna a témáról különül. Az Ivánovics Intézetbe ugyanis járt az összes fontos szakfolyóirat, ami az akkori időkben egyáltalában nem volt olyan természetes, mint ma.

A fágmunka közben folytatódott a B₁₂ vitamin kutatása is. Kiderült, hogy B₁₂ vitamint nemcsak májból lehet előállítani, hanem baktériumok is termelik fermentáció révén. Volt a profnak egy szerződése a gyógyszeriparral, s a felesége tesztelte a baktériumtörzseket B₁₂ termelésre. Ebből pattant ki azután a profnak egy érdekes ötlete. „Te Lajos — mondotta —, itt van egy megaterium törzs, ami nagyon furcsán viselkedik. Nem termel ugyan B₁₂ vitamint, de olyan, mintha lizogén lenne: nől egy darabig a tenyészet, aztán néha feloldódik. Ezt a lizogén törzsek csinálják. Nézd meg már, hogy mi van ezzel.” Elkezdtem játszani a törzssel, s kiderült, hogy tényleg úgy viselkedik, mint egy lizogén törzs. De fágot sose találtunk benne. Hete-kig törtük a fejünket, hogy mi lehet ez. Már majdnem abbahagytuk, hiszen sehogy sem illett be az akkori mikrobiológiai világképe. Egy vasárnap délelőtt aztán rohan be a prof az intézetbe, csapja be az ajtót: „Alföldi, Alföldi! Gyere csak, Lajos!” S mutat egy cikket, amelyben François Jacob — Lwoff tanítványa és munkatársa — írta le a „pyocin” nevű anyagot, s ezzel kapcsolatban utalt rá, hogy úgy látszik, vannak a baktériumoknak olyan produktumai, amik úgy termelődnek, mintha valamiféle lizogén fágindukcióról lenne szó, de ezek a termékek mégsem fágok, hanem valamilyen oldó-ölő hatású fehérjék. Nos hát, ugyanez történik a mi esetünkben is a megaterium bacillussal. A prof nyomban el is kerestette a furcsa terméket „megacin”-nak. Ez újból óriási élmény volt: felfedezni valami teljesen újat és váratlant. S persze még jobban csodáltam a profot, ahogyan rájött a megacin titkára. Ez lett az első *Nature*-cikkünk: s nekem az első munkám, ami nemzetközi folyóiratban jelent meg, mert aztán szépen kidolgoztuk az egészet, s egy cikksorozatban közzöltük. És ami a legfontosabb a magam szempontjából: ez a munka juttatott el engem Párizsba, a Pasteur-intézetbe.

— Az ötvenes évek közepén nem lehetett könnyű?!

— Kilencszázötvenötben már érezni lehetett a liberalizálódás szellőit az országban. Így például akkor már meg merte kockáztatni az ember, hogy ír külföldre egy levelet. Mert addig bizony még különlenyomatot se nagyon mertünk kérni. Most ellenben már igen. Én meg a liberalizálódás során mint olyan párttag, aki az előzőekben nem kötelezte el magát, beválasztódtam a megújuló vezetőségbe. Úgyszintén a liberalizálódással függött össze, hogy Magyarországra jött Martin Pollock, a penicillináz felfedezője, s egyúttal az angol békemozgalom akkori egyik vezető egyénisége. Meglátogatott minket is, engem is kifaggatott, s nagyon érdekesnek találta, amit csinállok. „De miért nem megy el André Lwoffhoz?” — kérdezte. Nem akarta

megérteni, hogy Lwoff számomra voltaképpen nem is létezik, csak egy név. „Ugyan — mondotta — írjon csak pár sort Lwoffnak, majd én beszélek vele.” Így történt aztán, hogy hosszú hónapok tusakodása után írtam egy pár sort André Lwoffnak. Akkorra megjelent már a megacínról is pár cikkünk, ezeket csatoltam, s megkérdeztem, nem akadna-e valamilyen lehetőség, hogy egy ideig mellette dolgozhassam. Csodák csodája, majdnem postafordultával jött a válasz, hogy a következő év — tehát 1956 — szeptemberétől rendelkezésemre áll egy évre egy hely az intézetében.

Túlságosan szép volt; el se tudtam képzelni, hogy én oda kijuthassak. Hiszen 1949 vagy 1950 óta senki az országból ilyen tanulmányútra nem mehetett.

— *Meg másmilyen nyugatira se; nem olyan idők voltak azok!*

— De most mégis érződött már valami változás; mint említettem, az új egyetemi vezetőségbe is beválasztottak. Azután meg a prof is elkezdett érdeklődni, hogy nem juthatnék-e valahogyan mégiscsak ki? Summa summarum, 1956 szeptemberében engedélyt kaptam, hogy egy egész évre kimenjek, talán elsőként az országból. Ez az egy esztendő határozta azután meg most már egész életemre a sorsomat és a pályámat.

Belecsöppentem én itt először is egy különleges és nagyszerű társaságba. Nem mintha már akkor túlságosan világhíresek lettek volna: messze volt még a Nobel-díjuk, és Lwoff lizogéniaelméletét sokfelé kétkedéssel fogadták. De micsoda emberek gyűltek ott össze Lwoff körül a Pasteur-intézetben! Jacques Monod, François Jacob, Élie Wollman, Gunther Stent, Edward Adelberg, Thomas Anderson — mindezek számomra addig csupán irodalmi nevek voltak, s el se tudtam képzelni, hogy ezek milyen emberek! S most egyszerre láthattam őket, szóba állhattam velük! És maga André Lwoff, aki — de erről már rengeteget írtak — varázslatos atmoszférát teremtett maga körül. A maga nemében persze Ivánovics professzor is atmoszférát teremtett, de ez itt a Pasteur-intézetben valami egészen más volt, hasonlíthatatlanul más! De hadd próbáljam az élményt ismét egy köznap példával megvilágítani, mint amilyen kollégiumba kerültemkor a „jó” és a „rossz” csapok élménye volt.

A Pasteur-intézetben nem volt külön étterem. Mindenki vitt be magával valamit, s délben aztán a könyvtárban együtt ebédeltünk. Az volt a nap fénypontja. Ragyogott és sziporkázott mindenki. Mindegy volt ott, hogy kinek mi a véleménye, csak legyen véleménye, amit szellemesen és okosan képviselni tud. És nem is csak szakmai kérdések kerültek terítékre. Eleinte például a magam kelet-európai-kommunista nézeteit féltem kitergetni, de mikor megszorogattak és próbáltam védeni magam, akkor rájöttem, hogy ők azt becsülik, ha valakinek önálló véleménye van, s egyáltalában nem azt, ha azt mondja az ember, amit ők akarnak hallani! Nálunk ez természetesen nem így volt.

— *Még ma sem mondható sajnos általánosnak!*

— Vagy amikor egyszer ebéd utáni tányéröblítéshez sorakozva mögém került Lwoff és én megpróbáltam — sóbálvánnyá meredten — magam elé tessékelni! „Monsieur — tiltakozott csodálkozva — de hát miért?”

— *Nahát ez azért Ivánovicsnál elképzelhetetlen lett volna! Mert akármilyen kiváló tudós és főnök is volt egyébként, ebben a tekintetben mégiscsak valamiféle feudális nagyúr volt. Elsőrendű, erős feudális nagyúr.*

— Mindenesetre ez is egyfajta tudósi magatartás volt, s az is, és a kettő erősen különbözött egymástól. És engem a Lwoff körül kialakult légkör elbűvölt és lenyűgözött. Visszatekintve — és az élmény nagyszerűségét idézni képtelen szárazsággal — azt mondhatnám, hogy politikailag afféle liberális baloldali francia szellemiség uralkodott a Pasteurben; beleértve azt, hogy Monod az ellenállásban kommunistaként harcolt, és csak a Liszenkő-ügy miatti felháborodásában lépett ki nemrég a pártból, Jacob is harcolt De Gaulle hadseregében a németek ellen, Élie Wollman szüleit elhurcolták s Auschwitzban megölték a németek, és így tovább, szóval kifejezetten baloldali társaság volt, akik azonban mind tisztelték mások másféle nézeteit, miközben ragaszkodtak a magukéhoz. És ugyanezt a magatartást várták el természetesen

tesen másoktól is. Hasonló magatartás érvényesült a szakmában, úgyhogy fantasztikusan sokat lehetett ott tanulni. Én például azzal mentem ki, hogy majd a megacínogéniával fogok tovább foglalkozni, ebben egyeztünk meg, de rögtön az első napokban egy déli beszélgetésnél, mikor a gének kerültek szóba, megkérdezte tőlem Lwoff, hogy mi a véleményem a baktériumgenetikáról. Baktériumgenetika? Ilyesmiről én soha nem hallottam, még genetikáról se nagyon, hiszen akkor a genetika nálunk afféle imperialista porhintésnek számított, nem tanították az egyetemen. De különben sem hiszem el — mondtam —, hogy baktériumokon lehet öröklődést vizsgálni. „Nem? — nézett rám kajánul mosolyogva. — Hát akkor tudja mit? Maga otthon bajlódhat a lizogéniájával meg a megacínogéniájával; jobb lesz hát, ha itt beáll François-hoz és Élie-hez, és megnézi egy kicsit, hogy mit csinálnak.” Nem mondta meg, hogy Jacob és Wollman éppen baktériumgenetikával foglalkoznak. Akkor Jacob megmutatta, hogy különböző törzsekkel miféle keresztezések végezhetők; biztatott, hogy próbáljam meg, s a többi már jött magától. Kértem egy jó tankönyvet, amiből alaposan megtanulhatom a genetikát, s miközben pótoltam a legégetőbb hiányokat, igyekeztem megérteni és követni az ott folyó baktériumgenetikai kutatásokat. De közbejött ötenhat.

És az onnan nézve valami félelmetes volt. Rádióból, újságokból már másnap értesültem az otthon történetekről, ugyanakkor pedig a nagy csinnadratta mögötti finom kommentárokból teljesen nyilvánvalóan láttam, hogy az ország valami szörnyűségbe hajszolódik bele. Mert hiába harsogott a nyugati propaganda, megírták az ottani lapok világosan, hogy nem fog a Nyugat Magyarország miatt konfrontálódni a Szovjetunióval; egyébként is — mint utólag kiderült — épp akkor készültek a szuezi beavatkozásra. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy Magyarország nem győzheti le a Szovjetuniót. Ijesztő volt látni azt a felelőtlenséget, ahogyan vezető politikusaink viselkedtek. A családom sorsa miatt aggódva, haza is akartam jönni, s elmentem a követségre, ahol azonban egy okos és jószándékú elvtárs lebeszélte róla. Folytattam tehát tovább a munkámat, s az egy év leteltével, 57 őszén jöttem haza.

Önkéntelenül is összehasonlítottam azután bennem az, amit kint láttam, az itthoni egyetemi és tudományos körülményekkel, s nem volt nehéz rájönnöm, hogy az ottani demokratizmus a természetes, és ráadásul semmiféle ellentétben nincsen a szocializmussal. Ellenkezőleg, éppen ennek a demokratizmusnak a továbbfejlesztésével kell megalapozni a szocialista tudománypolitikát. Már akkor elhatároztam, hogy ha én valaha olyan pozícióba kerülök, a Pasteurben tapasztalt módon próbálom irányítani a munkát. Egyszerűen azért, mert a mi feudális ízű megkötöttségeinkkel ellentétben ez a természetes és az emberi, s ha nálunk még nem honosodott meg, hát annál inkább ezt kell követnem.

57 őszén persze már megváltozott világba jöttem haza. Egy-két évig még elég kemény volt ez a világ; de azért például már nyugodtan tarthattam a Mikrobiológiai Társaságban előadást a baktériumgenetikáról, bár utána néhányan „elbúcsúztak” tőlem, hiszen ekkor még grasszált nálunk is a „micsurini-liszenkói” biológia. De nem vittek el, és én inkább úgy vettem észre, hogy receptív fülekre talál az az irány, amit képviselek; nem is lehetett ez másképpen, hiszen ha valami, hát a genetika akkoriban zajló nagy molekuláris forradalma aztán igazán „materialista” és „dialektikus” volt: először tett érthetővé valamit, amit addig sok tekintetben homály és misztika fedett.

Molekuláris genetikai tájékozódásom szempontjából volt fontos amerikai tanulmányutam is, 1961—62-ben. Kilenc hónapot töltöttem a kaliforniai egyetemen Berkeley-ben, Gunther Stent-nél. Stent Max Delbrück munkatársa volt, az új molekuláris biológiai irány megteremtőinek egyike. A Pasteurben ismerkedtem meg vele, s ilyenformán jutottam ki hozzá. Amerika persze megint olyan világ, amit meg kell az embernek ismerni ahhoz, hogy a tudományban produkálni tudjon, de nekem korántsem adott már annyi újat és akkora élményt, semmiképpen sem volt annyira determináló, mint a Pasteur-intézet. Tudományos tekintetben a Pasteur állott olyan színvonalon, mint a legjobb amerikai intézetek, s mivel én ott jártam először, érthetően egy kicsit az ő szemükkel, tehát kritikusabban néztem Amerikát, hiszen a Pasteurben állandó élcélődés tárgya volt Amerika és az amerikaiak. De természetesen így is

nagyon nagy élményt jelentett az amerikai tudomány, és általában az amerikai élet megismerése.

— *Hogyan került kapcsolatba professzor úr a tudományegyetemmel?*

— Mikor 1962-ben hazakerültem, hívott egyszer Szőkefalvi-Nagy Béla — az akkori dékán — a JATE-ra azzal, hogy nem volna-e kedvem vállalni a genetika oktatását. Addig külön genetikai oktatás az egyetemen egyáltalában nem létezett; Ábrahám Ambrus adott le belőle valamit az állattan keretében, de hát ott együtt szerepelt rendszertantól fiziológiáig minden. Szőkefalvi-Nagy professzor modernizálni akart; én az Orvostudományi Egyetemen már tartottam genetikai kurzust, úgyhogy megkérdezte, nem jönnek-e át. Át nem jönnek, mondtam, mert nem hagyom ott az Ivánovics Intézetet, de szívesen tanítok. Az Orvostudományi Egyetemen ekkor már jó tíz éve rendszeresen oktattam; de 100—150-es évfolyamokat, ahol az ember érezte, hogy ezeket az orvostanhallgatókat nem nagyon érdekli a mikrobiológia. Kitehette az ember szívét-lelkét, akkor is legfeljebb 4—5 emberben tudott egy kis érdeklődést felcsíholni. A JATE-n ellenben 10—15 elképesztően érdeklődő diák vett körül, akik — mint később elmondották — a felfedezés izgalmaival és örömeivel jöttek az előadásokra, hiszen klasszikus biológiai stúdiumaik után akkor hallottak először génekről, szabályozásról, molekuláris biológiáról. Az ő kedvükért valósággal újratanultam a genetikát, most már abból a szempontból, hogy hogyan kell oktatni. Nekem is rendkívüli élmény volt ez a szüntelen előretanulás és visszajátszása a hallgatókon keresztül; először tanítani a molekuláris biológia fantasztikus új világát nekem is hallatlanul érdekes volt, az akkori diákjaim pedig, abból az első évfolyamból, még ma is felkeresnek, ha Szegeden járnak. Persze 15 emberrel lehetett közvetlen, szinte munkatársi légkört teremteni; úgyannyira, hogy a végén már ők igazítottak ki, ha valahol hibáztam. Ez is új volt nekik, s nyilván ezt is becsülték.

Summa summárum, így merültem el a genetikába, így lettem genetikus, s így történt, hogy amikor az SzBK-t kezdték szervezni, engem kértek fel a Genetikai Intézet egyik részlegének, a mikrobiális genetikának a tervezésére, illetve vezetésére. Ivánovics prof óvott a biológusoktól; ő nem sokra becsülte őket. „Olyanokkal — mondotta —, akik azon vitatkoznak, hogy a baktérium növény vagy állat, nincs mit kezdeni! Ilyenekkel én még az Akadémián se vagyok egy osztályban!” Ő ugyanis az Orvosi Osztály tagja volt. De én azért láttam a biológiában fantáziát, s elvállaltam. Györffy Barnát jelölték ki a Genetikai Intézet igazgatójaul; de sajnos váratlanul meghalt. Úgyhogy 42 éves koromban, a véletlenek játékából, én lettem az igazgató. Ha tetszik, úgy is fogalmazhatok, hogy éppen nem akadt jobb nálam.

— *Bizonyára, hiszen professzor úr rövid idő alatt pezsgő, dinamikus, világszerte megbecsült tudományos műhelyt teremtett az intézetből, ahogyan már az akkori Tiszatáj-interjú regisztrálhatta! De hogyan látja ezt ma, visszatekintve?*

— Hát ez megint nagyszerű periódus volt! Az ember a legproduktívabb életkorában hozzájut, hogy ne csak kísérleteket tervezhessen, hanem bevezethessen egyfajta kutatási stílust és módszert, s méghozzá kiválaszthassa azokat a kutatási irányokat, amelyekben majd az intézet halad, és amelyekkel bizony néha a hivatalos akadémiai vezetés sem mindig értett egyet, de azért előlegezték a bizalmat — hát ez csodálatos dolog volt! Csodálatos volt belevágni s végigcsinálni; azt mondani az akkor 25—26 éves gyerekeknek, hogy ti tíz éven belül nemzetközileg elismert szaktekintélyek lesztek, ha akartok — és ma sokan közülük csakugyan világnagyságok, nincs meg nagy nemzetközi kongresszus nélkülük, plenáris előadók és referálók. Akkor persze a szemembe nevettek.

— *És hozták az „ötórai teákra” az ötletekkel együtt aggodalmaikat és gondjaikat!*

— Nekem meg a szakma mellett éppen az volt a rendkívüli élmény, hogyan növekednek fel ezzel az intézettel együtt tehetséges fiatalok, hogyan „futják ki” magukat. Eleinte szidtak bennünket, az egész SzBK-t; úgy se lesz belőle semmi, mondogatták.

— *Mára meg megfordult a helyzet; nem győzik dicsérni!*

— Természetesen ebben óriási Straub F. Brunó érdeme; ő határozta meg az alapelveket, az egész koncepciót, s ezen belül ki-kí legfeljebb a maga területén játszott közre, illetve segített. Aztán Straub Brunó leköszönt a főigazgatói tisztiségről, s most itt vagyok. Még mielőtt főigazgató lettem, úgy érzem, sikerült még egy szép munkát elvégezni, a protoplaszt-fúziós kutatások területén.

— *Mondhatna valamit közérthetően ennek is a lényegéről? Úgy mint a B₁₂-ről meg a Megacintról.*

— Hadd összegezzem akkor röviden a főbb témáimat. A B₁₂-munka főleg hazai gazdasági szempontból volt nagyjelentőségű, a Megacint még ma is idézik, mert azt mi írtuk le először a proffal.

Amit a Pasteur-intézetben csináltam, annak nem lett különösebb visszhangja, ott én első sorban tanultam.

Amerikában viszont a riboszomális RNS szintézis genetikai meghatározottságát vizsgáltam, és ezeket az eredményeket máig idézik. Ez tulajdonképpen géntérképezés volt: azt a gént határoztam meg, amelyik szabályozza, hogy aminosavmegvonás hatására leáll a riboszomális RNS-szintézis.

A protoplaszt-fúziós vizsgálatok már itt az SzBK-ban indultak, s mintegy metodikai kerülő utat kívántak nyitni bizonyos baktériumok genetikai vizsgálatához. Rengeteg baktériumfajta van ugyanis, amikkel nem lehet tulajdonképpen genetikai munkát végezni, mert nincs „természetes” genetikai rendszerük, azaz nincsenek kereszteződésekben könnyen felhasználható mechanizmusaik, mint amilyenek a konjugáció, transzdukció, transzformáció. Genetikailag ezek a baktériumok legfeljebb mutagenézisvizsgálatokra használhatók, s azzal vége. Genetikai analízisre — jól vizsgálható kereszteződési mechanizmusok híján — alkalmatlanok. De a Genetikai Intézet egyik kutató csoportja sejtfluktól megszabadított, de sejtmembrán-rendszerüket megőrző növényi sejtek — úgynevezett protoplasztok — fúzióját vizsgálta: eszembe jutott, hogy miért ne lehetne megpróbálni baktériumokkal is? Elkezdtünk néhányan dolgozni a témában, s közben kiderült, hogy egy francia és egy angol munkacsoport is belekezdett a bakteriális protoplasztok vizsgálatába, szintén növényi analógia alapján. De csak mikor már majdnem készen voltunk, s gyűjtöttük össze az irodalmat, akkor vettük észre, hogy Ferenczi Lajos itt a szomszédban hasonló megfontolásból előállított már gombákkal egy efféle fúziós rendszert! Ez a protoplaszt-fúziós dolgozatunk különben szép nemzetközi visszhangot keltett; az SzBK közleményei közül az első 10 legtöbbször idézett cikk között van tán még ma is. Pedig jó régen, még 1976-ban közzöltük Fodor Katalinnal. Amióta persze főigazgató lettem, nemigen jutok be többé laborba. Szakmailag így hát óhatatlanul lefelé megy immár az ember, ez az igazság.

— *Önkéntelenül sóhajtott egyet, nyilván sajnálja. De hát jöttek helyette más feladatok, nem?*

— Most már az az ember feladata, hogy megpróbálja a házat áttekinteni, megpróbáljon megint megsejteni és életre segíteni jövőt jelentő új tendenciákat. Meg kell honosítani olyan kutatási irányokat, amelyekről majd úgy tíz esztendő múlva elmondhatjuk, hogy na lám, jól tettük, hogy befoglottunk! Nem könnyű ez, hiszen a ház mára „beállt”: mindenkinek megvan benne a maga kutatási tematikája, és abból bizony nehezen vált át valami teljesen újra. S ha újként jön ide valaki, őt is egy kutatócsoportba veszik fel, meghatározott feladatra. Egy kicsit — mi tagadás — institucionálizálódtunk. Úgyhogy a fiatalok korántsem érzik azt a korlátlan lehetőséget, amit a tíz évvel ezelőtt idekrőlök érezhettek. De nem könnyű új irányokat kezdeni a megnehezült gazdasági viszonyok miatt sem. Nincs pénz: nem számíthatunk rá, hogy az intézetet költségvetésből tartsuk fenn. Belementünk tehát egy csomó gyakorlati pénzkereső munkába, ami jó az emberek pénztárcájának, bizonyos szempontból jó még az intézetnek is, de a kutatás szempontjából már nem nevezhető kíváncsúnak, hisz gyakran azt az energiát váltjuk aprópénzre, amiből öt-tíz év múlva kellene profitálnunk. Mert az az ember, aki ma az

iparnak dolgozik, nyilván nem fog öt-tíz év múltán kifizetődő kutatásokat megalapozni. Ilyen körülmények közepette kell tehát ígéretes új irányokban tájékozódniuk.

— *Ami pedig önmagában se könnyű, hiszen itt a sok egyforma csapból nem mindből folyik jó víz, mint a debreceni kollégiumban! Mégis, milyen irányokba próbál tájékozódni?*

— Szűkebb szakmámon, a genetikán belül megpróbálkozom a fejlődésgenetika felé terelni a kutatásokat. Vagy általában a házon belül is jó lenne, ha bent lennének onkogénkutatások; általában a kromoszómákon mozgó, illetve egyik kromoszómáról a másikra átkerülő, és új környezetükben egészen másféle tulajdonságokat felvevő „ugráló” gének szélesebb körű vizsgálata. A saját szakterületemen kívül azonban természetesen még az efféle kívánságbeli tájékozódást-tájékoztatást se vállalhatom jó szívvel.

— *Így hát a főigazgató egyre inkább kiszorul a tudományból, és teljes erejét az igazgatás köti le?*

— Lett volna még egy esélyem, hogy visszatérjek az experimentális munkához, ha nem kell második terminusra is elvállalnom a főigazgatói posztot. Nem én pályáztam meg persze, hiszen annak idején éppen én hirdettem, hogy egy terminusnál tovább ne legyen főigazgató senki. De egyszerűen nem akadt más, aki vállalta volna, és egyébként is megfelelt volna a követelményeknek. Elvállaltam hát, de ez sajnos valószínűleg azt jelenti, hogy többé a szakmában aktívan már nem dolgozhatok. Mert ha három év múlva majd lejár ez a második terminus és visszamehetek a laborba, akkor már ezt a hosszú kiesést aligha tudom pótolni, s nem ilyen korban szokta egy kutató elérni az eredményeit.

— *És a fiatalabbak mellett tanácsadóként?*

— Azok már rég a maguk útját járják, még tán túlságosan is a saját fejük szerint, mert mintha nem nagyon engednék az utánuk következőket az ő maguk elképzelései szerint érvényesülni. Említettem már, hogy institucionalizálódtunk, és ez azzal is jár, hogy szó sincsen többé afféle frissítő lázongásról, mint tíz évvel ezelőtt, mikor a mai főnökök fiatalokként erőteljesen síkra szállhattak a maguk elképzelései mellett. Úgyhogy ma nem egyszer nekünk kell megvédeni a fiatalok esélyeit az egykori lázadó fiataloktól.

— *De vannak, akik elkerültek. Orosz László például az egyetemre.*

— És kitűnően bevált, szépen érvényesül. De ő mondhatni a kivétel, mert a többségnek egyszerűen nincs hova lépjen a házból. Ez a másik nagy személyi gondunk: nagyon sok — mármint Magyarország nagyságához és lehetőségeihez képest nagyon sok — 35 és 45 év közötti kutató nőtt itt fel, aki tudását és képességeit tekintve a legszigorúbb nemzetközi mérce szerint is professzorságra vagy vezető kutatói állásra érett, s nincs hova menjen. Mindegyikük körül egy-egy intézetet létrehozni nem tudunk, úgyhogy lassanként egyetlen megoldásként a külföldi munkavállalás kínálkozik. Ma már szerencsére nem veszítjük el őket, mert legális lehetőség van a külföldi munkavállalásnak, s alkalom adtán visszajöhetnek. S különben is a kint dolgozókkal is tartjuk a kapcsolatot. De hosszú távon azért mégiscsak az lenne jó, ha ezek az emberek idehaza tanszéket kaphatnának vagy önálló kutatóintézeti lehetőséget, és kialakíthatnának saját maguk körül egy-egy iskolát...

*

A hosszú interjú alatt egyszer se csöngött a telefon, biztosan ki volt kapcsolva, a főigazgató elvtárs ezzel is megbecsülte a *Tiszatáj*-at. Most azonban kedvesen de határozottan jelenti a titkárnő, hogy külföldről keresik. A főigazgató átmegy a szomszéd szobába, de nyitva hagyja az ajtót. Angol félmondatok: valaki érkezik, várni fogják a Férihegyen. Akkor hát Szegeden, a vízumot a reptéren percek alatt elintézheti. Nem, sajnos ő épp nem lesz idehaza, értekezletre kell utazzék. De érezze csak magát otthonosan. Igen, az előadására, amit nagy érdeklődéssel vár az egész ház, igyekezni fog vissza. „Tudják, ki volt ez? — lép hozzánk —, Karl Illmensee. Hallottak már róla?” Hogyne, hiszen az utóbbi évek leglátványosabb tudományos botrányá-

nak a főhőse volt a genfi embriológiai professzor. Finom és ötletes kísérleteivel szerzett a szakmában világhírnevet; így például egérembrío-sejteket transzplantált magjafosztott petesejtbe, és normális egeret nevelt fel belőle. Utóbb azonban, mikor rákos sejtekből ültetett át magokat megtermékenyítés után magjafosztott petesejtbe, beosztottjai azt híresztelték el róla, hogy csalt. Az ügyet pártatlan nemzetközi szakmai bizottság vizsgálta meg, és megállapították, hogy a gyanú alaptalan, noha Illmensee csakugyan nem dolgozott kellő gondnal. Illmensee-t rehabilitálták, azonban a vizsgálat hosszúra nyúlt, és ez alatt nem lehetett irigylésre méltó a genfi embriológus helyzete. Ez időben találkozott vele Alföldi professzor, s hívta meg Szegedre. „Hát ön nem hallotta a pletykákat?” — kérdezte meglepődve Illmensee. „Dehogynem, de nem adok rájuk!” — előlegezte a jóleső bizalmat Alföldi. Így sikerült megnyernie a boszorkányos ügyességű embriológust, s tán ezzel is segíti majd a fejlődésbiológiai irány meghonosodását a házban. Mindezt már a folyosón meséli; indul ebédelni, minket is invitál. Beállunk a sorba, tálcát fogunk, nem akarja senki maga elé engedni a főigazgatót. Látszik, megtanította a Lwoffnál tanult leckét. De az ebédünket, hiába tiltakozunk, kifizeti. „Monsieur — kérdezné most Lwoff — de hát miért?” Én persze hallgatok. Csendben esszük az ebédet. Elfáradtunk a hosszú interjúban. „Mi történt az ötórai teákkal? — kérdezem. — Megvannak még?” „Sajnos, megszűntek — feleli. — A végén már-már csak egymagam jelentem meg, abbahagytuk.”. Hát igen, gondolom, nyilván fut mindenki a maga gondja és hírneve után. Ábrahám Ambrus bölcs mondása jut az eszembe: „Barátság a tudományos munkában? Olyan az, mint a pont: nincs, nem létezik, csak írásban és olvasásban használtatik”. De nem szólok, ez már egy másik interjú témája lenne.

A főigazgató kikísér. Gyorsan elbúcsúzik, s frissen rohan tovább. A kapun kívül, a téres úton jut már eszembe az utolsó kérdés: „Hogyan telnek egy főigazgató hétköznapijai?”

A felhős májusi ég alatt mintha kisebbek lennének a park fái a tíz évvel ezelőttinél. A közelben meg szabályos lakótelepi házak húzódtak fel. Visszanézve, imponálón emelkedik ki a ház, de mintha ma már inkább belesimulna a környezetébe.

VEKERDI LÁSZLÓ

LELKES ISTVÁN: BIKA

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Egy múlt századi magyar—román megegyezési kísérlet történetéhez

A XIX. századi magyar—román kapcsolatok egyik legizgalmasabb fejezetét kétségkívül azok a meg-megújuló erőfeszítések jelentik, melyeket a Kossuth-emigráció megbízottai tettek, hogy a román emigrációval, majd 1859 után a fiatal román állam, az Egyesült Fejedelemségek politikai vezetésével egyetértésre jussanak a két nép közelebbi és távolabbi jövőjét érintő fontos kérdésekben. Ez a feladat rendkívül sokrétű és hallatlanul nehéz volt, hiszen nem csupán gyakran eltérő célokat kellett egyeztetni, hanem állandóan figyelembe kellett venni az általános európai hatalmi viszonyokat, a nagyhatalmaknak e térségbe irányuló érdekeit is, melyek át- meg átszöttek e kapcsolatok minden mozzanatát, tovább bonyolítva a helyzetet. A kortársak ugyanakkor tökéletesen tisztában voltak a tét nagyságával, hiszen nyilvánvaló volt számukra, hogy az olasz és a német egység létrejötte küszöbön áll, s azok lezárulásával jó időre befulladásnak a kelet-közép-európai nemzeti törekvések is. A hatvanas évek elején sokan érzékelték, hogy ha a térség két konzervatív nagyhatalmának — Oroszországnak és Ausztriának — 1856-os és 1859-es visszaszorításával és időleges gyöngülésével keletkezett cseppfolyós hatalmi viszonyokat nem használják ki — mégpedig rövid időn belül — saját érdekeikben, az „eredmény” csakis a közép-kelet-európai térség egyik legfontosabb és legsürgetőbb problémájának: a polgári nemzetkeretek kialakulásának-kialakításának elodázása, a hatalmi viszonyok megmerevedése lehet.

Az egyes népek vezetői számára ez a kérdés természetesen nem egyforma súllyal s nem is azonos arányban merült fel, s célkitűzéseik is gyakorta eltértek, nemegyszer egyenesen keresztezték egymást. Egyvalamiben mégis egyetértettek, s ez az *együttműködés* fontossága volt. Ez pedig egyszersmind az érdekek egyeztetésének sokrétű feladatát, szívósan ismétlődő kísérleteit vonta maga után, s ez alkalmat adott az álláspontok tisztázására, egymás elképzeléseinek jobb megismerésére. Az 1850-es, 60-as években folyó magyar—román egyezkedéseknek volt még ezen fölül egy nem kevésbé fontos „saját tétje” is, amelyről eleddig alig ejtett szót a két nemzet historiográfiája. Ez pedig a több évszázados múltra visszanyúló, de igazán az 1848—49-es tragikus testvérharc során fellobbanó, kölcsönös ellenérzések bonyolult szövevénye volt, melyek tisztázására kiváló alkalmat teremtettek az emigrációs tárgyalások. Hiszen nem szabad szem elől tévesztünk, hogy a két nép későbbi viszonyát oly súlyosan megerhelő események Erdélyben játszódtak le, elsősorban az *erdélyi* magyarság és az *erdélyi* románság képviselőinek gondolatvilágában fejtették ki negatív hatásukat. Arról azonban, hogy ez visszafordíthatatlan folyamat lett volna, az ő esetükben sem volt szó! A hatalmi viszonyok ekkori cseppfolyósságához hasonlóan (s nyilván nem függetlenül azoktól) az egymásról alkotott elképzelések sem szilárdultak még azzá az előítéletes burokká, mely az érintkezést később megnehezítette. (Az előítéletes elemek jelenléte azonban ekkortájt sem tagadható, s a magyar emigránsok kísérletei fölött mindvégig ott lebegett a magyar hegemon szándék gyanúja.) Már csak azért sem, mert a szemben álló felek legtöbbjének korábban nem, vagy alig volt kapcsolata tárgyalópart-

neirenek nemzetével. Magyarán: legtöbbjük *nem volt* erdélyi származású. [Csak emlékezettől: Kossuth köztudottan felvidéki, Türr István bajai születésű volt. Klapka ugyan Temesvárról származott, s bár az ő gyermekkorában a város román lakossága már számottevő volt, ő maga 11 éves korában elkerült hazulról, románul pedig nem tanult meg. Arthur Seherthoss viszont, mint látni fogjuk, Poroszországban nevelkedett. Ami a román felet illeti: a Brătianu fivérek és Bălcescu vagyont és „kutyabőrt” szerzett, polgárosodó havasalföldi kisbójárok, a Golescu testvérek, I. Bălăceanu, C. A. Rosetti, a Kretulescu testvérpár havasalföldi nagybojárok, Cuza, C. Negri, a két Alecsandri (Vasile és Ion), valamint Kogălniceanu viszont moldvai köznemesek voltak. Mindez — s erre ezúttal külön nem térek ki — a többségükben vagy eleve erdélyi származású (illetve a magyarok esetében hosszú ideje a helyszínen tartózkodó) „közvetítők”: Buda Sándor, Karacsay Sándor, Vidats József, Kajdácsy Antal, Seres Lajos, Veress Sándor, illetve Ioan Maiorescu, Aaron Florian, Aug. Treboniu Laurian és — főként — Al. Papiu Ilarian szerepének fontosságára utal.]

Természetesen mindnyájan tudtak a bekövetkezett tragédiáról, s tisztában voltak a megoldandó problémák súlyosságával, de nem kevés függött a tárgyalások során szerzett tapasztalataiktól, személyes élményeiktől sem. Hiszen nem kevesebb forgott kockán, mint az: elhalványulnak-e vagy éppen megerősödnek bennük a „szakértők” által közvetített vélemények és érzések. Helytelen lenne ugyanis szem elől tévesztelnünk, hogy a román politikai gondolkodás is képlékeny volt még ekkoriban, még ha a hajdan politikailag egységesnek gondolt s a megvalósítandó polgári nemzetállam keretként megjelölt Dácia helyreállítása szerepelt is a korabeli román politikusok elképzeléseiben — nem utolsósorban erdélyi származású tanáraik és kortársaik „felvilágosító” tevékenysége nyomán. De realizálását, kevés kivételtől eltekintve, nem tartották azonnali, közvetlen feladatnak, bár esélyeit természetesen latolgatták. Ám szórványos adatok arra is utalnak, miszerint a Balkán félszigeten, főleg Makedóniában, szanaszét élő arómánok (makedo-románok) lakta területekkel is számoltak még akkortájt, legalábbis nem tekintették eleve elképzelhetetlennek, hogy adandó alkalommal a kialakítandó államtest részeivé válhatnak. És még valami: e tárgyalások-egyezkedések során a román politika irányítóinak meg is kellett indokolniuk magatartásukat, amely a bonyolult nemzetközi viszonyokból következően, a lehetséges következményektől való félelemből eredően nemegyszer kitérő vagy elutasító volt. Ezekben az esetekben az erdélyi románság jogfosztottságára, elnyomott helyzetére, jövőbeni sorsának bizonytalanságára vonatkozó érvek — bármennyire jogosak voltak is egyébként — összefüggéseiből bizonyos fokig kiragadva hangzottak el, *közvetlen, pillanatnyi* politikai döntéseket voltak hivatva megámogatni. Vagy, s ez ebben az esetben szintén nem lebecsülendő, személyes kételyeket, netán elbizonytalanodásokat, az egyezményekben lefektetett kötelezettségek teljesíthetatlensége miatti lelkiismeretfurdalásokat kellett ellensúlyozniuk, legalábbis magyarázniuk. Ami persze nem csökkenti sem a szönyegre kerülő kérdések politikumát, sem a formálódó politikai érvrendszer vélt vagy valós meggyőző (esetleg önigazoló) jellegét és súlyát. Ellenkezőleg! Korántsem indulhatunk ki tehát abból, hogy a szóban forgó korszak (1850—1863), mivel a tárgyalások viszonylag kevés eredményt hoztak, illetve a létrejött egyezmények nem valósultak meg, eleve csekély jelentőséggel bír. Az egyezkedésekre nagyon is érzékeny közegben, a két polgárosodó nemzet létének kritikus szakaszában került sor, tanulságai emiatt távolról sem közömbösek. Ezért látszik fontosnak Klapka és gróf Arthur Seherthoss 1864-es kísérletének bemutatása is, annál is inkább, mert eddigi ismereteink igen szórványosak voltak róla.

Mielőtt közös akciójuk tárgyalására rátérnénk, néhány szót kell ejtenünk az események egyik kulcsfigurájáról, Arthur Seherthossról, vagy ahogyan a magyar történelmi irodalom ismeri: Seherr-Thosz (Scherr-Thoss) Ártur grófról, akivel igen mostohán bánt a historiográfia, bár a Kossuth-emigráció legszínesebb szereplői közé tartozik. Seherthoss 1820-ban született Poroszországban. Nagypapja még egyike volt a porosz monarchia leggazdagabb földbirtokosainak, később azonban a család anyagi helyzete megrendült, s Seherthoss apja az 1830-as évek közepén a család két utolsó uradalmát is eladta. Így került Arthur egészen fiatalon elő-

szőr a porosz hadseregbe, majd Magyarországra; 1839-ben vásárolt birtokot magának Zemplén megyében.

Seherthoss ama idegenek közé tartozott, akiket magával ragadott a magyar reformkor lendülete, s érzéseiben hamar hasonult a magyar nemességhez. Megható erőfeszítéssel tanult magyarul, s bár nyelvünket nem sikerült tökéletesen elsajátítania, mindig magyarnak vallotta magát, azonosult választott hazája és nemzete célkitűzéseivel. Részt vett a szabadságharcban, először Bem erdélyi seregében harcolt, később Görgey környezetében tartózkodott. A világosi fegyverletétel híre Nagyváradon érte. Ezt követően a zaklatások elől Pestre, majd Bécsbe utazott, végül kalandos körülmények között szülőföldjére, porosz Sziléziába menekült. Azután egy ideig berlini rokonainál időzött. Mivel a rendőrség, mint szökevényt, itt is figyeltette, hamarosan Nyugat-Európába távozott. Genfben, Brüsszelben, de leginkább Párizsban élt, 1862-ben Angliában is megfordult, 1863–64 telét pedig főleg Nizzában töltötte. A magyar emigráció tagjai közül sokakat személyesen is jól ismert (Teleki László, Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér, Esterházy Pál, Irányi Dániel, Szemere Bertalan, Almássy Pál, Szarvady Frigyes), Nemeskéri Kiss Miklóssal, Teleki Sándorral és Klapka Györggyel pedig kifejezetten baráti viszonyban volt. Hátrahagyott emlékirataiban nem részletezi gyermekéveit, családi körülményeit. A jelek szerint azonban a Seherthoss család a legelőkelőbb porosz körökhöz tartozhatott, Arthur maga pedig kitűnő neveltetésben részesülhetett. (Előkerült levelei tanúsága szerint a németen kívül franciául is anyanyelvi fokon beszélt és írt, és tudjuk, hogy a magyar mellett szláv nyelveken is meg tudta magát értetni.) Csak ezzel magyarázható, hogy mind a porosz, mind a francia előkelőségek szívesen fogadták, s bejáratos volt a legfelsőbb körökbe. Jellemében lehetett valami bizalomgerjesztő, mert általában mindenütt jó benyomást keltett, hála diplomatikusan modorának és kitűnő fellépésének, ami jó megfigyelőképességgel párosult.

Seherthoss kétségtelenül kalandor volt, másodrendű figura, aki azonban fölsorolt tulajdonságai miatt mégsem tekinthető teljesen jelentéktelennek. Erre látszik utalni, hogy Bismarck 1862-ben fölkérte, hogy rendszeresen tájékoztassa a magyarországi fejleményekről, amelynek Seherthoss 1866-ig, egy rövid időszaktól eltekintve — Bamberg párizsi porosz konzul postaszákhjában —, eleget is tett. Bismarck többször fogadta is, 1866-ban pedig — amikor Seherthoss a Klapka-légióban a tábornok szárnysegéde volt, s a „turzovkai promenád” során osztrák fogságba esett s élete is veszélybe került — személyesen lépett közbe érdekében. Seherthoss otthonosan forgott párizsi előkelő körökben is (Victor Hugónak és François Aragónak például maga Teleki László mutatta be, s Jérôme Napóleonnal is az ő révén ismerkedett meg), így, ha hihetünk visszaemlékezéseinek, Hortense Cornu szalonjában is megfordult, aki Louis Napóleon testtestvére volt. Itt kerülhetett kapcsolatba III. Napóleon kabinetirodájának vezetőjével, Mocquard-ral s az ő révén magával a franciák császárával is, akihez 1863. március 30-án rövid levelet intézett. Tudván, hogy III. Napóleon az 1863-as lengyel események hatására a cári Oroszország elleni erőteljesebb fellépést fontolgatja, Seherthoss följajánlja szolgálatait, s nem kevesebbet helyez kilátásba, mint hogy németországi politikai barátai segítségével megkísérli ellensúlyozni a háború esetén várható franciaellenes érzéseket. Fölveti egy erős franciabarát párt létrehozásának ötletét is, mely „főként a »National-Verein« soraiból rekrutálódna” és megakadályozná, hogy egy Franciaország és Poroszország közötti esetleges háború a „nemzeti harc méreteit öltse”. Nem tudjuk, hogy III. Napóleon mit szolt a gróf ajánlatához, s egyáltalán, figyelemre méltatta-e fejtegetéseit, de sorai jól mutatják, hogy hajdani honfitársunkat milyen gondolatok foglalkoztatták. Témánk szempontjából fontosabbnak tetszik most, hogy bár Seherthoss ezúttal — érthető okokból — német származását emelte ki, magyarságát sem tagadta meg, a saját szerepét pedig így értékelte: „...Tizenhárom eszten-deje azzal foglalkozom, hogy azt tegyem Németországban, amit Teleky (sic!) László barátom Franciaországban tett, vagyis, hogy fölvilágosítsam a közvéleményt a magyar kérdésről és e kérdés kapcsolatáról a többi nemzet természetes érdekeivel...”

Fölmerül a kérdés, hogy a korábban megkötött, de az erőviszonyok megváltozása (főként a francia álláspont módosulása) miatt nehezen betartható, bizonytalan érvényű szerződés-

sek, majd Türr 1863 májusi kudarca után miért esett Klapka választása épp Arthur Seherthossra. Először is, a magyar emigráció már 1859—61-ben is szívesen vette igénybe idegenek szolgálatait: a lengyel Strelecky, a lengyel származású, de magát franciának valló Zglinicky, a francia Olivier de Lalande Klapka megbízottaiként tevékenykedtek Iasiában és Bukarestben. Az eredetileg tárgyalási alapnak és nem a nyilvánosságnak szánt Duna-konföderációs tervezet szövegét pedig Marco Antonio Canini velencei olasz emigránsnak kellett 1862-es balkáni missziója során felhasználnia. Ugyanígy 1864-ben a lengyel és magyar emigráció havasalföldi és moldvai szervezkedését a szintén lengyel származású Zsurmay (Surmacky) Lipót tartozott összehangolni. Másodsor: Seherthoss 1864-ig nemigen vett részt az emigráció politikai akcióiban, leszámítva persze Bismarck és Napóleon mellett tett kezdeményezéseit, így Klapka joggal számíthatott rá, hogy az osztrák szervek, illetve bukaresti ügynökeik barátját kevésbé ismerik. Harmadszor: genfi, nizzai és párizsi tartózkodása során Seherthoss több, itt időző, befolyásos román politikussal is kapcsolatba került, Ion Bălăceanuval és főként Dimitrie Kreţulescuval kimondottan baráti viszonyban volt, akárcsak megbízója, Klapka. Negyedszer: Seherthoss saját nevére szóló francia útlevéllel rendelkezett, s ez kellő garanciának tetszett az akkoriban elsősorban a napóleoni politikához igazodó román vezetés szemében. Ráadásul Seherthoss jól ismerte Moustier márkit, Franciaország konstantinápolyi követét, aki az 1850-es években Berlinben teljesített szolgálatot, ahol Seherthoss is többször megfordult. Szükség esetén persze igénybe vehette porosz kapcsolatait is, amit nem is habozott megtenni. Végül, de nem utolsósorban, Klapka bízott barátja képességeiben.

Seherthoss bukaresti missziója — az előzetes elképzelések szerint — egy több szálon futó, gondosan tervezett, bonyolult akciósorozat utolsó előtti láncszeme volt. Az eddig előkerült dokumentumokból az alábbi kép rekonstruálható — helyszűke miatt — vázlatosan:

1. Az olasz (és esetleg a francia) kormányzat megnyerése egy Ausztria-ellenes háborúra Velence felszabadítása céljából.

2. Az osztrák haderő megosztása: *a)* vagy egy magyarországi tömegfelkeléssel, *b)* vagy egy általános délkelet-európai, összehangolt szabadságharccal (amelybe a magyar és a lengyel is beleértendő).

További, az eseményekből és feltételekből is adódó következmények:

1. titkos magyarországi szervezkedés;

2. fegyverszállítás Magyarországra és Erdélybe;

3. a magyarországi akciók összehangolása a lengyel felkeléssel;

1a. kapcsolatfelvétel a magát „magyar forradalmi comiténak” nevező Genfi Magyar Comité — mint a magyarországi viszonyokat jól ismerő, a nemzet „igazi” érdekeit képviselő testület — irányítóival, gróf Csáky Tivadarral és Komáromy Györggyel. (Ebből: kísérlet Kossuth háttérbe szorítására és elszigetelésére.)

2a. pénz a fegyvervásárlásra és ügynöktoborzásra;

2b. fegyverek szerzése a szerb uralkodótól, a lengyelektől, illetve az 1859-es fegyverek visszaszerzése Cuza fejedelemtől.

3a. Megbízottak küldése Moldvába és Havasalföldre az itteni lengyel és magyar emigránsok tevékenységének koordinálására.

Ugyancsak az elképzelések között szerepelt Garibaldi fölkérése a nemzeti felszabadító küzdelem fővezerségére, akinek Klapka egyik alvezére lett volna.

E bonyolult feltételrendszerből természetesen nem valósulhatott meg minden, s terveken menet közben kellett változtatni, ami az egyes helyszínek s elemek súlyának módosulásával járt. Árulás miatt meghíúsult például mind az Almásy, mind a Nedeczky-féle magyarországi szervezkedés, s az osztrák hatóságok 1864 márciusában lefoglalták az addig az országba csempészett fegyvereket. Klapka ismételt erőfeszítései ellenére Garibaldi politikai barátai megakadályozták vezérük eltávolítását Olaszországból. Klapka kényszerhelyzetbe került, ha az 1864. év folyamán még valamiféle eredményt kívánt fölmutatni olasz megbízóinak, kockáztatnia kellett. Június közepén döntött: akár Garibaldi nélkül is megkísérel betörni Erdélybe, mégpe-

dig Moldva felől. Ehhez ismét meg kellett egyeznie Cuza fejedelemmel, újabb fegyverekre s a román uralkodó hozzájárulására volt szüksége, hogy ügynökei a fejedelemségek területén élő magyarokból csapatokat szervezzenek. Ekkor, a bekövetkezett események miatt még fontosabbá vált romániai szintér földerítése céljából került sor Arthur Seherthoss 1864-es bukaresti küldetésére.

Útjának célja az volt, hogy elnyerje Cuza hozzájárulását az Éber-féle angol fegyverszállítmányhoz, s végleg megegyezzen a fejedelemmel a Klapka közreműködésével 1859-ben a fejedelemségekbe juttatott 20 000 fegyver sorsáról. Ezek fele a megállapodások értelmében a magyar emigránsokat illette, s külön egyezmény, az ún. Bălăceanu-konvenció intézkedett későbbi felhasználhatóságuk feltételeiről, Cuza pedig vállalta, hogy megőrzi, s amikor a „körülmények megengedik”, a magyar emigráció rendelkezésére bocsátja őket. Klapka ezt a pillanatot tartotta elérkezettnek, és végleg döntésre akarta vinni a dolgot. Úgy képzelte, hogy Seherthost előre küldi a román fővárosba azzal a feladattal, hogy közvetlen közelről figyelje meg a román politikai szintér mozgásait, s amennyiben módja nyílik rá, készítse elő a talajt a román fejedelemmel való személyes tárgyalásaihoz. Miután ez megtörtént, július 15-én maga is utána indul.

Hogy Seherthoss úticélját leplezzék s személyét egyszersmind a román vezető körök számára vonzóvá tegyék (ismerve gazdasági nehézségeiket), Klapka barátja mint a Crédit Mobilier de France (más forrás szerint Crédit foncier de France) megbízottja érkezett, hogy egy előnyös „államkölcsönről” tárgyaljon a román kormánnyal (s volt egy ipari természetű megbízatása is).

Seherthoss útjának időzítése érdekében Klapka az illetékes olasz diplomata, Cerruti külügyi államtitkár figyelmét arra is fölhevítve, hogy ne késleltessék tovább a hatezer (minden bizonnyal Éber-féle) angol fegyvert szállító két hadihajónak a Duna torkolatvidékéhez való érkezését. Arról is intézkedett, hogy az olasz hadügyminiszter „egészségügyi szabadságot” engedélyezzen Telkesy ezredesnek, aki a fegyverszállítmány átvételével s az erdélyi határhoz való szállításának felügyeletével volt megbízva.

Az akció sikerének biztosítására Klapka részletes „instrukciókkal” látta el megbízottját. Ezek leglényegesebb gondolatai a következők:

- nagy politikai fontosságú feladatát gondosan álcázza, s bukaresti tartózkodása során senkit se avasson be útjának igazi céljába;

- Konstantinápolyon átutaztában lehetőség szerint tudjon meg mindent a román fejedelm tárgyalásainak eredményéről, terveiről s szándékairól. Ezért vegye föl a kapcsolatot itteni képviselőjével, C. Negrivél;

- Galacban a helyi olasz konzulon kívül lépjen érintkezésbe Kupával és Zsurmayval, de szigorúan ügyeljen a konspiratív szabályok betartására, s jelentéseiben is csak a leglényegesebbre szorítkozzék;

- Miután Galacban tájékozódott, utazzon Bukarestbe, találkozzék Strambio olasz konzullal, és semmit se tegyen, míg ki nem ismeri magát.

Jóval lényegesebb Klapka utasításainak 9., 10. és 11. pontja: Seherthossnak közölnie kellett az olasz konzullal, hogy (az olasz kormány és Klapka álláspontja értelmében) jelen pillanatban Magyarországon kell cselekedni, s számítanak a szerb határőrök és a horvátok segítségére is. Cuza fejedelemtől függ tehát, hogy meggyorsítja vagy megnehezíti a harc kitörését. Nyíltan meg kellett mondania az olasz konzulnak, hogy nem állhatnak meg félúton, és mindenre el vannak határozva. A fejedelemnek magának kell eldöntenie, hogy „velünk vagy ellenünk lesz-e”. Klapka a fenyegetéstől sem riadt vissza, mert megbízottjának azt is Strambio tudtára kellett adnia, hogy ez utóbbi esetben Cuzát a dunai országok igazi érdekei ellenségének fogják tekinteni, s minden erejükkel arra fognak törekedni, hogy uralmát megdöntsék.

Az „erdélyi kérdést” illetően Seherthossnak nem volt szabad részletekbe bocsátkoznia, azt a biztosítékot kellett nyújtania, hogy „azt a kérdést, hogy (Erdély) közigazgatási szem-

pontból Magyarországgal egyesülve vagy különválva legyen-e, a lakosság maga, vagy Franciaország, Olaszország és Anglia mint döntőbírák döntsék el”.

Eddig tehát a zsaroláson, a fenyegetésen kívül semmi új, a nagyhatalmak „közvetítését vagy ítéletét” szükség esetén igénybe vevő gondolat is megtalálható Kossuth Duna-konföderációs tervezetében.

A 11. pont viszont már vitán főlül visszalépés a Kossuth által javasolt árnyalt és részletesen kifejtett demokratikus társadalomberendezkedési elvekhez képest, mert így hangzik: „...Ami a Magyarországon élő románokat illeti, arról a legutolsó pesti országgyűlés már feladatát eldöntötte. Teljes egyenjogúság, teljes szabadság és egyenlőség az egyének és nemzetiségek között egész Magyarországon. Ez az egyetlen alap, amire jövőbeni államépítményünket felhúzhatjuk, nem szabad ugyanis már a születésekor az összeomlás alapját magában hordania...”

Ezek szerint Klapka magáévá tette az Eötvös-féle nemzetiségi bizottság (Deák és Andrássy egyetértésével kidolgozott) alapelveit, és elhatározta magát Kossuth átgondoltabb, demokratikusabb elképzeléseitől.

A következő nyolc pont azokat az egyéneket sorolja föl, akiktől valamilyen segítségre számíthat, illetve támogatásokat meg kell szereznie. A fejedelem francia titkárán, Arthur Balignot de Beyne-n és Cuza legkedveltebb politikusának (N. Kretulescu) bátyján, Dimitrien kívül (aki Klapka régi barátja s korábban a fejedelem segédtitkárja volt, s ez is némi magyarázatot adhat a tábornok romániai népszerűségére és Cuza bizalmára) Klapka a moldvai miniszterelnökként a magyar emigránsokat védelmébe vevő Mihail Kogălniceanu személyét is megjelölte. Ezt a tényt a magunk részéről annak közvetett bizonyítékának tekintjük, hogy bár a moldvai politikus nevét a magyar emigránsok által hátrahagyott iratok ritkábban említik, mégis tisztában voltak segítő szándékával és számítottak támogatására.

Az utolsó, a 20. pont megint igen fontos, mert arra inti Seherthosst, hogy „Cuzának semmiképpen sem szabad megtudnia, hogy nekünk más eszközök is a rendelkezésünkre állanak”. Amennyiben beleegyezik Klapka kérésébe, a grófnak azonnal hírt kell adnia, hogy a fegyverszállítmány útnakindítása érdekében megtehesse a szükséges intézkedéseket, s a felügyeletével megbízott tisztet, Telkesy ezredes július 1-én Bukarestbe küldhesse. S hogy „instrucióinak” még nagyobb nyomtatékot adjon, utóiratként még egy ütemtervvel is ellátta Seherthosst, melyet a tárgyalások folyamán kell a „lehető legszigorúbban” betartania. Így hangzik:

I. fázis: Arra a kérésre vonatkozik, hogy támogassa a magyar emigránsokat, ezért kilátásba helyezendő Magyarország hálája, Olaszország és Franciaország elismerése. Itt bármiféle fenyegetéstől tartózkodni kell...

II. fázis: A fenyegetésen alapul, ha cserbenhagyja a magyar emigránsokat, s adott szavához hűtlen lesz, akkor ez minden bizonnyal tönkreteszi Olaszországhoz fűződő kapcsolatait, és nagyon valószínűen megrontja viszonyát Franciaországgal is...

III. fázis: A komolyabb fenyegetésen alapul, hogy Klapka a fejedelem vonakodása esetén követelésének érvényt szerezhesen, arra kényszerülne, hogy politikai barátait s hazáját magatartásáról fölvilágosítsa, s a bizonyítékokkal a nyilvánosság elé lépjen...

IV. fázis: A nyílt szakításé, ez esetben a magyar emigránsok Cuzát Magyarország legveszélyesebb s legártalmasabb ellenségének kellene tekintsék...

Tehát megint a zsarolás, a fenyegetés alkalmazása. Ezen kívül Klapka 1864. június 15-i keltezéssel hosszú levelet írt a fejedelemnek — ezt Seherthosznak személyesen kellett átadnia —, melyben emlékeztette korábbi találkozóikra, a Bălăceanu konvencióba is belefoglalt kötelezettségére (a fegyverek fele a magyaroké!) s ama 1861. január 9-i ünnepélyes ígéretére, miszerint a magyar emigránsok adott esetben az 1859-es fegyverküldemény „jelentős részére számíthatnak”. Helyzetelemzése szerint mindez most vált időszerűvé, még hozzá annyira, hogy — Klapka úgy vélekedett — ez az alkalom hosszú ideig az utolsó „Magyarország, Erdély és Horvátország számára, hogy közös igájukat lerázzák”. De arra is, hogy a többi dunai ország elhárítsa a környező autokratikus hatalmak általi „elnyelés” veszélyét. A Duna menti helyzet kül-

csa Cuza kezében van. Neki kell döntenie ama „óriási érdekek felett, melyek kockán forognak”. Választania kell: vagy megőrzi a szomszédságában egy „ellenséges és fenyegető kormányt”, vagy hozzájárul a „hálás szomszédok” létrehozásához, akik — közös jövőjük garanciájaként — testvéri szövetségre lépnek Romániával.

Mivel — Klapka megítélése szerint — a magyarországi passzív rezisztencia „az ország teljes morális és anyagi rombadöntésének veszélye nélkül nem folytatható, Magyarországnak nem marad más választása, mint vagy a nyílt küzdelem, vagy a kiegyezés a bécsi dinasztiával”. Ha Cuza nem nyújt segédkezet Klapkának, hogy Magyarország sikeresen megindítsa a fegyveres harcot, nem maradna más hátra, minthogy kibéküljön Ausztriával. Ez esetben azonban Velence olasz felszabadítása is elmaradna, s „diplomáciai tranzakciókra” kerülne sor, s mindennek szerencsétlen következményei egyformán sújtják mind a román, mind a magyar nemzetet. Végül egész ünnepélyessé válnak Klapka sorai: „Kegyeskedjék Ófelsége a történelem ítéletére gondolni, mely csalhatatlanul megnyilatkozna az ellen, aki visszautasítva a Gondviselés által számára kijelölt szép szerepet s ama alkalmat, hogy örökre dicsőséggé tegye nevét és készakarva e két bátor nép szabadságára és jövőjére nézve ilyen szomorú eredményt idézne elő”. Klapka azonban reméli, hogy erre nem kerül sor, s a fejedelem teljesíti ígéretét, s jóakarátúan fogadja személyes képviselőjét.

Klapka helyzetelemzése több ponton is érintkezik Kossuth két évvel korábbi megítélésével. („Ha van két nemzet, mely inkább mint más akármely arra van hivatva hogy egymással a legszorosabb barátságban éljen, bizonyosan a Magyar 's a Roumán az... semmi sem bizonyosabb mint hogy Roumania nem lehet szabaddá, ha szomszédságában a Magyar Kor.(ona) területén a szabadság csakugyan elnyomatnék...”.) Nem esik azonban benne szó sem társadalomrendezkedési elvekről sem ígéretekről, s bár mélyen igaz, érzékelteti, hogy mindezek a rohanó események közepette egyre inkább háttérbe szorultak.

Seherthoss e levél (s az instrukciók) birtokában, a saját nevére szóló francia útlevéllel, a szükséges rejtjelkulcsokkal, valamint pénzzel ellátva, június végén indult útnak Marseille-ből. Öt nappal Cuza elutazása után, 1864. június 25-én érkezett Konstantinápolyba, s már másnap megírta első jelentését megbízójának. Rögtön kellemetlen hírt kellett vele közölnie: Cuza útja — nem utolsósorban Moustier francia követ hathatós támogatásával — teljes sikerrel járt, helyzete megszilárdult. Még inkább megerősödött ez a meggyőződése, amikor július 2-án megérkezett Bukarestbe, s fölvette a kapcsolatot Strambio olasz főkonzullal. Tőle azt az értesülést szerezte, hogy Cuza „abszolút úr módjára kormányoz a fejedelemségekben”, s még az ellenzék véleménye szerint sincs olyan politikai csoportosulás az országban, mely megkísérelhetné hatalmát megdönteni. Ráadásul kiderült: Seherthoss rosszabb lélektani pillanatban nem is érkezhett volna, hiszen alig egy héttel előbb (június 24-én) tartóztatták le a Mazzini és Garibaldi megbízásából már 1863 óta a Fejedelemségekben tevékenykedő Frigyesy Gusztávot. Elkobzott iratai arra utaltak, hogy adott esetben merénylettől sem riadt volna vissza, hogy Cuzát egy Ausztria-ellenes fellépésre kényszerítse. Rossz vért szült az is, hogy állítólag a románságról megvetéssel nyilatkozott. Mindez érthetően nagy felzúdulást váltott ki a román kormánykörökben, s Seherthoss helyzetét rendkívül kényessé tette. Világossá vált előtte, ismerte Klapka instrukcióit és a Cuzának szóló levél tartalmát, hogy nem kezdhet hozzá azonnal feladatához. Ezért, nem hallgatva el ama véleményét, hogy a tábornok illúziókban ringatta magát a szervezkedésről, újabb utasításokat kért barátjától. Klapka, miután konzultált Artommal és Strambioval, felszólította, hogy maradjon Bukarestben, s mihelyt a magyarellenes hangulat kissé lecsillapodik, kezdjen szigorúan pénzügyi jellegű tárgyalásokba az „államkölcson” tárgyában, s óvakodjon minden politikai véleménynyilvánítástól. (Egy levélfogalmazvány szerint azonban a tábornok csak a Cuzának szóló első „bevezető” levél megsemmisítését kérte emberétől, s új, semleges hangú levelet küldött neki az olasz konzulátus útján.)

Seherthoss föl is vette a kapcsolatot a román miniszterelnökkel, Kogălniceanuval, de hogy milyen eredményre jutott vele, nem tudjuk. Klapkához írt 1864. július 8. és augusztus 8. közötti jelentései ugyanis eddig nem kerültek elő, vagy megsemmisültek. Óriási jelentőségű

viszont, hogy hiánytalanul ránk maradt Cuza fejedelemséggel való találkozását megörökítő beszámolója. Mivel sem Klapka, sem Türr részletes följegyzései a Cuzával folytatott alkudozásokról nem kerültek eddig elő, s az is kérdéses, hogy egyáltalán készítettek-e ilyet, minthogy elsősorban nem ez volt a feladatuk, egyedül Seherthoss jelentése áll rendelkezésünkre e tárgyban. Őt ugyanis épp *azért* küldték a román fővárosba, hogy benyomásait s véleményét lehetőség szerint *minél pontosabban* rögzítse. Ezen kívül azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy bár Seherthoss tökéletesen azonosította magát a magyar emigráció törekvéseivel, porosz születésű volt, ifjúkorát is a Duna-medencétől távol töltötte. Ez a tény, valamint műveltsége és értelmi képességei — látni fogjuk jelentéséből — lehetővé tette, hogy fölülemelkedjék a magyar emigráció döntő többségénél tapasztalható kisebb-nagyobb előítéleteken, nem is beszélve a korábbi konstantinápolyi magyar ügyvivő, gróf Karacsay Sándor elfogultságáról. Sima modora s választékos franciasága pedig, mellyel legfőljebb Klapka versenyezhetett, elsőrangú csevegővé tették, ami éppen nem vált hátrányára a franciás műveltségű román fővárosban. Mivel Klapka utasításai nem váltak időszerűvé, s a jelek szerint pénzügyi tárgyalásai is befuladtak, Seherthoss augusztus 9-én fölöslegesnek ítélte további bukaresti jelenlétét. Elutazásának időpontját augusztus 17-re tűzte ki, de előtte feltétlenül látogatást akart tenni a fejedeleminél. Ezért levélben fölkérte Kogălniceanút, eszközölje ki számára, hogy Cuza fogadja.

A találkozássra augusztus 10-én délután került sor: Cuza, vendége megrökönyödésére, minden bevezetés nélkül a tárgyra tért. Kapcsolatot látott a gróf jelenléte és Klapka esetleges tervei között. Sőt, még azt sem titkolta, hogy Klapka, a Frigyesy-féle és a lengyel szervezkedés között is összefüggést sejt, amit ő lengyelek és a magyarok iránt érzett rokonszenve ellenére sem engedhet meg, hiszen neki *feladatai** vannak, és nem tűrheti, hogy játsszanak vele. Seherthoss válaszában egyrészt tagadta, hogy politikai megbízatása lenne, kétségbe vonta a Frigyesy ügy súlyát, és tiltakozott ama feltevés ellen, hogy ez utóbbi és Klapka között valamiféle kapcsolat volna. Majd kifejtette azt a véleményét, hogy ha Klapkának kezdeményezési szándéka lenne, *közvetlenül** Cuzával venné föl a kapcsolatot. Vele *egyetértésben** cselekedne, mert meg van győződve róla, hogy Romániának és Cuza trónjának éppoly szüksége van Magyarországra újraszülésétére, mint a magyaroknak esetleg a román fejedelem segítségére. Arról is meg van győződve Klapka — tolmácsolta Seherthoss —, hogy egy független Romániának nincs helye, ha szomszédságában nincs egy *szabad** és *szövetséges** Magyarország. Ezért számíthat a tábornok Cuza esetleges segítségére.

Cuza nem vonta kétségbe sem a Fejedelemségeket állandóan fenyegető veszélyt, sem azt az előnyt, amelyet egy szabad Magyarország szomszédsága jelentene számára, de kijelentette, hogy semmit sem kell, s ők nem is tudnának, siettetni. Kérte, ezt ismételve el a tábornoknak (egy pillanatig sem hitte tehát, hogy a gróf nem Klapka megbízottja), hogy *semmiféle** olyan fegyveres erő nem áll rendelkezésére, amelyre számíthatna. Magyarországnak, Romániának és Olaszországnak föl kell *készülnie**, méghozzá *jól**. Ezért fokozza fegyvervásárlásait. Öt-hat éven belül már egészen más segítséget jelenthetne. Országá iránti *feladatai** is arra intik, hogy *semmit** se kockáztasson, nehogy szerencsétlenségnek tegye ki azt.

Cuza eddigi helyzetelemzése igen emlékeztet a Kossuthéra (harckészültség, várakozás, kockázatkerülés), s komoly reményekre is jogosítana, ha nem így folytatná: „...Ha megengedném, hogy a Fejedelemségek zavargások gőcpontjává váljanak mindenki számára, aki akár Ausztriát, akár Oroszországot meg akarná támadni, a garantáló hatalmak — melyek élére én Franciaországot helyezem —, lennének az elsők, melyek megrónának érte, talán sorsára is hagynák Romániát. Ha Franciaország jelenleg ilyen nyilvánvaló módon támogat bennünket, ez azért van, mert érdekében áll, mivel a politikában semmit sem tesznek semmiért. Franciaország tehát szolgálatokat vár* tőlük, s én ezért készülődöm erre. Akár ma is hadba indulnék, ha Franciaország ezt kívánja, de mindaddig, míg csak *Olaszország*, a *magyarok** (kívánják), addig én *semmit sem fogok tenni**, amíg nem érzem *elég erősnek** magam, hogy saját erőmre számíthassak.”

* Seherthoss kiemelései.

Majd, többször is hangsúlyozva ugyan, hogy minden tisztelete Klapkái és nagyon rokonszenvesnek találja őt és az ügyet is, melyet képvisel, ismét kénytelen volt partnere értésére adni, hogy jogában áll összekötni Klapka 1859, 60/61-es, Türr 1863-as kísérleteit a lengyel és magyar emigránsok 1863—64-es mozgolódásait. Mégpedig főleg abból a szempontból, hogy igen kevésbé vannak tekintettel az ő kényes helyzetére. Márpedig, neki akarva-akaratlanul figyelembe kell vennie Ausztria és Oroszország igényeit és Törökország érzékenységét. Hacsak nem akar újat húzni velük. Ezért, sajnálattal bár, de néhány lengyel és magyar emigránst ki kellett utasítania az országból. De bármikor visszajöhetnek, különösen ha Klapkától ajánlólevelet hoznak, vagy francia útlevéllel rendelkeznek. (Ez igaz is volt, Berzenczey Lászlót, akit egy ízben már 1849-es menekülése során, a galaci törvényszék elnökeként átgépetett a Dunán, 1861 elején fölkérte, hogy egy időre hagyja el az országot. De azt is közölte vele, hogy a diplomáciai vihar elültével visszatérhet.) Végül a román uralkodó kifejezte azt a reményét, hogy Klapka, amennyiben meg akar vele egyezni, minden esetben egyenesen hozzá fordul javasla-
taival.

Seherthoss már Cuza szavainak lejegyzése közben sem tagadhatta meg elismerését a fejedelem okfejtésének (saját szempontjából való) logikusságától és racionalitásától. Ami pedig Cuzáról alkotott véleményét illeti — úgy hisszük — teljes egészében közölnünk kell, hiszen ilyen közelről kevesen látták a magyar emigránsok közül, és *senki* sem beszélt vele hatalmának csúcspontján. És ismétljük, — és reméljük, Seherthoss szavai is alátámasztják véleményünket —, a többszöri figyelmeztetés ellenére (a grófot román ismerősei óvták a fejedelem szokásos diplomáciai játékaitól), Klapka megbízottja elfogulatlanul, kíváncsian ugyan, de *előítéletmentesen* tett eleget feladatának: (a kiemelések Seherthosstól származnak) „... Bármennyire is a lehető legpontosabban reprodukáltam — írja Klapkának — a Cuza által nekem mondott mondatokat, mégis meg vagyok róla győződve, hogy egészen más benyomása lenne róluk, ha személyesen itt lehetett volna, mint e szükségszerűen megkopott és tökéletlen elbeszélés olvasán. Tehát hasznosnak ítélem, hogy néhány általános megfigyelést hozzáfűgyek az én szempontomból, mivel fontosnak tartom, hogy Ön a *lehető legpontosabb* fogalmat alkot-hassa róluk. Cuza, az a Cuza, akit Ön 1859-ben és 1861-ben megismert, nyilvánvalóan *nem ugyanaz* az ember *többé*. *Megváltozott*, talán *megnőtt a helyzettel együtt*, mely szintén nem azonos a négy évvel ezelőttivel. Abban az időben, amikor ő éppen csak egyesítette a két fejedelemséget, melyekből akkor hiányzott az összetartó erő (cohesion), trónralépését valószínűleg nagyon rövid életűnek tekintette, még a régi állapotok hatása alatt élt, *nem hitt* akkor még egy „nagy jövőben”. Ma mindez megváltozott: Moldva-Oláhország igazi *állam*á vált, egy kis *hatalommá*, melyről még Anglia királynéja is megemlékezett egy trónbeszédében; melyet Franciaország kitartóan és nyíltan támogat, s amely egy modern állam alapelvein alakul át és hadsereget is szervezni kezd, s az néhány év múlva felér vagy fel kell érnie Belgium, Svájc katonai erejével. Cuza *ma tudatában van* fontosságának s megvan a *becsvágya* is. Büszke e Franciaországgal való „morális szövetségére”, s kirajzolódni látja a horizonton azokat az előnyöket, melyekhez az ő révén szükségképpen jutnia kell. Emiatt változott meg *az ember a helyzet-tel* egyidejűleg, s emiatt mindazok, akik nem vennék figyelembe ezt a bekövetkezett módosulást, olyan tévedéseknek tennék ki magukat, melyek súlyos következményekkel járhatnak. *Minél* jobban el kell ismernem eme országok (a fejedelemségek) növekvő jelentőségét ügyünk-re, *annál* kívánatosabbnak tartom, hogy pontos képet adjak a helyzetről, mert egy jó politika első feltétele a terep *jó* ismerete. Amennyiben sikerülne, kedves Tábornokom, a jelenlegi feltételek és igazi értékük szerint hozzásegítenem Önt, hogy fölmérje a helyzetet, úgy hiszem, miszióm e környéken, bár eredeti célját nem érte el, jóval fontosabb eredményeket hozna, mint ez a cél maga.”

Majd miután kifejti, hogy a fejedelmet az elterjedt vélekedések ellenére „erős embernek”, tisztán látó politikusnak tartja, „aki *tudja*, mit akar, s azt *jól* akarja”, Seherthoss rátér Cuza politikájának elemzésére, előrebocsátva, hogy azt „jól meghatározottnak”, a fejedelem cselekedeteit pedig kijelentéseivel összhangban állónak tartja:

„Fölsírmelve annak összeegyeztethetlenségét, ami országa nemzeti törekvései és saját becsvágya között *egyrészt* és két olyan szomszéd hatalom, mint Ausztria és Oroszország léte között *másrészt* fennáll, Cuza őszintén munkálkodik Moldva-Oláhország fegyveres, anyagi és pénzügyi erőinek fejlesztésén abból a célból, hogy adott pillanatban segíthessen az osztrák birodalom megdöntésében. Azt reméli, hogy a jelet Franciaország fogja megadni, az egyetlen hatalom, melynek mindenhatóságában teljes bizalma van. Megindul, *mihelyt* ezt a Tuilleriesák részéről kérni fogják tőle, de *előbb* nem. Addig *kívül* egy *hintapolitikával* igyekszik fenntartani magát, ahogy ezt *belül* eddig is tette. Nem akar gyanút kelteni a Portánál, mivel a Törökországhoz kötő gyenge s névleges köteléket inkább *védelemnek* tekinti, mely *nélkülözhetetlen* számára, míg az északról és nyugatról fenyegető veszély el nem tűnik. A várakozás közben nem akar haszontalanul összeveszni két hatalmas szomszédjával, melyeknek egy franciaországi trónváltozás esetén áldozatául eshetne. Emiatt nem hallgatja meg a Szerbia részéről való kezdeményezéseket sem. *Egyszóval*, Cuza nagy jövőre *törekszik*, de nyugodtan meg akarja *várni* a *kedvező* pillanatot, s mindenirányú készülődéseit folytatva el van határozva, hogy *semmit sem siettet előbb*, csak akkor akarja ledobni álarcát, amikor biztosnak hiszi magát, hogy célját elérheti (...)” Cuza ugyanolyan jól tudja, hogy a liberális párt részéről is érheti veszély, emiatt azzal sem akar szakítani. Íme, ezért nem evez — államcsínye ellenére — teljesen a reakció vizeire, íme, ezért szabadkozik, mentegetőzik.

„Meg kell neki adni (azt az igazságot), hogy indokai, melyeket magatartása magyarázatul felhoz, a *saját* szempontjából *jók*, s aztán meg, hogy *nem csinál titkot* irántunk való szándékaiból...” s fölhívja megbízója figyelmét, hogy *magánemberként* hidegen hagyhatja, hogy Cuzának mi a véleménye róla, de *politikusként* ezt nem teheti meg, „mivel Cuza jövőbeni magatartása rendkívül nagy fontosságú *lehet* hazánk sorsára”.

Nem kevésbé jelentős az sem, amit Seherthoss a bukaresti politikai légkörről jegyzett fel, mert a bukaresti „előkelőség” tagjai egy idő után, politikai csoportosulásra való tekintet nélkül, egymással versenyezve tisztelték meg vacsora- és ebédmeghívásaikkal, így e téren is tapasztalatokat szerezhetett. (Kogălniceanun, Cuzán, I. Bălăceanun és D. Krețulescun kívül hirtelt érdemlően találkozott Ion Ghicăval, a Grădișteanu család egyik tagjával, a Lapati testvérekkel s valószínűleg C. A. Rosettivel. A legjobb viszonyba, s ez nem vet rá túl jó fényt, a havasalföldi konzervatív nagybojárok közé tartozó Constantin Cantacuzinóval került, aki egy időben kajmakám (helytartó) volt. Azt viszont feltétlenül a javára írhatjuk, hogy tapintatos viselkedésével sok barátot szerzett a román fővárosban, és minden alkalmat megragadott, hogy elősegítse a közeledést a két nép között.) Véleménye szerint a román politikusok többsége, főleg a liberálisok, Erdélynek a fejedelemségekhez való csatolásában reménykednek, bár Klapka megbízottjának érveit udvariasan meghallgatták, s nem vonták kétségbe sem a magyar—román sorsközösség tényét, sem Magyarország intellektuális és katonai fölényét. A konzervatív nagybojárság soraiban pedig sok osztrák- és oroszbarát politikussal találkozott. Megítélése szerint ezen a téren is Cuza foglalta el a legméltányosabb magatartást, s a fejedelem neki is kijelentette, hogy sohasem támogatta az erdélyi román agitációkat.

A helyzetet azonban mindezek ellenére sem ítélte reménytelennek. Nagy hibának tartotta viszont, hogy a magyar emigráció nem küldött képviselőt Cuza mellé (mint a lengyelek), aki pedig ezt — teljes joggal — elvárta volna.

A román fejedelem még egy meglepetést tartogatott Klapka személyes megbízottja számára. Bár tudták, hogy már elutazásának időpontját is kitűzte, 1864. augusztus 13-án a román hatóságok 48 órán belüli távozásra szólították föl, aminek a gróf, vonakodva bár, de 1864. augusztus 16-án eleget is tett. Hosszas nyomozás után pedig kiderítette, hogy a parancsot a fejedelem titkára, Baligot adta, mégpedig Cuza utasítására.

Azt viszont a gróf már nem sejtette, hogy a fejedelem kémelhárítása régóta tudott a készőlő szervezkedésről, s a portától és Ausztriától egyaránt kapott értesüléseket. Egy titkosügynök jelentése nyomán még az egyik angol fegyverszállító hajó nevét is ismerték. Frigyesy elköszönt irataiból egyébként is pontosan tájékozódhattak, még azt is tudták, hogy az olaszor-

szági toborzások Cuza nevében is folytak! Amikor pedig a fejedelemségekbe tartó, munkásoknak álcázott (egy forrás szerint mintegy ötezer főnyi) lengyel—magyar légió tisztekből álló előőrs Borzslavsky vezetésével megérkezett (aki Garibaldira hivatkozva még meggondolatlan kijelentésekre is ragadtatta magát a fejedelem előtt), Cuza néhány nappal később parancsot adott valamennyi gyanús idegen (köztük Seherthoss) azonnali kiutasítására. (Seherthoss egyébként nagyon rossz néven vette a román hatóságok eljárását, s meglehetősen nagy zajt csapott az olasz és francia lapokban. 1865. augusztus 19-én pedig sértő hangú levélben szólította föl az Emsben üdülő román fejedelmet, hogy adjon elégtételt az őt ért inzultusért. Végül Klapka 1865. október 4-én, ugyancsak levélben, csöndesítette le barátját. Finoman tudtára adta, hogy alkotmányos uralkodókat nem szoktak felelősségre vonni miniszterei adminisztratív intézkedései miatt! Elismerte, hogy a gróf önértetét sérelem érte, s ezért némi felelősséget érzett, mivel ő küldte Seherthost Bukarestbe, de felkérte, érje be a fejedelem eddigi magyarázataival, melyeket általa kapott, és „tekintse az ügyet tisztességgel lezártnak”. Seherthoss hazafias érzelmeire hivatkozott, s ünnepélyesen emlékeztette, hogy Magyarország szomorú helyzetében menekült honfitársaik csak a két fejedelemségben találnak biztos menedéket. Fölhívta a figyelmét, hogy a fejedelem jóindulatának elvesztése súlyosan érintené az itt dolgozó magyarok ezreit, és így sértené „nemzeti érdekeinket” is. Klapka biztos benne, barátja nem akarja, hogy ezért ő legyen a felelős... Megjegyzendő, hogy eddig az időpontig megkapta a román fejedelemtől azt a negyvenezer frankot, amelyet szorult anyagi helyzetére hivatkozva, 1865. augusztus 7-én kölcsönkért tőle. (Klapka elismervényének kelte 1865. augusztus 12. Egy nappal később levélben mond köszönetet Cuza „nagylelkű döntéséért”.). Így talán jobban érthető konciliáns magatartása, de a kölcsön a román uralkodó baráti érzelmeinek is értékes bizonyítéka.

Így ért véget Klapka (s Seherthoss) és a Minghetti-kormány 1864-es közös akciója anélkül, hogy valójában elkezdődhetett volna. Erőfeszítéseik azonban nem értek véget. A következő években, nagyjából ugyanazok a szereplők újabb kísérleteket tettek. Hiszen valamennyiükben ott élt a remény, hogy a megegyezés kedvező körülmények és csupán idő kérdése.

FORRÁSOK ÉS FORRÁSKIADVÁNYOK

Országos Levéltár: *Berzenczey, Dunyov, Éber, Gál, Helfy, Kossuth, Ludvigh, Pálóczy, Pulszky, Szemere, Schneider, Türr, Veress Endre, Veress Sándor, Vetter, Vukovics* gyűjteményén, *Tanárky Gyula* kiadatlan naplóján kívül elsősorban a *Csáky—Komáromy* és — főként — a *Klapka*-hagyatékre alapoztam. Ezenkívül értékes információkhoz jutottam a Hadtörténeti Intézet Levéltára *Nemeskéri Kiss* család iratai c. anyagából. Fontos adatokat találtam a Román Akadémiai Könyvtár Kézirattárának általam hozzáférhető köteteiben: *I. Alecsandri, I. Ghica, M. Kogălniceanu, C. Negri*, valamint a párizsi Archives Nationales ABXIX168 jelzetű anyagában is. A magyar emigrációval s a korszak vezető román politikusaiknak tevékenységével foglalkozó forráskiadványok közül az alábbiakat használtam: Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból I—III. kötet, Bp., 1880—1882.; Kossuth Lajos iratai (kiad. *Helfy Ignác—Kossuth Ferenc*) IV—XIII. kötet, Bp., 1894—1911.; *L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche* (kiad. *V. A. Urechia*) Buc., 1894.; Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. Corespondență (kiad. *Emil Boldan*) Buc., 1980.; George Bariț și contemporanii săi 1. kötet (kiad. *I. Chindriș—T. Moraru—St. Pascu—I. Pervain*) Buc., 1973.; Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian I—II. kötet (kiad. *Iosif Pervain—Ioan Chindriș*) Cluj, 1972. A bujdosó emlékiratai (Berzenczey László találkozósa A. I. Cuzával) (kiad. *Böžödi György*) Igaz Szó, 1973/5. sz., 644—651. p.

VÁLOGATOTT IRODALOM

Dr. Böhm Jakob: Adalékok az 1863—64. évi lengyel felkelés magyar támogatásához, Hadtörténelmi Közlemények, Bp., 1964. 1. sz., 84—113. p.

G. I. Brătianu: Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională, Buc., 1932.

Diószegi István: Klasszikus diplomácia — modern hatalmi politika, Bp., 1967.

Emerit, Marcel: Victor Place et la politique française en Roumaine a l'époque de l'union, Buc., 1931.

Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban, Bp., 1960.

Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak, Bp., 1967.

Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése, Bp., 1936.

Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1867., Bp., 1955.

Marcu, Alexandru: Conspiratoriși conspirații în epoca renașterii politice a României 1848—1877., Buc., 1930.

Gróf Seherr Thosz Ártur után németből: Emlékezések múltamra (ford. Könyve Nándor) in: Budapesti Szemle, 1881., 56—58. sz.

Szabad György: Forradalom és kiegyezés választútján (1860—61), Bp., 1967.

Tanárky Gyula naplója (1849—1866), (kiad. Koltay-Kastner Jenő) Bp., 1961.

I. Tóth Zoltán: Magyarok és románok (kiad. Csátári Dániel) Bp., 1966.

LELKES ISTVÁN: STÁCIÓ A LOVAK KÁLVÁRIÁJÁRA

A Szegedi Fiatalok Erdélyi Kollégiuma

Az ötvenéves Ilia Mihálynak

1

A Szegedi Fiatalok mozgalma, bár „kifelé” egységesnek látszik, sokágú, szervezetiileg is szerteágazó mozgalom volt. Csaplár Ferenc, aki mindmáig a legtöbbet tette e mozgalom megismertetéséért, két szervezeti egységét tárgyalta: a Bethlen Gábor Kört mint előzményt, s magát az „élcsapatot”, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát, amely könyvének is címe lett.¹ A helyzet azonban, mint erre maga Csaplár is utal helyenként, ennél némileg komplikáltabb. A Bethlen Gábor Kör ugyanis nem pusztán előzmény volt — a kör maga volt az a szervezeti keret, amelyben, legalábbis 1936-ig, lehetővé vált kisebb — alapszabály nélkül működő, de határozott karakterű s viszonylag önálló — csoportok szerveződése, külön élete.² A legismertebb ilyen csoport kétségkívül a kör agrársettlemmentjéből kinövő Művészeti Kollégium lett — ez élt a legtovább, s ez jutott a legnagyobb jelentőségre is. Tagjainak egyéni súlya, közös fölépéseik jellege s tartalma e felé fordította a figyelmet is. Ez a kollégium azonban csak egyik, bár kétségkívül legjelentősebb (önállósult) „alszervezete” volt a körnek; mellette még legalább három ilyen csoport, három kollégium működött. Konkrétan tudunk a Gazdaságpolitikai Kollégiumról, az Erdélyi Kollégiumról s (már Buday köri elnökségről történt lemondása után, 1932 végétől) a Soli Deo Gloria Kollégiumról. Ezek a szervezetek (pontosabban csak az első kettő) a „Művkoll” kiegészítő szervezetei voltak s némileg fedték is egymást; tagjaik részben azonosak voltak, illetve a Művészeti Kollégium tagjai részben ezekben is föltűntek. Ráadásul e kiegészítő kollégiumok tevékenysége soha nem lett oly szerves és folyamatos, mint a Művészeti Kollégiumé, amely — összetételében éppúgy mint tevékenységében — szétfeszítette a kör kereteit s messze túlnőtt azon, sőt, mint Radnóti írta róla, igazi „növelő közösséggé” tudott lenni.³ A Gazdaságpolitikai és Erdélyi Kollégium e szereptől kétségkívül elmaradt.

A „Művkoll” és társkollégiumai természetesen hozzávetőlegesen közös „platformon” állottak; tulajdonképpen — kvalitásbeli különbségeiket leszámítva — csak ugyanazon alaptörkvések más-más munkaterületeit jelentették.⁴ A meghatározó, sőt jellegadó egyéniség mind-egyikben kétségkívül Buday György lett; az ő — Gáspár Zoltán soraival élve — „népies alapozású s szociális felelősségérzettől átitatott”⁵ ideológiai pozíciója adta meg a mozgalom alapvető eszmétörténeti helyét. De Buday, mint mindenféle doktrinárségtől mentes kiváló szervező s remek taktikus, a legkülönbözőbb egyéniségeket és törekvéseket is a közös alapcél szolgálatába tudta állítani. Sőt, felismerve társaiban az egyénítő kvalitást, tudatosan „engedte” is az egyéni törekvések kiélését. A mozgalom karakterét így éppen az adta meg, hogy e mozgalom — különböző nemű, felekezetű és származású tagjai révén — a demokratikus kibontakozás számos változatát foglalta magában, a posztliberális, szocialisztikus irányzatoktól a Gáspár Zoltán képviselte „előurbanuságig”. Ezeknek a törekvéseknek a legtisztábban Buday által képviselt rugalmas „prenépiesség” csak laza összefoglalója, mintegy kerete volt. A mozgalom szervezete s az egyes részterületek viszonylagos autonómiája a „különtörekvések” harmonikus létezését is megengedték.

Az Erdélyi Kollégium így — akárcsak a Gazdaságpolitikai Kollégium — a tényleges élcsapatot jelentő Művészeti Kollégiumnak szükségképpen csak kiegészítője lehetett, de abban a

Mi is köszöntjük 50. születésnapján Ilia Mihályt, aki hosszú éveken át rovatvezetője volt lapunknak, 1972—74 között pedig főszerkesztőként végzett korszakos munkát. (A szerk.)

munkamegosztási rendszerben, amely a szegedi fiatalok mozgalmát jellemezte, speciális szerepet tudott betölteni. Funkciója kevésbé lehetett gyakorlati mint az agrársettlementé vagy a Művészeti Kollégiumé — ideológiatörténeti fontossága azonban igen nagy lett, hisz az Erdélyi Kollégium pusztája léte a mozgalom új orientációjának olyan elemét testesítette meg, amely az 1919 utáni évek egyik nagy (maig érő) alapkérdésére volt tudatos válasz. Arra tudniillik, hogy mi legyen a viszony az anyaországról levált magyar kisebbségekhez, s mi a létüket alapvetően determináló, úgynevezett befogadó államokhoz s nemzetekhez. S ezen kívül: e viszonyulásnak mi lehet s mi kell hogy legyen az optimális formája?

Ennek az alapproblémának — mint Erdély-problémának — az előtérbe kerülése, Szegeden érthető és természetes is volt. A kör (s az egyetem) tagjai közül számosan Erdélyből származtak ide, rokoni, baráti vagy legalább érzelmi kapcsolatok fűzték őket a szülőföldjükhöz, ifjúságuk világához.⁶ Maga Buday György is mindig erdélyinek vallotta és tudta magát; 1936-ban, Kóhalmi Béla körkérdésére válaszolva például így írt: „Erdélyben születtem s bárha Kolozsváron éltem, sokat jártam a Székelyföldön, Kalotaszegen, Mezőségben és a Barcaságban s nagyapámék gazdaságában, rokonok házában eleve től tanultam meg a székely meséket, balladákat, mondákat, melyeket később nyomtatásban is fölfedeztem. [...] bizonyos, hogy maig is a legdöntőbb, elhatározó és tápláló élményt ez jelentette. Ez, s ennek a folytatása. Mert minden új vidék, minden új falu és minden új tanya, melyet azóta is megismerem, valamiképpen ezekhez az alapélményekhez, ezekhez az alapfalukhoz épül hozzá, minden új mese és ballada, amit hallok vagy olvasok, ezekhez kapcsolódik.”⁷ Érthető, hogy sokáig legfőbb mestereként is az erdélyi Kós Károlyt tisztelte.⁸ S Szegeden élve sem szakadt el Kolozsvártól; mint grafikus és tudósító évekig dolgozott különböző erdélyi lapoknak, különböző minőségeiben több alkalommal is megszervezte erdélyi írók szegedi szerepléseit.⁹ Közülük többel rendszeres kapcsolatot tartott, így Kós Károllyal, Tamásival, Szentimrei Jenővel, Kacsó Sándorral. Egyik legjobb barátja pedig, akitől 1927-ben a kört is „átvette”, az a Jancsó Béla volt, aki az Erdélyi Fiatalok mozgalmában meghatározó szerepet játszott, s fontos új orientációt képviselt a romániai magyar szellemi életben.¹⁰ Ám nemcsak Buday kötődött sok szállal Erdélyhez, társai közül többen is onnan érkeztek Szegedre. Baróti Dezső, Gáspár Zoltán, Tomori Viola például ott járt iskolába, Radnóti Miklós féltestvére Nagyváradon élt stb. Aki pedig nem volt erdélyi, azt tudományos érdeklődése fodította e régió felé. Tolnai Gábor például az erdélyi magyar irodalom első monográfusa lett, Ortutay Gyula egyik legismertebb munkája pedig éppen a székely népballadákat dolgozta föl. Az „erdélyiség” problémája tehát voltaképpen benne volt mindennapjaikban.¹¹

A kör így, belső öntisztulása során, szinte automatikusan jutott el valamiféle erdélyi részszervezet megalakításához. De amennyire logikus volt a szervezeti fejlődésnek ez az útja, annyira nem volt magától értetődő, egyszerű automatizmus az új csoport jellege és eszmei pozíciója. A trianoni trauma ugyanis, mint közismert, sokkolta a magyar társadalmat, s az első — agresszív — reagálás éppen a harcos irredentizmus meghirdetése lett. A sérelmi politikának e változata szinte áthatotta a hivatalos ideológiát, s hatása alá vonta az ifjúságot. Az irredentizmus tévútjáról nehéz volt bárkinek is letérni, nehéz volt egy történelmileg adekvátabb magatartást kialakítani.

Budayék azonban nemcsak érzelmileg voltak „érdekelték”; tájékozottságuk is legalább akkora volt, amely már lehetővé tette számukra a helyzet mélyebb megismerését, illetve szükségessé tette e megismerési folyamat fönntartását.

Érzékelték s tudatosították magukban, hogy mélyebb s tartósabb problémáról van szó, mint amelyet irredenta frázisok ismételtetésével meg lehet oldani. Ezért — mintegy a *Kolozsvárról Szegedre* került kör sajátos tradíciójaként — oly szervezeti kereteket igyekezett létrehozni, amelyben ennek a tájékozódásnak s a rá épülő kapcsolatkeresésnek az *intézményesítése* megoldható volt. Ez a szervezet lett a — Művészeti Kollégium analógiájára létrehozott, de attól feladatkörében részben eltérő — Erdélyi Kollégium.¹²

Az Erdélyi Kollégium — még mint a Szegedi Székely Fiatalok Erdélyi Kollégiuma — valamikor 1931 nyarán alakult meg; akárcsak a Művészeti Kollégium, ez is rendezvények tartására.

Első említése Buday György egy Jancsó Bélához írt levelében¹³ történt. E június 19-i levél tudósítása azonban még meglehetősen amorf; belőle a kollégium mibenlétére nem lehet következtetni, inkább csak a terv mozdulása érzékelhető.

Ligeti Ernő és Tamási Áron 1931. november 19-i szegedi irodalmi estje azonban már bizonyosan az Erdélyi Kollégiumhoz köthető. A kutatás ugyan ezt az estet eddig a Bethlen Gábor Kör számlájára írta (nem teljesen alaptalanul), de a fennmaradt nyomtatott meghívó egyértelműen tanúsítja, a rendező szerv nem maga a kör volt, hanem az Erdélyi Kollégium.¹⁴

Az est dr. Szalay Józsefnek, a Dugonics Társaság elnökének üdvözlő beszédével kezdődött. Őt Tamási Áron követte *Vallani és vállalni* című előadásával, majd a szegedi Városi Színház művésze, Székelyhidy Adrienne lépett föl, aki *Ady Csókók átka, Egyedül a tengerrel és Értől az Óceánig* című verseit szavalta. A verseket a másik vendég, Ligeti Ernő *Darzsiling* című novellája követte, a szerző felolvasásában. Utána Ignácz Rózsa lépett a pódiumra — a későbbi író ekkor még a helyi színház művésze volt —, s Kriza János Vadrózsák című népdalgyűjteményéből adott elő. A szünet után a műsor Ligeti Ernővel folytatódott, aki ekkor *Az erdélyi irodalom eszménykereséséről* adott elő. Előadását Táray Ferenc szavalata követte — Bartalis János, Szentimrei Jenő, Szombati, Szabó István és Bárd Oszkár verseiből. Az estet Tamási *Rendes feltámadás* című nevezetes novellája zárta, magának Tamásinak a felolvasásában.¹⁵

Az est egészében még bizonyos — mondjuk így — hagyományos székely remineszenciák jegyében fogant. Nemcsak a rendező kollégium nevében volt ott a megszorító jelző, a székely, de a meghívó két grafikai illusztrációja (Buday két kopjafás rajza) s a hátlapra nyomtatott, korábban már az úgynevezett Szegedi Székely Naptárban is lenyomatott Kriza-féle „vadrózsa” is a székelysége — s utóbbi a székelység sorsára — utalt:

*Elindula három árva
Hosszú útra, szolgálatra,
Kezibe visz három vesszőt,
Hogy csapja meg-a temetőt.*

*Kejj fel, kejj fel édes anyám,
Mert elszakadt a gyászruhámm!
Én nem kelek, három árvám,
Mert elhervadt piros orcám:*

*Vagyon nektek mostohátok,
Ki fejért aggyon reátok,
Mikor fejért ad reátok,
Vérrel virágzik hátatok...¹⁶*

„Székely” hangulatot ébreszthetett maga Tamási is; hisz tudjuk, akkoriban sokak számára ő jelentette „a” székely író. Maga az est azonban egyértelműen túllépett a „székelykedésen”. Radnóti Miklósnak, aki ekkor már Buday környezetéhez, szűkebb baráti köréhez tartozott, fennmaradt menyasszonyához írott aznapi, november 19-i beszámolója.¹⁷ E levélből tudjuk, hogy a szegediek és az erdélyiek találkozása az irodalmi, sőt ideológiai helyzetisztázás jegyében zajlott le. Tamási például mindjárt megérkezésük napján, még 18-án, szűkebb körben, a Bethlen Gábor Kör helyiségében nemcsak felolvasta „pompás izgatónovelláját” (nyil-

ván a *Rendes feltámadást*), de — Ligetivel együtt — nagy eszmecserébe fogott a vendéglátókkal. Beszélgetésükben, Radnóti leírása szerint, éppen nem a konvencionális mozzanatok domináltak. Soraiból kiderül, alaposan megvitatták a szellemi élet erdélyi (s magyarországi) fejleményeit, bontakozó tendenciáit. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy azt is megemlítenének találta, hogy Tamásinak „Címeresek című kommunista regénye jött”.¹⁸

Tamási erjesztő hatásának indirekt bizonyítéka, hogy az esten felolvasott *Rendes feltámadást* a jobboldali Szegedi Új Nemzedék november 22-én heves bírálatra méltatta s Révai József piarista tanár cikke az est szervezőit s szereplőit is elmarasztalta.¹⁹

Az igazi, a meghatározó szerep azonban, legalábbis az Erdélyi Kollégium orientációjának alakulása szempontjából, az előzetes beszélgetéseknek, majd Tamási és Ligeti előadásának jutott. Ezek ugyanis az erdélyi viszonyok adekvátabb megismeréséhez s az új helyzethez való viszonyulás kialakításához járultak hozzá, erősítvén a kollégium helyzetismeretét s realitásérzékét. Tamási előadására ugyan csak következtetni tudunk, Ligetié azonban nyomtatásban is megjelent a helyi Délmagyarország 1931. december 25-i számában. Ebből a kinyomtatott előadásszövegből kiderül, Ligeti — transzilvánizmusa jegyében — félreérthetetlenül a tartós magyar—román együttéléssel számolt, s célként ennek optimalizálását tekintette. „A népek közötti gyűlölködést — írta — ezen a földön (ti. Erdélyben — L. A.) mindig kívülről plántálták, az Erdélyben élő népeknek egy megváltoztathatatlan sorsközösségbe kényszerülve le kell vonniuk a tanulságokat, és ezeknek megfelelően kell berendezkedniök a tartós történelmi életre.”²⁰ A transzilvanizmusnak — s Ligetinek — ez az elve pedig, mint a későbbiek bizonyítják, a szerveződő Erdélyi Kollégium kollektívájának is alapelve lett; ezt fogadták el maguknak irányelvül.

Sajnos, az Erdélyi Kollégiumnak ez a zászlóbontása — hasonlatosan a legelső időszak Művészeti Kollégiumához — ekkor még csupán rendezvények tartásában kifejeződő laza szerveződést takart; szilárd — a kör egészétől elkülönülő s viszonylag autonóm — csoportosulás aligha állt mögötte. Tagjairól ekkoriból semmi adat, tisztán és világosan csak Buday György szerepe ragadható meg, aki ezt az estet megszervezte, meghívóját megtervezte, Tamásiékát, mint házigazda, vendégül látta stb. Nyilván ez: a megszerveződésnek ez az alkalmi jellege, embrionális megszervezettségi szintje magyarázza, hogy a Szegedi Új Nemzedék támadása nem maradt hatástalan. Az Erdélyi Kollégium a nyilvánosság elé lépése után szinte azonnal visszahúzódott a kör szilárdabb keretei közé.

3

Az Erdélyi Kollégium megszervezésének gondolata azonban, a visszahúzódás ellenére, nem pillanatnyi ötlet, szalmaláng-lobbanás volt; tartósan foglalkoztatta Budayékat. 1931 novembere és 1932 novembere közt legalább egy, de valószínű, hogy több kísérlet is történt az újjáalakulásra. Bódis Gábor és Szócs Pál 1933. január 25-i, Jancsó Bélához írott levele legalábbis több sikertelen alakulási kísérletre utalt vissza.²¹

A megoldást végül a kör életének egy fontos fordulata hozta meg. 1932 októberében Buday, befejezván egyetemi tanulmányait, leköszönt a Bethlen Gábor Kör elnökségéről²² s ezt követően, mint örökös tb. elnök s intéző bizottsági tag, főlsszabaduló energiáit nem a körre, hanem a kör körül létrejött, de attól viszonylag független csoportosulások megszervezésére, a mozgalom új szervezeti formációjának kialakítására fordította. Fő működési területe természetesen a mind több fantáziát mutató Művészeti Kollégium lett; erejét jórészt ennek kifejlesztésére fordította. (A „Művkoll” sajátos helyzete, a körtől való gyakorlatilag teljes autonómia ekkor jött létre.) De volt figyelme és türelme az egyéb — kevésbé látványos — törekvések szervezeti kereteinek kialakítására is. Az Erdélyi Kollégium — mint egy viszonylag auto-

nóm, de lazán mégis a körhöz tartozó részszervezet — ekkor kapta meg formáját, ekkor alakult ki szervezeti felépítése.

A formális újjáalakulásra valamikor 1932 novemberében került sor.²³ Maga Buday valódi tisztséget nem vállalt, csak mint „alapító elnök” folyt be a kollégium irányításába; a vezetést s a munkát a körülötte megszerveződők kezébe adta. Az újjáalakulás minőségileg mégis mást jelentett a korábbi kezdeményekhez képest. Az Erdélyi Kollégium nemcsak cégjelzés, valódi szervezet lett immár, elnökkel, főtítkárral, reszortfelelősökkel, tagokkal, saját — nyomtatott fejlécű, szignettel ellátott — levélpapírral, körbélyegzővel, iratkezelési renddel, irattárral.²⁴ S természetesen határozott ideológiai irányultsággal.

A kollégium hivatalos neve — mint körbélyegzőjéből, leveleinek fejlécéből kiderül — *Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjak Erdélyi Kollégiuma* lett. Helyiségül a Bethlen Gábor Kör Kárász u. 15. sz. alatti helyisége szolgált. Az új szervezet élén hat (Budayval együtt hét) tagú vezetőség állt. Alapító elnök: Buday György, elnök: dr. Virányi Elemér reáliskolai tanár; ügyvezető elnök: Szöcs Pál szigorló orvos, a Bethlen Gábor Kör főtitékája; főtítkárs: Bódis Gábor jogszigorló, a kör intézőbizottságának s agrársettlemmentjének tagja; művészeti ügyek felelőse: Baróti Dezső tanárjelölt, a Művészeti Kollégium tagja; titkárs: Balázs Borbála bölcsészhallgató; jegyző: Barabás Mária bölcsészhallgató.²⁵

A tagságról pontos képünk nincs. Alapvetően valószínűleg a kör tagjaiból választódtak ki s bizonyos párhuzamossága volt a Művészeti Kollégiummal is. Utóbbiból, konkrétan tudjuk, Budayn kívül az Erdélyi Kollégiumhoz is kapcsolódott Baróti Dezső, Ortutay Gyula, Tomori Viola,²⁶ talán Tolnai Gábor, s lehet, hogy még mások is. Annyi bizonyos, a formálisan is tagok száma viszonylag nagy volt. Amikor a kollégium fölszámolt, az átadási-átvételi jegyzőkönyvben az átadott tárgyak listáján 63 db „felhasznált” (tehát kitöltött) „felvételi lap” s 35 db „felhasznált” igazolványlap szerepelt.²⁷ Ez minimálisan 35 tagot jelent, de — mivel nem ismerjük adminisztrációjuk elvét — lehet, hogy ennél többet. Nem lehetetlen, hogy a tényleges létszámot a 63 db felvételi lap jelzi. A tárgyi igazsághoz tartozik azonban, hogy az aktív mag ennél jóval kisebb lehetett, ez mindössze néhány emberre szűkölt.

A kollégium tényleges irányítója, munkájának kézbentartója és kezdeményezője Bódis Gábor (sz. 1908) lett.²⁸ E szerepére több minden determinálta. Maga is erdélyi volt, Erdélyben született s élete első két évtizedét ott töltötte. Egyetemi tanulmányait nem is Magyarországon, hanem még Romániában, a bukaresti egyetemen kezdte meg. Ottani egyetemistaként tagja volt a magyar hallgatók Koós Ferenc Körének s e helyzetében közvetlenül ismerte mind a romániai magyarság, mind a román egyetemi fiatalság helyzetét, utóbbinak talán főbb törekvéseit is. Szegedre csak 1930. január 1-én érkezett, minden ismeretség, családi s intézményi háttér nélkül. Itt, mint számára egyetlen lehetséges közösségre, hamar rátalált a Bethlen Gábor Körre — s szemléletének alakítója, noha csupán egy évvel volt nála idősebb, Buday lett. „...nevelésben, irányításban a legtöbbet egész életemben Buday Györgytől kaptam — írta róla később. — Szellemünkre, akik környezetébe jutottunk, fel nem mérhető termékeny hatást gyakorolt.”²⁹ Tanulmányait — egy román és egy magyar egyetemi félév kivételével — önerőből, munka mellett végezte. Éveken át a Londoni körüti városi szegényház ebédjén élt. Érthető hát, hogy nagy volt szociális érzékenysége, s Buday közelébe kerülve hamar bekapcsolódott a kör munkájába, amelynek később titkárs, majd intéző bizottsági tagja is volt. Részt vett az agrársettlemmentben is. Tevékenységének igazi területe azonban mégis az Erdélyi Kollégium lett, amely legsajátabb törekvéseinek fölvetését és szorgalmazását biztosította számára.³⁰

Bódis Gábor s az Erdélyi Kollégium törekvéseinek tengelyében három elv állott. Meg kell ismerni (s ismertetni) a romániai (elsősorban: erdélyi) politikai, társadalmi és kulturális viszo-

nyokat, keresni kell a kapcsolatot a román értelmiség dialógusra kész rétegeivel s (a lehetőségekhez mérten) erkölcsi támogatást kell nyújtani a romániai magyar egyetemi ifjúságnak.³¹

Érthető hát, hogy az újjáalakuló kollégium egyik első lépése (a legelső nem ismerjük) a budapesti román követséggel való kapcsolatfelvétel lett. 1932. november 26-án, 2/1932. iktatószám alatt Bódis és Virányi, a főtitkár és az elnök levelet írt Balta M. Mariusnak, a román követség sajtóattaséjának. E román nyelvű levél, amelynek indigós másolata ránk maradt, több vonatkozásban félreérthetetlenül vall törekvéseikről:³²

Attasé Úr,

Alulírott szegedi egyetemi fiatalok, a Szegedi Egyetemi Fiatalok Erdélyi Kollégiuma nevében azzal a tiszteletteljes kéressel fordulunk Önhöz, hogy közbenjárni szíveskedjék érdekében a „Patria”, „[...]iscarea”, „Dreptatea”, „Dimineața”, „Adevărul”, „Cuvîntul” és a „Societatea de mîine” szerkesztőseineél, hogy lehetőségük szerint, ellenszolgáltatásmentesen küldjék meg nekünk a fent említett napilapok és folyóiratok példányait.

Kérésünket az alábbiakkal támasztjuk alá:

Az Erdélyi Kollégium fő célja az, hogy hozzájáruljon a két ország közeledéséhez, az Ó-Regát és Erdély társadalmi kapcsolatainak tisztá tudományos tanulmányozásához, valamint a román irodalom megismerésének bővítéséhez. Mindezeket a fiataloknak tartott előadásokkal szeretnénk megvalósítani.

A szegedi Egyetemnek van román nyelv és irodalom tanára (lektor), ő viszont nem tud eleget tenni az összes kívánalmaknak, merthogy a szükséges anyagi háttér hiányában nincs egy szeminárium kurzusa sem. Az Erdélyi Kollégium tagjai úgy gondolják, hogy eljött végre már az az idő, amikor nemcsak elnevezésében illik ismerni a szomszédos országot, hanem annak szép és gazdag kincseit, valamint irodalmát is, annál is inkább, mert ennek bizonyos fokig hatása van az erdélyi magyar irodalomra is.

Azt reméljük, hogy erőfeszítésünk nemcsak a román, hanem a magyar irodalomnak is jó szolgálatot tesz, lassanként megszüntetve a mindkét oldalon még meglevő részrehajlást. A kölcsönös megismerés erős baráti és politikai kapcsolatokat fog eredményezni.

Az Erdélyi Kollégium, lévén fiatal tudományos társaság, nem rendelkezik anyagi eszközökkel és semmilyen támogatásban nem részesül.

Tagjaik, akik mentesek az egoizmustól és készek mindenfajta áldozatra, nem tudják vállalni azokat a terheket, melyek a fent említett napilapok és folyóiratok előfizetési díjaiból származnának. Pontosan ezért fordulunk éppen Önhöz, a román sajtó magyarországi képviselőjéhez, hogy céljaink megvalósításához támogatást biztosítani szíveskedjen.

Előre is megköszönve jó szándékú közbenjárását, kérjük, fogadja mély tiszteletünk kifejezését.

*Bódis Gábor
főtitkár*

*Dr. Virányi Elemér
elnök*

Balta a történeti Magyarországon született, egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta, egész fejlődését az itteni viszonyok is meghatározták. Mint diplomata, a húszas évek elejétől már Magyarországon teljesített szolgálatot, magyarul jól tudván, viszonylag széles körű kapcsolatot épített ki magának. Ismeretes, hogy ő állott József Attila román versfordításainak háttérében is, ő adta a költő kezébe a szükséges nyersfordításokat.³³ Valószínű tehát, hogy Bódisék román nyelven írt leveléből kiérezte a gesztust s fölbecsülte e mégoly szűk körű kezdemény jelentőségét is. Konkrét adatunk nincs rá (az Erdélyi Kollégium irattárából csak kicsiny töredékek maradtak meg), de valószínű, hogy teljesítette a kérést, hisz egy későbbi — 1933 nyári — adat szerint a kollégium könyvtárában ekkorra már szépen gyűlte a román (s magyar) nyelvű könyvek, folyóiratok és napilapok.³⁴

A kollégium munkája mindenestre beindult. 1933 január 19-én, a kollégium fejlődéséért lépélpapírján Baróti Dezső levelet írt Jancsó Bélának.³⁵ Levelét ugyan — az akkori, még sok mindent tisztázatlanul hagyó helyzetben — a Művészeti Kollégium nevében írta, de mondani-

valója már az Erdélyi Kollégium törekvései jegyében fogant. Jancsónak ugyanis arról számolt be, hogy a szegedi fiatalok antológiát akarnak kiadni a „dunai népek mai lírájából”, egyebek mellett tehát a román s erdélyi szász költők verseiből. A levélből kiderül, hogy a román és szász költőket maga Baróti fordította volna — ez, nyelvtudása mellett, nyilván az Erdélyi Kollégiumban betöltött szerepéből, művészeti reszortfelelős voltából fakadt.

Egy hét múlva, január 25-én a kollégium vezetősége is írt Jancsónak³⁶ — e levelük a kollégium történetének egyik legfontosabb dokumentuma. Nemcsak azért, mert ez adja meg a kollégium vezetőségének „főállását”, legfontosabb adatait. Azért is, mert kiderül belőle törekvéseiknek az az oldala, amely a Baltához írott levélben nem kapott hangsúlyt, s érzékelhetővé válik, hogy az Erdélyi Fiatalok, főleg pedig Jancsó Béla segítségével akartak eljutni a román értelmiséghez.

Bódisek, e Jancsóhoz írott levél szerint, „elsősorban arra törekedtek”, hogy a kollégium „a Szegedre származott erdélyi egyetemi hallgatóknak szülőföldjük iránti érdeklődését megtartsa és főleg mélyítse”. A célt elsősorban „szemináriumi munkával” igyekeztek elérni, s „Erdély szociális, kisebbségi és művészeti problémáival” akartak megismerkedni. Ennek érdekében kapcsolatokat is igyekeztek kiépíteni — a Jancsóékhoz írott levél már ezt célozta. Jancsónál elsősorban az Erdélyi Fiatalok csoportja és mozgalma felé tapogatóztak, de emellett — mint tételesen meg is fogalmazták — Jancsó révén kapcsolatba akartak kerülni „a román fiatalok azon csoportjával [is], amely tudatában van annak velünk együtt, hogy a mai fiatalság problémái egymástól nemzetiség szerin [...] nem választhatók el. És a problémák megoldása csak baráti együttműködéssel lehetséges.”³⁷

Jancsótól ezért az Erdélyi Fiatalok „részletes munkatervét”, valamint a román diákmozgalmakkal való kapcsolatfelvétel lehetőségeinek ismertetését kérték. „Meglehetősen tájékozatlanok vagyunk a román diákmozgalmakat illetőleg [!] — írták —, s ezért szíves tanácsodat kérjük, hogy mit tehetünk ez irányban?”³⁸ Valamikor ez idő tájt írtak az Erdélyi Fiatalok másik vezetőjének, László Dezsőnek is; erre azonban csak közvetett adatunk van, magát a levelet nem ismerjük.

Jancsó Béla — mint Bódisnak egy későbbi, ugyancsak Jancsóhoz írott leveléből kiderül — hamarosan válaszolt az Erdélyi Kollégium kéréseire s kérdéseire. Válasza tartalmát, sajnos, nem ismerjük, csak annyi bizonyos, Jancsó is viszonttájékoztatást kért tőlük.³⁹ Erre Bódis egyetemi elfoglaltságai miatt csak 1933 nyarán került sor.

Közben azonban Bódisek dolgoztak az Erdélyi Kollégium szervezeti életének rendszeresítésén. Március 15-én, a nemzeti ünnepen, már nyilvánosság elé is léptek. Háziiünnepélyükön a kör — s nyilván a kollégium — egyik tagja, Bocskay Kata szavalt.⁴⁰ Körvonalazódtak lassan szervezeti életük fő formái is. Május 10-én a kollégium megrendezte első (talán csak első ismert) úgynevezett könyvismertető estjét — ezen Ortutay Gyula beszélt Berde Mária Földindulás című regényéről.⁴¹ Április 20-án a Szegedi Új Nemzedék közölte Tolnai Gábor Reményik Sándorról írt cikkét. Ez, ha esetleg nem is kimondottan kollégiumi produkcióként született meg, a kollégium törekvéseibe illett bele. S ugyanez vonatkozik Tolnai május végén vagy június elején megjelent monográfiájára, az *Erdély magyar irodalmi életére*. Ez a könyv, bár nyilván célszerűségi és presztizsokokból a már „bejáródott” Művészeti Kollégium kiadásában jelent meg, teljesen az Erdélyi Kollégium törekvéseit reprezentálta. Sajnos, a lapok az Erdélyi Kollégiumról csak ritkán és véletlenszerűen írtak, így a szervezeti életet illetően is Bódis Jancsóhoz írott 1933. június 20-i levelére vagyunk utalva.⁴²

E levélből kiderül, hogy ekkor a kollégium a következő szervezeti formában tevékenykedett. 1. Magyar és román nyelvű könyveket, folyóiratokat és újságokat gyűjtöttek, olvastak s olvastattak. 2. Román, francia és eszperantó nyelvtanfolyamokat rendeztek (Tolnai Gábor, aki maga is részt vett a román nyelvi tanfolyamon, előszóban később úgy emlékezett, hogy ekkor szinte hozzájuk tartozott a meggyőződés, tanulni kell románul). 3. Szemináriumokat tartottak. 4. Könyvismertető előadásokat szerveztek. A levélből az is kiderül, hogy könyv-, folyóirat- és újságyűjteményük ekkorra szépen felszaporodott, nyelvtanfolyamaik azonban

„nem nagyon” sikerültek. Ez utóbbi okát nem ismerjük. Bódis ekkor utalt legközelebbi terveikre is. Sorából kitetszik (nyilván a Művészeti Kollégium analógiájára), maguk is könyvsorozatot akartak indítani. Ekkor három könyvet terveztek. Lükő Gábor gondozásában egy csángómagyar és román anyagú erdélyi folklórgyűjteményt (elsősorban balladákat); egy Erdély-antológiát (nyilván a már Baróti is emlegette antológia egy szűkebb változatát) magyar, román és szász költők verseiből; valamint harmadikként Buday György történész öccsének, Kálmánnak (1908—1936) egy Báthory Istvánról s az erdélyi fejedelemségek kialakulásáról írandó négytomes kismonográfiáját. A könyv- (pontosabban: füzet-) sorozat megindítását 1933 második felére tervezték.

Akartak ekkor a román ifjúsági mozgalmakkal is foglalkozni. „Tudjuk, hogy nagyon nehéz feladatba kezdünk — írta Bódis Jancsónak —, amidőn a közeledés gondolatát felvetettük, de talán a román fiatalok között is vannak, kik hozzánk hasonlóan gondolkoznak és így kölcsönösen segíthetünk egymásnak a fennálló korlátok ledöntésében, amely ma még nagyon távol tart egymástól bennünket. Egyelőre a haladó román ifjúsági mozgalmak munkájáról és célkitűzéseiről szeretnénk [kapni] ismertetést [...] A Mefhosz kiadásában megjelenő Orsz. Egyetemi Híradó egy-egy száma negyedévenként rendelkezésünkre áll, az októberi számban a román és az erdélyi magyar mozgalmak ismertetését szeretnénk adni. Október elsején jelenik meg, tehát a közlemények és cikkek legkésőbb szeptember 16-án itt kéne legyenek. Az Erdélyi Fiataloktól László Dezsőn keresztül kértem anyagot, a románoktól csak Te közvetítéssel kaphatunk, ennél fogva nagyon kérek, ha részedről ennek akadálya nincs, lépj velük összeköttetésbe.”⁴³

1933/34. évi munkaprogramjuk, mint Bódis megvallotta, ekkor még nem alakult ki. Vártak a lezáruló szemináriumok tapasztalataira, talán a külkapcsolatok kialakulására is. Érdekes, hogy az újjáalakulástól 1933 nyaráig eltelt hónapokban Baróti Dezső és Tomori Viola személye némileg előtérbe került; a nyári szünetben Szegedtől távol lévő Bódis maga helyett rájuk, hozzájuk utalta Jancsót.

Sajnos terveik egy része — s éppen a leglátványosabb s lehetséges propagandahatásában legerősebb — nem valósulhatott meg. Pénztelenségük, s valószínűleg egyéb okok miatt kiadványsorozatuk nem jött létre. Lükő Gábor gyűjtése csak később (s föltehetően) módosult formában, más kiadónál jelent meg, az Erdély-antológia s a Báthory-kismonográfia meg talán kéziratban sem készült el. Pedig tudjuk, 1933 nyarán Buday Kálmán már csak pár hét türelmet kért Bódistól, s ígérete szerint a kézirattal hamarosan elkészült volna.⁴⁴

1933 őszi tevékenységükről — az irattár elkallódása miatt — egyébként sem tudunk sokat. Annyi bizonyos csak, hogy november 26-án újabb könyvismertető előadásra került sor, ekkor Tolnai Gábor adott elő, ezúttal Nyíró József Kopjafák című regényéről. 1934. február 17-én pedig ugyancsak Tolnai szerepelt a könyvismertető estek keretében, előadása most Áprily Lajos költészetéről szólt.⁴⁵

S közben (talán már 1933 őszén, de lehetséges, hogy csak 1934 januárjában) néhány lényeges változás is bekövetkezett. Úgy látszik, ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy az Erdélyi Kollégium nem tudja fölvenni a versenyt a Művészeti Kollégiummal; mint könyvkiadó nem tud föl lépni. Törekvések e hatásos (s a tagságot is mozgósító s erősítő) propagandaformájára nincsenek meg anyagi eszközeik. Pontosabban: az a kollektíva, amely mindkét kollégium (s a kör) mögött állt, nem volt, nem lehetett képes két hatékony s könyvkiadással is foglalkozó szervezetet fönntartani. A Művészeti Kollégium kiadványainak megszületése önmagában is csoda (s Buday szervezőképességének nagy eredménye) volt! Nem tudjuk, e fölismeréssel egybekötve-e, vagy attól részben függetlenül, de ez időben részleges személyi s irányultságbeli módosulások is bekövetkeztek. Átalakult a kollégium vezetősége. Virányi Elemér helyett az elnök Bódis Gábor lett, az új főtítkárr pedig Baróti Dezső, s a kollégium irányításában megnőtt Ortutay Gyula szerepe is.⁴⁶ Ez fölétlenül személyi erősödést jelentett. Talán ennek is eredménye, hogy 1934 első felében a kollégium román érdeklődése fölérősödött, s ekkori létük szinte minden fönntmaradt dokumentuma a román értelmiséggel való kapcsolatteremtés jegyében fogant.

1934. január 4-én (126/1934. szám alatt) a kolozsvári Muzeul Limbei Româna igazgatójának írtak.⁴⁷ Mint a fennmaradt (február 10-i) válaszból, dr. Șt. Pașca leveléből kitetszik, kiadványokat szerettek volna kapni a kolozsvári nyelvi múzeumtól. (S egyúttal erre fel is egy „élő” szálát teremteni.) Január 29-én két levelet is írtak;⁴⁸ egyiket Dimitrie Gustinak, a nemzetközi hírű román szociológusprofesszornak, a román monografikus iskola megteremtőjének, a másikat pedig Sextil Pușcariu professzornak, a neves nyelvésznek. Mindkét levél román nyelvű nyers kézírata megmaradt; e szövegeket — nyilván taktikai okokból, az esetleges félremagyarázhatóság elkerülése végett — Buday György is átnézte.

A két levél szövege — mutatis mutandis — nagyjából azonos. Mindkettő hangsúlyozza, hogy „teljesen objektíven és a politikai tendenciák és célok befolyásoltságától távol tartva magukat” keresik a kapcsolatot. Céljuk az, hogy „megismerjék és propagálják a románok népi kultúráját”, mert: „A két ország közti politikai jellegű disszonáns jegyekkel szemben mi teljes objektivitásunkkal a szellemi téren való kölcsönös közeledést tartjuk szem előtt.” A közeledést szeretnénk elősegíteni; „ez az a cél, amiért mi dolgozunk”. Úgy látták, hogy e „kitűzött cél igazán objektív elérése megkívánja a román tudományos publikációk aprólékos megismerését”.⁴⁹ Ezért Gustinól az általa szerkesztett *Archiva pentru Știința și Reforma socială* 1932. évi kötetét, Pușcariutól a szerkesztésében megjelenő *Dacoromania* című folyóirat példányait kérték. Mindkét levelet az új főtítkárr és az elnök, tehát Baróti Dezső és Bódis Gábor írta alá. A szövegezés azonban kétségtől a Bódisé, a kézírás is az övé.

A válaszok február folyamán érkeztek meg Szegedre. Előbb a kolozsvári Muzeul Limbei Româna válaszolt. „Intézetünk méltányolja azokat a bölcs szavakat — írta február 10-én Șt. Pașca —, amelyek az említett [január 4-i — L. A.] levélből kitetszenek és örülne, ha lehetősége nyílna kielégíteni az Önök kérését. Mint állami intézetnek viszont nincs módja ingyen rendelkezésükre bocsátani kiadványaikat, csak más időszakos kiadványok cseréjével.”⁵⁰ Ezért cserét ajánlott föl, illetve, ha a cserét a magyar fél nem tudná megoldani, ötven százalékos vásárlási kedvezményt ígért. „A Dacoromania III., IV., V., VI. kötetének teljes összege 2800 lej, a megajánlott kedvezménnyel 1400 lej.”⁵¹

Február 26-án a Gustinak címzett levélre is válasz íródott. A professzor ugyan, nyilván nagy elfoglaltsága miatt, nem maga válaszolt, hanem professzortársát, G. Vladescu-Răcoasa-t kérte meg erre — válaszuk azonban biztató volt.⁵²

Institutul Social Român

No. 2146

Bukarest, 1934. febr. 26.

Egyetemi Ifjak Erdélyi Kollégiuma, Szeged

Elnök úr,

az önök Gusti professzorhoz küldött levelére van szerencsénk válaszolni.

Mélyen meg vagyunk hatva a pillanatnyi politikai szenvedélyektől és vajdásoktól mentes magyar fiatalság érdeklődésétől, melyet a román kultúra és azon kutatások iránt mutat, melyet az Institutul Social Român és a Bukaresti Egyetem Szociológiai Szemináriuma végzett az ország különböző részein, hogy tudományosan ismerje meg a társadalmi valóságot.

Nagy meglepéssel töltöttek el továbbá azok az erőfeszítések, melyeket a román nyelv elsajátításáért tesznek, megkönnyítve ezáltal a jövőbeni baráti és bensőségebb megértést két független és önálló nemzet közt. Különösen a magyar fiatalság érzelmei, melyek nevében önök beszélnek, jogosítanak fel arra, hogy egy eredményesebb és szorosabb együttműködésben reménykedjünk, elhárítva ezáltal azokat az okokat, melyek népeinket oktanul elválasztották és elválasztják még ma is a kultúráért és haladásért történő erőfeszítéseikben.

Ugyanezzel a futárral küldjük meg az „Archiva pentru Știința și Reforma socială” X. és

XI. évfolyamát, valamint egy tájékoztató füzetet az Istitutul Social Român-ról, melyet [az intézet — L. A.] működésének XV. évfordulójára adtak ki.

Fogadja elnök úr, mély tiszteletem kifejezését.

G. Vladescu-Răcoasa professzor
igazgató

Nem tudjuk, ki volt a Vladescu-Răcoasa említette *futár*, s pontosan mikor „kézbesítette” a küldött köteteket Bódis Gábornak. A küldemény azonban eljutott Szegedre, Bódis és Ortutay Gyula április 6-án köszöntö az meg. Levelük, melynek indigós másolata megmaradt, magyarra visszafordítva így szól:⁵³

Tekintetes

G. Vladescu-Răcoasa professzor úrnak
az Institutul Social Român igazgatójának
Bukarest

[193] 4. ápr. 6.
Kárász ucca 15:

Professzor Úr,

Az Ön által elküldött értékes anyagot, amelyért nagyon hálásak vagyunk Önnek, megkaptuk. Nemcsak társaságunk fiatal szociológus és etnográfus tagjai tanulmányozták az Ön kiváló dolgozatát, hanem a mi egyetemünk néhány professzora is. Munkája további folytatásához, mellyel — sajátos módszertanával és anyagával — felbecsülhetetlen szolgálatokat tett és tesz nemcsak a román tudományos élet, hanem mindazok számára is, akik érdeklődnek a népi kultúra iránt, sok sikert kívánunk.

Az a célunk, hogy az Önök évkönyvét ismertté tegyük, megjelentetve [ismertetve? — L. A.] azt több magyar tudományos folyóiratban, a szóban forgó számokat pedig megküldjük Önöknek is.

Kíváncsinos lenne — legalább a két nép azonos érdeklődésű tudósai körében —, hogy kialakuljon egy őszinte vonzódás, ez lévén a szegedi fiatal értelmiség óhaja is, mely a minden területen létrehozandó objektivitásra törekedne. Ennek a fiatalságnak az egyik része (mindenfajta népi megnyilvánulás hívei, esztétikusok stb.) már évek óta a Bethlen Gábor Kör köré koncentrálódott, majd később a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma köré. A fiatalok többsége rendkívüli érdeklődést mutat a román etnográfia és a román—magyar szellemi kapcsolatok iránt.

Elismerésünk jeléül és hogy Önök is közelebbről megismerhessenek bennünket, elküldünk néhány etnográfia gyűjteményt is, remélve, hogy néhány közülük érdekelni fogja Önöket is. Levelük baráti hangvétele megerősítette azon meggyőződésünket, hogy szellemi kapcsolataink mélyítésével idővel lehetőség nyílik a politikai ellentétek várva várt kiküszöbölésére, mely nézetet mi a két szomszédos nép jobb jövőjének érdekében használunk fel; népeink arra hivatottak, hogy egy őszinte és baráti együttműködés keretében hozzájáruljanak a kölcsönös felvirágzáshoz és hogy ne folytassanak örökös harcot, mely megakadályozza őket a kulturális téren történő előrehaladásban.

Nagy örömünkre szolgálna, ha lehetnének kapcsolataink egy irodalmi (történelmi) társasággal, és ezért megkérjük Önt, hogy amennyiben lehetősége kínálkozik, lásson el pártfogói tanácsával.

Fogadja kérem mély köszönetünk kifejezését és őszinte tiszteletünket.

Az Ön híve:

Bódis Gábor, Ortutay Gyula

Sajnos, e szépen alakuló kapcsolatot nem követhetjük tovább, az irattár elkallódása ezt lehetetlenné teszi. Bizonyos azonban, hogy volt folytatás; a kollégium irattárában, amikor a kollégium megszűnt, 150 irat volt, az idézett levél pedig, iktatószáma szerint, csak a 127. De

további kapcsolattartásra utal az is, hogy 1934. június 12-én a Muzeul Limbei Româna egyik tanársegédje, Jon Breanu (?) — neve nem jól olvasható — Sextil Pușcariu professzor megbízásából például olyan levélre válaszolt,⁵⁴ amely immár nem ismert. Jon Breanu leveléből ugyanis kitetszik, Bódisék — nyilván Pușcariu korábbi válaszlevelére felelve — cserelistát küldtek kiadványaikból. E kiadványokból a Dacoromania VII. kötete fejében Pușcariu három könyvet kért — a megállapodás tehát létrejött közöttük. A három könyv a következő volt: Tolnai Gábor: A szabadvers és a lírai formák válsága; Hont Ferenc: A Színjáték; Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. Ezeken kívül Pușcariu, illetve megbízottja olyan nyelvészeti műveket is kért, „amelyek kiváltkép érdekelhetnek minket”.⁵⁵

A cserelistából kiválasztott könyvek címe szervezettörténetileg is érdekes, kiderül ugyanis ebből, az Erdélyi Kollégium, saját kiadványai nem lévén, a Művészeti Kollégium kiadványait ajánlotta föl cserére. (Vlădescu-Răcoasanak szintén a „Művkoll” kiadványaiból küldtek.) A két kollégium tehát igencsak összetartozó szervezet volt még ekkor is; tulajdonképpen, úgy tetszik legalábbis, egy munkamegosztási rendszer két részét képezték.

Jon Breanu ajánlata azonban már késve érkezett. A Bethlen Gábor Kör Intézőbizottsága 1934. május 20-án határozatot hozott az Erdélyi Kollégium megszüntetéséről. Június 18-án — Bódis Gábor, illetve dr. Szabó Mihály akkori köri elnök és Sántha Gabriella pénztáros jelenlétében — a kollégium ingóságainak átadása is megtörtént.⁵⁶

6

Sajnos, az Erdélyi Kollégium szükségképpen oszlott föl; feladatai nagysága s lehetőségei szűkössége miatt nem lehetett igazán tartós képződmény, s nem is válthatott oly „szerencsés” kifejlődésű egyesületté, mint a Művészeti Kollégium. A „Művkollnak” ugyanis a tagok irodalmi, művészeti s tudományos ambíciója, valamint a közös „könyvcsinálás”: a könyvkiadás eleve oly szilárd vázt adott, amilyen az akkori viszonyok közt — az Erdélyi Kollégiumnak a maga különleges feladatai miatt nem volt, nem lehetett. Néhány tucat egyetemi hallgató ambíciója nem bírhatott el egyszerre két ilyen, önmagában is intézménypótló csoportosulást. Az Erdélyi Kollégium saját könyvkiadásához sem a szükséges anyagi források, sem a méginkább szükséges mozgáster nem volt meg.

S mindez — objektív akadály voltán túl — a kollégium tagságában szükségképpen egyfajta passzivitást is eredményezett. Az „érdektelenség, az anyagiak hiánya miatt — emlékezett később maga Bódis Gábor is — a munkatársak lecsökkentek, a beígért segítségek ígéretek maradtak. A profitálási kilátások távoliaknak tündek, még az aktív tagokból is csupán Baróti és főleg Ortutay fejtett ki valamelyest munkát, de őket is már inkább a [...] Művészeti Kollégium foglalkoztatta.”⁵⁷ 1934 nyarára lényegében a szélesebb bázis is megcsappant, sokan végeztek s elkerültek Szegedről. 1934 nyarára maga Bódis is befejezte egyetemi tanulmányait, és — pesti állás nyilván meg előtte — eltávozott Szegedről. Így, kiesvén a mozgató ember, a kollégiumnak szükségképpen meg kellett szűnnie.

Az Erdély elfoglaltságoktól mentes megismerésére s a magyar—román kapcsolatok normalizálására tett — mégoly szerény eredményű — erőfeszítések, az együttműködés formáinak keresése azonban így is méltányolhatók. A kollégium szerepe úttörő s majdnem egyedülálló volt. Jelen ismereteink szerint először az Erdélyi Kollégium kísérelte meg Magyarországon, hogy *szervezett* formában, intézményesítetten a kibontakozást keresve teremtsen kontaktust a román értelmiség bizonyos köreivel, s — első lépésként — legalább magát fölkészítse a román értelmiséggel folytatandó dialógusra. Már pusztán szándékuk esztétörténeti jelentőségű, hisz a Bartha Miklós Társaság nevezetes Kelet-Európa Szemináriuma,⁵⁸ mely pedig valamiképpen az Erdélyi Kollégium gondolatának is előképe, nem jutott el a román értelmiséggel való kapcsolatfelvételig. Bódisék azonban kapcsolatba kerültek több intézménnyel, köztük Gustiék-

kal, s az a hang, az az attitűd, amely G. Vladescu-Racoasa, illetve Bódis és Ortutay leveléből kicsendül, a magyar—román viszony akkori szakaszában alighanem egyedülálló.

S a kollégium nem is múlt el nyomtalanul. A magyar—román viszony normalizálásának gondolata kitörölhetetlenül beleépült többük gondolkodásába. A Gusti-féle monografikus szociológia pedig belekerült szemhatárukba. „A Gusti-féle kapcsolatból Ortutay — a köztudottan minden iránt érdeklődő — hasznosította a legtöbbet.”⁵⁹ Az „újabb” szociográfiai irodalomról készített Vigilia-beli áttekintésében Gusti professzor és munkatársai munkásságát első kézből származó értesülések alapján ismertette. De rajta kívül másoknál, a Művészeti Kollégium szociografizáló tagjainál: Erdei Ferencnél és Tomori Violánál is föltűnik a monografikus iskola ismerete, Reitzer Béla könyvtárában pedig francia nyelvű Gusti-könyv is maradt fenn; s írásaiban természetesen ő is hivatkozott Gustira. S talán az sem véletlen, hogy az Ortutay Gyula szerkesztette Magyarságtudomány első számában — 1935-ben — Baróti Dezső is éppen a „közép-európai irodalomtörténet problémáival” foglalkozott. S hogy a román kapcsolat emléke búvópatakként kinél, hol, mikor bukkant föl valami formában, meg sem állapítható.

JEGYZETEK

1. Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967.; különösen: 20—31.
2. E tényre a Szegedi Fiatalok még élő tagjai többször fölhívták a figyelmet. A mozgalom s a kör útja csak 1936-ban vált el végleg. Vö. Szabó Mihály és Szabó Katalin levele Buday Györgyhez, Szeged, 1936. okt. 31. Buday György fiatalkori iratgyűjteménye (továbbiakban: B. Gy. ir. gyűjt.), Szeged, dr. Buday Margit tulajdonában.
3. Vö. A *Kortárs útlevelére* című vers ajánlását. Radnóti Miklós Művei. Bp. 1978. 90. Valamint: Lengyel András: Radnóti Miklós ismeretlen önmterjúja. Tiszatáj, 1983. 2. sz. 57.
4. Tomori Viola szíves szóbeli közlése.
5. Gáspár Zoltán — Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. Indigós másolat. B. Gy. ir. gyűjt.
6. Vö. Csaplár, i. m. 34—38. A Szegedi Fiatalok még élő tagjai szintén hangsúlyozzák ezt.
7. Új könyvek könyve. Szerk. Kőhalmi Béla. Bp. 1937. 88—89.
8. Vö. Lengyel András: Buday György és Kós Károly. Tiszatáj, 1982. 4. sz. 105—116.
9. Lengyel András: Buday György és Szeged. Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.
10. Uo.
11. Csaplár, i. m. 34—38., 119.
12. Az Erdélyi Kollégiumra eddig csak utalások történtek (pl. Csaplár, i. m. 119.), a kollégium történetének összefoglaló földolgozása nem történt meg.
13. „Az erdélyi kollégium egyébként igen életrevaló dolognak indul.” Vö. Buday György levele Jancsó Bélához. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1971. 2. sz. 365.
14. Ligeti és Tamási irodalmi estjének nyomtatott meghívója, mely kétségtelenné teszi, hogy az estet az Erdélyi Kollégium szervezte, több példányban is fennmaradt. Van belőle Buday György iratgyűjteményében, s van belőle Bódis Gábornak is.
15. A programot legrészletesebben a nyomtatott meghívó adja meg. Vö. még: Péter László: Ábel Szegeden. In: Szegedi örökség. Bp. 1983. 508.
16. Vö. az est nyomtatott meghívóját.
17. Radnóti Miklós szegedi menyasszonyához. Tiszatáj, 1969. 5. sz. Idézi Baróti Dezső: Kortárs útlevelére. Bp. 1977. 208—209.
18. Uo.; valamint Péter László, i. m. 508.
19. Révay József: Néhány szó a csütörtöki „irodalmi” estről. Szegedi Új Nemzedék, 1931. nov. 22. Vö. Péter László, i. m. 508.
20. Ligeti Ernő: Az erdélyi magyar irodalom. Délmagyarország, 1931. dec. 25.
21. Bódis Gábor és Szócs Pál — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
22. A Bethlen Gábor Kör új vezetősége. Szegedi Új Nemzedék, 1932. okt. 16. 7.
23. A kollégium első fennmaradt irata, a Balta M. Mariushoz írt, 2/1932. sz. akta 1932. november 26-án kelt. Az alakulás ezt megelőzően, de legkésőbb november közepén történetelt meg.

24. Vö. a kollégium Bódis Gábornál fennmaradt iratait.
25. Bódis Gábor és Szócs Pál — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
26. Bódis Gábor közlése.
27. Jegyzőkönyv az Erdélyi Kollégium ingóságainak átadásáról, Szeged, 1934. jún. 18. Bódis Gábor tulajdonában.
28. Bódis Gáborról önéletrajzi adatai alapján írok. Buday Györgyhöz írott levelei: B. Gy. ir. gyűjt.
29. Bódis Gábor keltezetlen — 1983 áprilisi — levele e tanulmány írójához.
30. Önéletrajzi adatok, hivatkozott levelében.
31. Bódis Gábor keltezetlen levele e tanulmány írójához. A fennmaradt — s a későbbiekben idézendő — dokumentumok megerősítik ezt.
32. Bódis Gábor és Virányi Elemér — Balta M. Mariushoz, Szeged, 1932. nov. 26. Román nyelvű, indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában. A levelet — mint a később idézendő egyéb román nyelvű leveleket is — Kimpján Péter fordította.
33. Vö. [Rónay Mária] r. m.: Észak, Nyugat, Kelet, Dél irodalmi őrtornyai. *Literatúra*, 1931. 2. sz. 40—42. Valamint: József Attila Összes Művei IV. Sajtó alá rend. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Bp. 1967. 208—209.
34. Bódis Gábor — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. Indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
35. Baróti Dezső — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 19. B. Gy. ir. gyűjt.
36. Bódis Gábor és Szócs Pál — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jan. 25. B. Gy. ir. gyűjt.
37. Uo.
38. Uo.
39. Bódis Gábor — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. Indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
40. Március 15. Délmagyarország, 1933. márc. 15. 2.
41. Vö. Csaplár, i. m. 40.
42. Bódis Gábor — Jancsó Bélához, Szeged, 1933. jún. 20. Indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
43. Uo.
44. Buday Kálmán — Bódis Gáborhoz, Wien, 1933. máj. 19. Bódis Gábor tulajdonában.
45. Vö. Csaplár, i. m. 40.
46. Az 1934 eleji leveleket Bódis és Baróti már új minőségükben írták alá.
47. E levélről csak Št. Pašca 1934. febr. 10. leveléből tudunk; szövege nem maradt fenn.
48. Bódis Gábor és Baróti Dezső — Dumitru (!) Gustihoz, Szeged, 1934. jan. 29; román nyelvű autográf fogalmazvány; Bódis Gábor és Baróti Dezső — Sextil Pușcariuhoz, 1934. jan. 29., román nyelvű autográf fogalmazvány. Mindkettő Bódis Gábor tulajdonában.
49. Uo.
50. Št. Pašca — Bódis Gáborhoz, Kolozsvár, 1934. febr. 10. Bódis Gábor tulajdonában.
51. Uo.
52. G. Vladescu-Răcoasa — Bódis Gáborhoz, Bukarest, 1934. febr. 26. Bódis Gábor tulajdonában.
53. Bódis Gábor és Ortutay Gyula — G. Vladescu-Răcoasához, Szeged, 1934. ápr. 6. Indigós másolat. Bódis Gábor tulajdonában.
54. Jon Breanu — Bódis Gáborhoz, Kolozsvár, 1934. jún. 12. Bódis Gábor tulajdonában.
55. Uo.
56. Jegyzőkönyv az Erdélyi Kollégium ingóságainak átadásáról. Szeged, 1934. jún. 18. Bódis Gábor tulajdonában.
57. Bódis Gábor levele e tanulmány írójához.
58. Vö. Tasi József: Kelet-európai szeminárium ötven évvel ezelőtt. Magyar Nemzet, 1979. jún. 7.
59. Bódis Gábor levele e tanulmány írójához.

Még egyszer a Karinthy—Tamási afférról

Réz Pál néhány hónappal ezelőtt, a *Tiszatáj*-ban megjelent cikkének végkövetkeztetéseit — a több, mint ötvenéves disputa felelevenítésének indoklásával együtt — jogosnak, hasznosnak vélem. A még kétes hírű vita körülményeinek és lefolyásának ismertetéséből azonban néhány fontos mozzanat — ha nem is szándékosan — kimaradt, vagy nem egészen pontos megvilágításba került, mint például Kosztolányi Dezső, Mikes Imre szerepének megítélése. Ezért bátorkodom hát a kulmináns kérdésekre visszatérni.

Való igaz, hogy a mindkét részről hibás és kínos összeütközés szerencsés föloldást nyert a „kedves és tapintatos írófejedelem” közbelépésével (Tamási Áron nevezte így Kosztolányit). S Karinthy Ferenc *Tavirózsa* című, élvezetes irodalmi történetére gondolván: fél évszázad távolából úgy tűnik, hogy a kölcsönös bántás komoly megfontolásból felejtődött el a későbbi találkozások során, s ha nem, Tamási „sokszorosan jóvátette” a sértést, ezért az utódokban nem termel az már mérget, nem szit haragot az esküdt hívek között sem. A vita tanulsága persze nem évült el, s kérdései a még előforduló egyoldalú beállítás, leegyszerűsítő vélekedés helyett tárgyilagos, józan elemzést igényelnek.

A húszas évek végén az erdélyi magyar irodalom képviselői kapcsolatot kerestek a magyarországi progresszív szellemű irodalommal. A hivatalos, konzervatív körök erre heves támadással válaszoltak. Voltak olyan csoportok, amelyek — az objektivitás látszatát őrizve — lemosolygón fáradt mozdulatokkal követték az éles lövöldözéseket, vagy éppenséggel szereték volna a magyar irodalom „egységes egészéből” is kitörölni az erdélyieket — rosszízű politikai célzásokkal, például a baloldaliság vádjával toldva meg egyébként sem hízélgő jelzőiket.

1930 nyarán a *Brassói Lapok* egyik riportere (Mikes Imre, akinek része volt abban, hogy többek közt Kosztolányi és Gelléri novellái is bekerültek a magát függetlennek valló s a fasizmussal következetesen szembehelyezkedő, közép-európai rangú napilapba, s Mikes, aki már Budapesten látta el összekötő feladatait, míg mások Bécsből, Berlinből, Párizsból küldték haza a tudósításait) megkereste Karinthy Frigyes, hogy kitudakolja véleményét annak az általa is kedvelt írónak, akinek a szavára sokan hallgatnak, az „önálló” transzilván irodalomról. Karinthy nem sokkal előbb, 1928 februárjában járt Kolozsvárott, meghívott vendégként, s az erdélyi orgánumokban közölt írásaival is növelhette népszerűségét. Nem véletlenül esett hát rá a brassóiak megtisztelő választása. Karinthy azonban — Mikes Imre leírása szerint — nehezen szánta el magát a többszöri telefonhívás után létrejött s az Abbázia kávéházban megessett találkozásra. Ahogy megjelent a kitűzött helyen, az elképzelt „kedélyes és túlradó egyéniség” helyett egy félszeg ember benyomását keltette, amíg vonakodva válaszolt a föltett kérdésekre.

Mindezt még a „kiprovokált helyzetnek” tulajdonította a riporter, vélván, hogy „az interjú a leghamisabb műfaj”, mert „barátságos arcot” akar kikényszeríteni, s amikor a riport-alany „szembemered a lencsével, nem adhatja a lényegét”, sőt „a legtragikusabb egyéniség is kényszerű mosolyra vonja a száját.” De azt már nem bocsátotta meg Mikes, hogy — a helikonisták folyóiratának elismerése mellett — úgy nyilatkozott Karinthy az erdélyi magyar irodalom egészéről, mint amely „gyermekkori emlékeket ébreszt benne”. „Hiszen jó az, ha visszamegyünk, de az ő távolságuk infantilis” — hangozott az érvek szánt felelet. „Minden látszat ellenére is a távolmúlt és s távoljövő sokkal inkább alakítja ki a világot, mint a közelmúlt és a közeljövő. S ők itt tapogatóznak. Újrakezdenek” — folytatta nyilatkozatát Karinthy. A ma-centrikus írói programok silányságára célozva mondotta, hogy az önállóság jelszava „csak erkölcsi töke ahhoz, hogy azt csinálhassák, amit csinálnak”, az erdélyi fiatalok.

Kemény szavak; de ha túl szigorú vagy elhamarkodott ítélet bűjkál is bennük, nem teljesen alaptalan. A provinciális elszigetelődés veszélyére mások is rá-rámutattak. Karinthy Frigyes dodonai válaszából persze azt is ki lehetett venni, ha éppen úgy akarták, hogy a még utó-

rezgéseit élő, nevezetes polémiában, amely a történelmi regények létjogáról folyt, s Tamásiék oldaláról nézve a múltba menekülő „steril megoldások” divatját kívánta leleplezni, íme, Karinthy is a visszahúzó pártján áll, mintha a jelenkor nagy problémái — mindenekelőtt a magyar kisebbség létkérdései — egyáltalán nem érdekelnék őt. (Ez utóbbiakat egyébként azok a polgári-radikális írók sem érzékelték eléggé, akik a magyarországi ellenforradalmi kurzussal szemben menedékjogot élveztek az erdélyi városokban 1919 után.)

Arra a zavarba ejtő kérdésre, hogy személy szerint mégis kiket becsül az erdélyi titánok közül, Karinthy az 1929-ben áttelepült Áprily Lajost mint kitűnő költőt, a „szeretetre érdemes” Kuncz Aladárt és az „igen tehetséges” Hunyady Sándort (azaz — Mikes szavaival szólva — az „összes pestieket”) említette.

Tamási Áron szellemes elme-futtatása, amit a *Brassói Lapok* augusztus 22-i számában közölt (s majd 31-i számában kiegészített) Mikes-interjú robbantott ki, olaj volt a tűzre. Összehasonlítást tett ugyanis „a pénzt és az utazást nagyon szerető” Karinthy és a másik „nagy utazó”, Móricz Zsigmond között. Ebben az összevetésben — erkölcsi értelemben — csak Móricz javára billenhetett a mérleg, ellentétben Kolozsvár ünnepeltjével, aki utólag s talán pénzzavarában „rossz vicceket ereget” az erdélyi írókról, holott ők mindent megtettek azért, hogy Karinthy jól érezze magát körükben.

Tamási Áront, a lobogó szenvedélyű vitatkozót, elsősorban az háborította föl, hogy Karinthy felületesen tájékozódott: nem méltányolta, sőt lebecsülte azokat az elvi és gyakorlati erőfeszítéseket, amiknek részleges eredményeként, 1929-től kezdve, az eredeti tehetségek egész sora került ki — megizmosodva — a kezdeti bizonytalanságból, a belső ellentétektől sem mentes kísérletezések letisztulásával.

Tény, hogy ezekre az eredményekre és új értékekre a *Nyugat* irányítói közül Babits Mihály, más csoportok részéről Németh László is fölfigyelt. Tamási Áron először 1928-ban, másodszer 1930-ban kapott Baumgarten-évdíjat (a későbbieket nem számítva). S azok a művek, amelyekre mint jelentős tettekre hivatkozott vitacikkében, a Gulácsy-mű kivételével ma is helytállóak — úgy, ahogy Tamási látta azokat 1930-ban, nem sokkal az Ady-revizió után: „A Fekete völgyének az utóbbi tíz esztendő történelmi regényeinek az élén áll, a Makkai Ady-könyvének odakünn sem cselekedtek irodalompolitikailag nagyobb; a *Jézusfaragó ember* novellái egészen társtalanul ragyognak odakünn, és a *Varju nemzetség* is bátran hadat vihelhet a körüli írók minden teremtményével.” (Jegyezzük meg Tamási szóhasználatát: „kör-útít” mond, s nem a „pesti” irodalmat persziflálja, amely őt rég befogadta.)

Egyik eligazításnak szánt, szüksézü megjegyzése mélyén viszont nem csupán jogos figyelemztetés izzott. Az elszabadult bírálat hevében „litván”-nak nevezte Karinthyt — ahogy ezt a *Brassói Lapok* augusztus 27-i számában közzétett, *Üzenet Karinthynek* című írásának ominózus kitételei tükrözik. Karinthynek — úgymond — „csak úgy illik nyilatkoznia”, miként „egy litván írónak ildomos volna”. Akár „nyelvi kritikát vagy intrikát is üzhet: mivel szintén magyarul ír és bőséges gyakorlattal, mely utóbbi alapos nyelvi szakértelmet eredményezhetett. Egyéb jogcím azonban a testvéri leszólásra ebben a boltban nem található. Ha Móricz Zsigmond akarna vagy Szabó Dezső akar minket agyonütni, az még hagyján; mert mindig voltak családapák, akik visszaéltek apai hatalmukkal. De Karinthy nem is a rokonnak. Ő egy »litván«. Legjobb esetben csak a leírt betűket látja, de a magyar föld porától sohasem dugult bé az ő lelki orrlika. Az erdélyi hegyek között sem fáradozott, még infantilis távolságokra sem. Mindössze annyiban közös a mi magyar életünk, hogy egyikünknek sincsen pénze. Nekünk azonban nem egyetlen »keserves istenünk« a pénzünk; más keservesek is vannak itten, amiket egy frakkos lerándulás alkalmával még látni sem lehet, nemhogy élni.”

Ha úgy gondolta is Tamási e bíráló megállapításait, mint ahogy később — az *Ellenzék* szeptember 7-i számában megjelent, *Rák-e, vagy mász?* című cikkében — kifejtette, másképpen értelmezték. Voltak, akik első nyilatkozatából csupán az egyénieskedő véleménymondást, a húszas évek elején porondra lépett Tizenegyek elszántságát, újító törekvéseit hallották ki.

Mások „idegent” értettek a „litván” elnevezésen; s ha nem éppen becsmérlő tartalmat, akkor is valamiféle kiközösítést sejtettek a furcsa hasonlatsor mögött.

Karinthy még megkockáztatta azt a kijelentést, hogy a Mikes-interjú „egyes mondatai valóban tőle származtak, de tartalmukért egyedül Mikes Imre a felelős”, ezért Tamási is jobban tette volna, ha nem őt, hanem Mikest vonja felelősségre az „összekovácsolt mondatokért”. Kosztolányi Dezso pedig — mikes gyanúsítása nélkül, de nem zárva ki az ellenőrzés híjával leadott interjúk „árnyalati” torzítását sem — az *Ellenzék* munkatársával folytatott s a szeptember 6-i számában közölt beszélgetés során „a magyar irodalom megsértett szellemének kijáró” elégtételt sürgetett: „Bárki politizálhat jobbra vagy balra. De arra, hogy valaki milyen író, sehol a világon nincs más megkülönböztető alap, mint a nyelv, a vérségi származásnál is erősebb kapocs, s aki másfelé sandít, az téved, az bűnt követ el a közösség ellen, amelynek nevében fölszólal.”

S ezt a szílat bogozva jelenti ki Kosztolányi: „Magyar író az, aki magyarul ír”, mert „egy nép lelke, egy költő tehetsége mindig csak a nyelvben nyilatkozik meg végzetesen és maradéktalanul”, miként Petőfi, Gárdonyi, Joseph Conrad, Panait Istrati, Anatole France és mások példája bizonyítja, akik nem viselnék el a vérségi — s nem a nyelvi — alapon történő besorolást.

Karinthy azonban a saját példáján tapasztalhatta, amit Tamási előjáróban elmond: hogy személyében „a magyar írókat fogadták és ünnepelték szívbeli örömmel” Kolozsvárott, s az erdélyi lapokban, folyóiratokban is hasonlóképp látták vendégül, más kiváló, magyarországi magyar írókkal együtt.

Az valóban Kosztolányi bölcsességére vall, hogy miközben igazságot szolgáltat a lekicsinyelt erdélyi irodalomnak (mely ugyan nem szorul már védelemre), felfigyel a még csírájában levő, készülődő népi-urbánus ellentét veszélyére is, mondván, hogy „a pesti aszfalt” neki „épp oly szent, mint az Alföld bármely zege-zuga”, s „a pesti élet minden alakja, egy koraérett borki, egy ügynök, egy züllött ripacs pont oly méltó tárgyak, mint másoknak a szántóvető, a falusi varga, vagy a havasi pásztor”, hisz „az íróknak minden csak anyag”.

S Tamási nemcsak a „litván családfa” körül támadt félreértéseket eloszlatni kívánó igyekezettel, de Kosztolányi felszólításának is eleget téve válaszol, rangjához méltó komolysággal és felelősséggel: „A kedvem bizsereg úri beszédjén, és megörzöm a szemeimben a neki szánt meleg érzést — írja a megbékélés hitével. — Mondja meg Karinthynek, hogy én is rossz kedélyállapotban voltam, de különben nagy tisztelője vagyok, és boldog az az óra, melyben találtam egy közös barátot vele.” S ugyanebben a hangnemben magyarázza el nézeteltérésük eredetét.

„Ami pedig a »litván« családfát illeti, azt félreértették szegényt — pontosítja a hasonlatot. — Ez nem jelent sem idegen, sem zsidó származást, mely utóbbit megszoktuk a legmagyarabbnak ismerni el. Egyszerűen megint szellemet jelent, mindig éber és kifésült serény szellemet, amely nálunk Magyarországon, eltulózva a francia hatást, mindig harmadrendű szerepet akar tulajdonítani minden írásnak, cselekedetnek és eszmei törekvésnek, amely a magyar föld ízét, a magyar paraszt tiszta nyelvét, a magyar nép életjogát, bánatát és kedvét akarja előtérbe állítani.” (Nincs ez ellentétben azzal, amit Kosztolányi 1927-ben, egyik fontos esszéjében — irodalmunk akkori nyelvi állapotát tekintve — falusinak bélyegzett irodalmi stílusunk, illetve a *Nyugat* berkeiben megvetett Móra Ferenc védelmében és „csenevész, szegényes városi nyelvünk” okait kutatva bizonyított be, hogy „a magyar próza gyökerében és mivoltában népies, s más nem is lehet”.)

S ahogy — végül — megkülönbözteti Tamási a maga írói felfogását a Kosztolányiétól, akár mint ideális nemzeti elképzelést is, a kisebbségi lét tudatával és a magyarság sorskérdései melletti elkötelezettséggel teszi ezt — kinek számára „nem az anyag a szent”, s vélvén, hogy a nemzetnek sem „az a magyar író az ideálja, aki csak magyarul ír, hanem az, aki magyarból és magyarnak ír”. „De boldog, aki oly előkelő tud lenni, mint Kosztolányi — folytatja az összehasonlítást. — Neki egy elefántcsonttorony adatott, nekem azonban ott kell másznom a ma-

gyar ereken, hogy szörnyű betegségek bacilusait irtsam ki onnét. És hiába van Joseph Conrad és Zola és Anatole France, és hiába van Goethe és Shakespeare, mert én mégis szenvedek, és ők mind nem tudják elfeledtetni velem mindazt a szenvedést, ami bennem, szerencsétlen magyarban zuhog és kiált: — Élni akarok!

De csak mászni tudok egyelőre.

Ne mondja senki tehát, hogy még azt sem tudok!

Erdélyben megint ősz van: az élet és a halál beszélnek egymással. Én az ő árnyékukban gondolkodom Kosztolányira, az *Őszi koncert* költőjére, és ő bizonyára meg fog érteni engem, aki nem tévedek már az ifjúság menthető hirtelenségével, mert olyan öreg vagyok már, mint a magyar nép vágya, amellyel immár nagyon türelmetlenül szeretne élni.

Bocsásson meg nekem tehát, ha elrontottam volna a kedvét, de Dózsa György sem gondolt Krisztusra, amikor sütötték, pedig volt olyan nagy felette, mint énfettem Goethe.

Ez emberi és magyar dolog.

Számomra ez az irodalom szelleme.”

Ez utóbbi vallomáshoz kétség nem férhet. Nem idejétmúlt, ma is elgondolkoztató felismerés ez. Egy különös írói sors megszenvedett s közös cselekvésre hívó igazsága.

Z. SZALAI SÁNDOR

LELKES ISTVÁN: STÁCIÓ A LOVAK KÁLVÁRIÁJÁRA

GREZSA FERENC

A Bocskai-kerti triptichon

Az 1942/43 folyamán keletkezett Németh-műveket: *Móricz Zsigmond* portréját, a *Lányaim* körképét és a *Magam helyett* önvallomását mély belső rokonság fűzi össze. Tárgyuk különbözőzése ellenére is virtuális ciklussá szervezi őket az írói gondolkodás eszménykereső tisztasága, valamint az alkotói közérzet és életvitel harmóniaigénye.

A Bocskai-kerti triptichon első darabját, a Móricz-könyvet a nagy író halálát követően a „gyász olvadtsága” termi. Az elsirató fájdalom lírája és az emlékezés védekező múltémbresztése egyszerre. Terve nekrológban fogan: a veszteség „könnyel és emlékekkel bugyog” Némethből. A sírnál a *Kelet Népe* szerkesztősége nevében tartott búcsú drámai pillanatát Feja Géza tolmácsolásában idézzük föl: „Móricz Zsigmond meghalt, a temetésén Németh László, Illyés Gyula és én búcsúztattuk, többek között. Alig tudtunk beszélni, Németh László csaknem sírt, Illyés Gyula kezében reszketett a papír, nékem a torkom szorongatta valami. Feltűnően kevesen kísértük Móriczot utolsó útjára, a hatóságoktól és az irodalmi társaságoktól senki sem jelent meg, csupán egy miniszter mint magánember.” A gyász „interferenciáját” kis Kata súlyos betegsége, elhúzódó agóniája és szörnyű halála is erősíti a műben. „A félbemaradt könyvet úgy kellett befejeznem, hogy egy másik arcocskán át idézgettem az ő szép, sörényes fejét” — olvassuk az életrajzi tanulmányban. Munka közben, szeptember végén készül a színházi lapnak adott interjú: „Legkorábban Móricz Zsigmondról írt kisebb terjedelmű könyvem jelenik meg. Ez visszaemlékezés az íróra, az emberre egyaránt. Szívvel mintázott relief lesz ez irodalmunk eltávozott, de soha el nem fakuló alakjáról. Folytatom a *Tanú-könyvtár* megjelentetését is. Kétéves műlra tekinthet vissza ez a sorozat s az idén több, önálló kötet kiadását tervezem. Karácsonyra jelenik meg *Iszony* című új regényem, amelynek közlését még Móricz Zsigmond kezdte meg a *Kelet Népe*-ben.” A *Magyar Csillag* október elsejei számában már szemelvényt is olvashatunk a könyvből. „Zilált lapjaiból, betegségem miatt, csak a bevezetőjét küldhetem el a *Magyar Csillag* emlékszámába” — találjuk *A megőrző megőrzője* jegyzetében. Röviddel utána kész — tán Püski emlékkönyvterve okán is — a szerkesztőről szóló fejezet. A négyhetes írói rohamunka eredményeként befejezett és ízlésesen illusztrált kötet végül is 1943 márciusában a *Turul* kiadásában lát napvilágot.

A Móricz-könyv korántsem az a feszes kompozíciójú, nagy méltató tanulmány, amilyen a Berzsenyiről vagy a Széchenyiről írott, hanem emlékképeket lazán összekapcsoló, oldott és közvetlen hangvételi írói memoár. Egységesebb a fény, amely sugárzik belőle, mint a szerkezet, ami egybetartja. Mint műfaji képlet egyaránt igazodik a genezis pillanatához, a szerző alkatahoz és a feladat természetéhez. Ugyanis a gyász „első szava” nehezen viselné el a logika szigorúbb fegyelmét. Továbbá elevenebb a kép, ha az élményt az emlékezet támasztja fel, nem pedig a naplószövegekből és följegyzésekből általánosító eckermanni módszer. Aztán bizonyos hajlékonyságot kíván maga a tárgy is. „Az igazi formaművész az, aki anyagához vívja a formát. Hogy annak a legkisebb redője is szabadon nyíljék s lélegezzon” — vallja ars poeticá-

járól Németh. Márpedig az „anyag” itt nem kész gondolatok halmaza, hanem mozdulatok és gesztusok sokféleségében: legfőljebb két-három szó „dodonai furfangjába” rejtett vélemény-tömeg, amit csak elbeszélő pillantás kelthet életre. Azaz Móriczról kissé Móricz módján lehet csak hiteles arcképet festeni: „az értelmi sémás sugalmazásnak” ellenállón és „igazmondó” szándékkal, a személyiség karakterét fölillantó anekdotákkal és életes kis történetekkel. „Móricz Zsigmondnak novellaagya volt. Novellaalaként, novellacsíráként tette el az embereket, eseményeket” — jellemzi hőstét. Az alkalmazkodás végső konzekvenciája azonban a paródia veszélyét idézné meg az alakrajzban, így a jelenetező technikát Németh László okkal tilti az emlékezés lírájával, illetve a kétféle egyéniség és látásmód feszültségével. Az *Egymás felé* — mint a krónika nyitófejezete — jó példa lehet e megkettőzött perspektívára. Móricz „novellatémája” az író „fiatalos külsejének” látszólag ellentmondó családfői felelősségérzés, Némethé pedig a szeretet, amit a „vadember” kérge alatt fölfedez. A kölcsönös bizalmatlanságot a tanulmányban másodlagos filozófer-műfajt gyanító Móriczban a *Villámfényénél* szépírói teljesítménye oldja, a *Sznobok és parasztok* kritikáját sérelmező Némethben pedig a rendkívüli gondolkodói erő váratlan megtapasztalása. Az *Utolsó fényképek* zárófejezetének szaggatottságában is ott a Móricz-regényekből jól ismert „drámai forgószél” kavargása, de önvád és önigazolás csendes meditációival árnyaltan.

Az irodalomtörténetírás a könyv fő érdemének tartja, hogy Móricz Zsigmond alakját emberi közelségben, érzékletesen ábrázolja. Valójában nem pszichológiává denaturált vagy biográfiára szűkített portré, hanem teljességigényű arckép, az emberben a gondolkodó és az író, a hős és a zseni egyidejű megmutatása. A „nyájas pátriárka” maszk mögött a „komor ukrán arc”, a „gyermekes eltökélt” és a „bölcс szavavigyázó” tekintet sokoldalúságának látványa. Németh sokkal mélyebbre hatol, mint a humánus derű felszíne vagy az emberi-művészi titkok és intimítások érdekessége: az alkotóban az alkotás értelmezéséhez, megfejtéséhez keres kulcsot. „Épp Móricz Zsigmondon tanultam meg, mennyivel gazdagabb lesz az olvasmány, ha az ember az író felől is megtanulja olvasgatni” — hangzik az útbaigazító vallomás.

Minden fejezet egy-egy váratlan fölfedezés. Az *első látogatás* a „pillanat játékosában” a nagy gondolkodót leli meg. Móricz nem nevezhető irodalomtörténeti koponyának: jelentős írókról is mint potenciális regénymodellekről beszél, mégis a magyar tanulmányírás „legszebb darabjait vitte el a fejében lévő miniatűrökben”. Képes arra, hogy műveltségével a legtájékozottabb esztétát is felülmúlja a számára idegen terepen. A *szerkesztő* a „lelkiismeretes komédiást” az irodalom organizátoraként írja le. Ha lapot csinál, abból „nagy tolongás, mozgás támad, mint gyerekek közt a feldobott labda vagy alma körül”. A *Kelet Népével* is apja nagy vállalatára emlékeztetőn adósodik és magányosodik el. Hamarosan kiderül azonban nyugtalanságáról, hogy a magyarság élő lelkiismerete testesül meg benne. „Ez az öreg úgynök, ez volt számomra akkor a magyarság” — bontja ki Németh az eseménytörténet mozgalmasságából a heroikus magatartásmintát. A lapról is kitűnik, hogy a nemzet „laboratóriuma”, óriás műhely. „Munkában, hősként rohanhatott ki ebből a világból. Megmutatta a csillagok közt vágatató Báthory—Adynak, hogy a maga módján az öreg Bethlen is utána tud iramodni” — jellemzi szerepvállalását. A *Leányfalu* az író az élet alaphelyzetében, az otthon közegében ábrázolja. A „tanya” olyan „szűr”, amelyből Móricz mozdulatlanul nézheti az időt, mint regénye juhászai. A „lelkiismeretes gazda” és a (Janka, Csibe miatt) bűntudat nélküli bűnös „pátriárka” jelmezében nagy író rejtezik. Nem a „noteszrealizmus” életmódja, hanem a „hatalmas emlékezet” epikusaként a teremtet látomások költője. A *Mások családjában* újabb fölvétellel: „mindenki Zsiga bácsija” hol „csíziót értő gavallérként”, hol pedig „jókedvű komédiásként” érdeklődik mindenféle emberi viszonylat iránt, s „bizalomkeltő kályhameleggel” olvasztja be magát jóismerősei családjába. Környezete — akár a mesehallgató gyerekek egy hatalmas fa óvó árnyékában — lesi minden szavát. Viselkedésében nincs semmi gépies: „minden percet másként csinál meg, életesen”. A kedélyes férfi azonban csupán álcája a zseninek, aki után „úgy pillantunk, mint a görög, akinek isten ült az asztalánál”. A gondolatmenet summája a rendkívüli tehetség közösségi természete. „A lángész épp ez: az életbe ennyi

szívótárcsával beakaszkodva lenni, s mindeniken át a művet táplálni” — szögezi le. Móricz jelleme Németh László számára „antropológiai minta”, túlságos érzékenységet gyógyító élet-recept.

A Móricz-könyvnek csak a „dereka” a memoár. Az emlékező perspektíva szűkösségét el-lensúlyozni kell: a pályakép totalitását megvalósítandó így kerül a kötet élére a bevezető rész. A *Búcsúztató* torokszorító lírai sóhajtás. Az életmű a nagy „termő és megőrző” író diadala, keseregni okunk csak vesztés magunkon van. Az *Ungarnba* írott cikk, a *Külföldieknek* tabula rasa portré: Móricz jelentőségét az ismertebb orosz irodalom párhuzamán méri. A *Nyugat* táborában reá osztott szerep az „elhanyagolt magyar vidék” s benne a „kelet-európai jelleg” ábrázolása. Alkotói szuverenitása a „barbár roppant érzékében” rejlik a valóság iránt. Regényeit — vallást, evangéliumot, üdvösségiharcot mellőzőn — a „mitológiák vallás előtti ragyogása” jellemzi. A *Magyaroknak* rádió-előadása előtt a mű páratlan gazdagságát méltatja: a „fölháborodott keresztény” és az „oldott erkölcsű pogány” egyszerre írja benne a megbotránkozás *Gulliver utazását* és az önfeledt érdeklődés *Odüsszeiáját*. Aztán megkeresi hozzá az analógiákat. Itthon — habár a költő „cifrább vér”, míg ő „szűkebb test” és „szorongóbb lélek” — egyedül Ady Endre mellé állítható. A világirodalomban Tolsztojjal rokonítható, jóllehet az „szélesebb, fenségesebb, epikaibb”, ő pedig „forróbb és drámaibb”. Végül az irodalomtörténetnek vet koncot, s pályáját korszakolja. A háború előtt „rátalál a magyar sebekre”, a húszas években „a férfikor salakjától tisztul”, az utolsó évtizedében a „közösség emberévé” érik.

Ha az előszó az emlékezést a tanulmány eszközeivel tágitja az egész életmű látványává, a befejezés a gondolatmenetet a barátság lírájával hozza emberközelbe. Móricznak „az adás volt az igazi életöröme”, még a betegség súlyai alatt is. Az „apai szív” Németh Lászlót a *Cseresnyés* életmentő táviratával és *A másik mester* lelkesítő kritikájával lepi meg. A megajándékozott azonban nem képes e nemes gesztus hasonló viszonzására: a *Kelet Népe* válságán már ő sem segíthet. Így az emlékeket a hála és a szegény együttes érzése borítja el, az öröm ragyogását a szorongás felhője.

A Móricz-portré fogadtatását — a *Rózsa Sándor* nyomán támadt polémia folytatásaként — elismerés és támadás véglelessége jellemzi. Böződi György a *Termésben* a témaválasztás szépségét méltatja: a történelem viharában két író „közös fészekre” bukkant, a barátságéra. Németh emlékezése azt menti át a jövőbe Móriczból, ami benne múlandó: emberi alakját. Szabó Pál a *Magyar Úrban* „igazi könyvként” dicséri, amelyről kritikát írni „szentségtörés”. „Kicsi a könyv, mégis rám áradt, mint a tenger. Benne hanyódom már napok óta” — vallja meg élményét. A szerzőnek „a lélekrezdülések finom felvételeiben” sikerült „az inat szakasztó székérhúzás” heroizmusát is ábrázolnia — ez emeli a művet a Móriczról megjelent tanulmányok átlaga fölé. A *Magyar Kultúra* cikkírója viszont, Nagy Miklós „egoista szemlélettel” és „ferde beállítással” vádolja Némethet. Csak abban bizonytalan, hogy az „anyagiasság” szemlélete és a „metafizikátlanság” istenhiánya Móricz hibája-e, avagy monográfusának tévedése. Simándi Béla is csalódásának ad hangot a *Jelenkorban* közzétett recenziójában: Németh nem tud szabadulni a nagy író személyes varázsától, így reális portré helyett „az unokáival enyelgő öregapó” idilljét festi. A *Református Életben* Tauszig Mária vitatja, hogy Móricz vallástalan lett volna: a spiritisztákhoz épp a túlvilágba vetett hit vitte közel.

A jóindulatú kritika mindenekelőtt a mű szerencsés hangvételét emeli ki. Visszafojtott zokogás, amely a fájdalom líráját Móricz olvasásába temeti (Kenyeres Imre). Feszültséget kelt benne a „nyugati utas” és a „keleti barbár” kölcsönös vonzalma és különbözése: Németh az eszmények, Móricz a valóság pártján áll (Rácz György). Gondolatmenetét a zseninek kijáró tisztelet és a tanítványi ragaszkodás egyaránt formálja (Kovács Endre). Sok dicsérő szó hangzik el a műfaj megválasztásáról is. Koczogh Ákos szerint a könyv „őszinteségből, valóságból és szeretetből” fejlesztett legenda. Juhász Géza a híres Móricz-esszé, a *Babits Mihállyal a Garda-tónál* ihlető hatását érzi a portrén; regény, nem a mese, hanem a gondolat kötőanyagával. Tetszik benne az önéletírás könnyedsége is; ahogy Móriczról szólva önmagáról is beszél a

szerző, az apológia merevségét és az oráció frázisosságát egyaránt mellőzőn (Fekete Lajos). A szerző fő érdemének azonban az arckép elevenségét ítéli. Móricz alakja mentes a naturalista sablonoktól, az író igazságát a műve fölé nőző emberi nagyság hitelesíti (Paku Imre).

A magyar irodalomban Németh László jár legelő a móríci életmű ébresztésében. Kronológiai értelemben is: az íróról összeállított emlékalbum majd csak a felszabadulás után jelenhet meg. A gyorsaság titka, hogy Németh szeretné Móriczt a közelgő fordulat programadói közé ajánlani.

*

A *Lányaim* kompozíciója révén tekinthető a Bocskai-kerti trilógia középső darabjának, anyaga ugyanis már a *Tanú* óta folyamatosan gyűlik. Gulyás Pál a könyv három körét különíti el kritikájában. Legbelül a „családi termékenység esszédalnok” kislányszemek karikaival védekezik a Halál látomásai ellen. Tágabb perspektíva az apa „Tanú-szeme”: az idea ragyog benne, hogy „elven át legyünk család”. A legszelesebb horizont a költészet, mítosz és mese terrénjára borul, ahol öntörvényű, ám teljes világgá növekszik a gyermekors. Az elhatárolás egyszersmind a keletkezéstörténet szakaszait is kirajzolja.

A kötet első írása 1935 szilveszterén készül. A Franklin Társulat lapja, a *Tükör* — a komornak ítélt *Gyász* elé „aperitifként” — valami vidám történetet kér. A „haláletet szította dac” válaszként gyermekportrékat terem. Az író „amatőrfilmjének” mozgó kockáin egymás után jelenik meg Ágnes Cordélia-típusú életes figurája, Judit kiszámíthatatlanul változékony kedélyű, ám a világban oldódni mégis képes szeretetreméltó alakja, Magda tisztaságból, tartózkodásból és zárkózottságból szőtt s Kurátor Zsófit idéző „szophoklészi” nővérjellem — és drámai kontrasztként a „legkülönb”: a már halott Pocó szellemképe. A fotográfiánál beszédesebb és hitelesebb családi „dunsztosba” menti, amit a múlt időtől meg szeretne őrizni: a gyermeklélek tisztaságát. Ekkorra már közkezen forog Illyés Gyula *Pusztulása*, javában zajlik a falukutatók ormánsági pöre. A *Lányaim* nemcsak az író otthonában dülő, hanem az országban pusztító végzettel is szembeszegül: a „szülőség törbeccsaló boldogsága” pozitív érv az egyke elleni küzdelemben.

A negyvenes évek elején Németh László a *Lányaim* alapötletét a *Híd* hasábjain írja tovább. A *Költők a gyerekszobában* — az irodalmi ízlés kibontakozásának a rajzával — fejlődés és esztétika határterülete. Az *Öskutatás gyerekekben* — a Szondi-féle teszt családtörténeti próbájával — öröklődés és tipológia szempontjainak kereszteződése. A *Lányaim* koncepciója *A Medve utcai polgári* képére és hasonlatosságára módosul. Ahogy az iskolaorvos tizenöt esztendőn át vezeti a törzslapjait, „úgy foghatja be az orvos és író apa följegyzéseibe, sokkal több részlettel, három-négy gyermek fejlődését” — olvassuk a *Negyven év* visszapiillantásában. Az apai öröm elemző kedvvel bővül, „félíg szülői, félíg tudósi szenvedély” foglalatosságává. A család most lesz igazán kísérlet és megfigyelések terepe; olyan „kozmosz prés”, amely a lehető legtöbbet akarja kisajtolni a gyerekekből. Megindul a házi pedagógia hódító hadjárata is: Németh egy Bolyai Farkas szerepében, egy „apa-Pascal” elszántságával veti be magát a lányai üdvösségéért vívott küzdelemben. Az otthon békéjét „a világnézeti harc árokháborúja” veri föl. „Én társakat, egy kis rám hangolt társadalmat akartam nevelni belőlük, feleségem barátnőket” — hangzik *A kísérletező ember* önvallomása.

Miközben az íróban a Bocskai-kert eszménye érlelődik, új alakot ölt a *Lányaim* eszméje is. A család a szülőség örömeinek és a kísérletező ember „életformáló” játékának stációi után ellenvilággá szerveződik. Ha az egyed fejlődése megismétli a fajtát, a gyermekkor idilljében föltámasztható az emberiség Aranykorának elvesztett harmóniája. A sorsnak, mely Niobékat és Marsyasokat produkál, ellenszere lehet álom, utópia. A történelem szorításában jelképes nő a tárgyak könnyűsége, elégikus szépsége, tisztasága. „Családomból olyan burát akartam csinálni, amelyen gondolataim torzulás nélkül, szennyezetlenül fénylenek át” — találjuk önjellemzésében. Régebben sürgetné lányai fejlődését, hogy mielőbb taníthassa őket; most — a

Móricz-könyv egyik passzusa szerint — késlelteté, s az időt a „fausztii pillanat” öröklétévé merevitené. Már *A háromhónapos* portréján szembetűnő az új nézőpont konzekvenciája, az ábrázolás önelvűsége. Németh „írói vámot” szed ki a gyermekkor beszéd előtti létállapotából: az újszülött és haldokló groteszk analógiája után a sírás és mozgás fiziológiás jelenségének sokféle változatában, a figyelem, nevetés és akarat pszichikai képességeinek bonyolultságában a másokétól különböző személyiség karakterjegyeire ismer. Az irodalom számára ismeretlen világot fedez föl: a lét korai frissességét, az élet legkorábbi stádiumát. Folytatása, a *Kata beszélni kezd* — nyolc hónappal később ismétli meg a felvételt, hasonló tanulsággal: „Kiderül, hogy a gyermeknyelv mennyivel egyénibb, individuálisabb, mint a felnőtteké.” Németh tollán megszületik a gyermekkor regénye. Gazdag, őszinte, költői világ, kevésbé gépies és mechanikus, mint a társadalomé. Közben a pedagógiai műhely is átalakul: nem a „feladat” a sugalmazója többé, hanem a tevékenység közös öröme, az „eliziumi sziget” önfeledt, homo ludens ösztöne. A beszámolót róla egyelőre a gyakorlat „írja”: a tanulmányok — *A mondat születése, Gyermekünk diáktársaként, Ostrom után* — majd csak a felszabadulás után, Békésen készülnek el. A *Lányaim* azonban így is kerek egész; anyaga bővíthet idővel, elbíri a rugalmas szerkezet, kompozíciója azonban zárt, teljes és befejezett.

A *Lányaim* — a genezis menetrendjének megfelelően — a líra, a tanulmány és a regény egymásba rétegződése, fölhalmozódása. Mint lírai mű — az idill tisztaságában tündöklő. „Fénnyel telített könyv. Olyan önkéntelen, mint egy vers. Titka az öröm, mely terjeszteni igyekszik magát” — fogalmazza meg róla a benyomását Kádár Erzsébet. Németh László apának is teljes és igaz alkat. Ami messziről exhibicionizmusnak tűnik írásán, az közről a gyermekvilág bővölete, a varázslat természetessége. Az író a romantika sablonjaitól és a naturalizmus dezillúziós torzításától mentesen teszi közkinccsé a család örömeit. Stílusán üdén csillog a humor, mondatain a lélek finom hullámverésének a bája. „Akkor a legszebb, amikor nem elméletieskedik, hanem portrét és lelket fest” — dicséri Makay Gusztáv. Mint tanulmányt a vállalkozás tudatossága jellemzi. Az arcképek készítésében a költő mellé társul a kritikus szegődik: minden vonás csupa éles körvonal, karakteres kiemelés. A könyv a „harcos apa” alkotása, anélkül azonban, hogy egy pillanatra is a didaktikus pátoz vagy a hitvitázó elfogultság hibájába esne. Halk előkészülete a vásárhelyi pedagógiai munkának. Bakonyi István okkal látja az olyasféle művek előfutárának, mint Sütő András vallomása: *az Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. A ráció költészete: a széppróza tárgyiasságát az esszé precizitásával ötvözi. Mint regény — pszichológiával mélyített és mitológiával tágitott világ. Édenkert, melynek melegében dionysosi, proteuszi, apollói alkatú gyerekek élnek. Archetípusok sokféle világarca. A mesének novellacsordulása is van: a *Műtét a családban* sztorija. A történet szereplőivel regények, drámák modelljeiként gyakorta találkozunk. (Az *Égető Eszter* első fejezete, az *Árnyékok* mintha a *Lányaim* kompozíciójában készült volna.) Az író a gyermeknyelv megfigyelése ürügyén átvált a sorsábrázoló szerepkörre, a maga önéletrajzát is írja közben. Kelemen János találóan definiálja a művet a családi krónika, a napló és a korkép ötvözetének: mint reflexió és poézis, szeretet és aggodás, számvetés és objektivitás törékeny egyensúlya.

A *Lányaim* hatásának titka, hogy összetettségében a pálya alaprajzára ismerhetünk. Az alkotás „cseppjében” az életmű „tengere” tükröződik. Mégis egyetlen tömbből formált munka benyomását kelti. A kompozíció egységét az analógia és kontraszt alakzatainak gyakori alkalmazásával fűzi szorosra. A *Lányaim* és az *Öskutatás gyermekekben* viszonya akár a fotóé és a filmé, az álló- és mozgóképé: a portrét az író előbb kimerevíti, aztán a családtörténet folyamatosságába helyezi. A *Költők a gyerekszobában* és a *Verselő gyerekek* — a biológiai esztétika Janus-arca: szemlélet és kreativitás azonossága és különbözősége. A *háromhónapos* és a *Kata beszélni kezd* — egyetlen gyermekregény két, időben egymásra sorjázó fejezete. A könyv homogén jellegét erősíti továbbá látásmód és stílus állandósága is. Líra, tanulmány és regény integrált alkotói módszere a *Lányaim* sokféle perspektívájában, ha bizonyos arányeltolódásokkal is, de mindenütt jelen van. Szerves kapcsolatot teremt a fejezetek közt a közös alapeszme is: szülő, pedagógus és író optimizmusa, a dráma ellenében győzedelmeskedő humánus.

A kötet a magyar irodalomban szokatlan műfaji képlet. Téma és világkép fordított arányát valósítja meg. Az „érdektelenség, a kisszerű privát lét” szűkösségét — mint Fülöp László megállapítja — a „magas intellektualitás, szenvedély és szépírói látás” távlatával egyenlíti ki. Derűs kedély és felelős komolyság elegyítésével. A *Lányaim* strukturáló elve a tárgy igénytelenségének és az ábrázolás gazdagságának feszültsége. Érvényesül a mű stílusában is: a családi élet bensőséges egyszerűségét a finom és érzékeny impresszionista nyelv metaforabősége tolmácsolja. „Az apa-szem közelebb van a földhöz. A Tanú-szem közelebb van a Naphoz és a mély, szomorú felhőkhöz. Ennek a közelségnek-távolságnak a játéka a *Lányaim*” — fejtegeti Gulyás. A hétköznapi prózáját az ünnep emelkedettségébe telepíti. Thomas Manntól tanulná el, miképp kell „a szellem testenkívüliségéből vissza-visszalátogatni, ha csak percekre is, a magánügy tájaira?” Kádár Erzsébet föltételezésénél valószínűbbnek tűnik a gyanúnk, hogy e végletességet Montaigne esszéírása sugallja.

A *Lányaim* a korforduló után is folytatható mű. A *Kisebbségben* pesszimista sorslátásával a pedagógus apa hitét fordítja szembe.

*

A Bocskai-kerti ciklus utolsó darabja — mint a korszakhatár bevált műfaja — önéletírás. Az alkotói pálya felszabadulás előtti esztendejének ez a fő- (és jóformán egyetlen) műve. Az *Utolsó kísérlethez* hasonlítható torzó, méreteit tekintve is. Az elkészült negyven ívnyi szövegnek, *Magam helyett* címmel, csupán harmada jelenik meg nyomtatásban. Nagyobb része (akár a jéghegy víz alatti tömbje) a *Homályból homályba* kései sajtó alá rendezéséig kiadatlan marad.

A *Magam helyett* írásába Németh László 1943 tavaszán kezd bele. „Harmadik este vagyok itt Balatonkenesén a fővárosi üdülőben. Január óta nyugdíjas vagyok, s most itt írom a többi vénember, vénasszony közt az életrajzomat” — olvassuk az író Csaba Józsefnek írott március 3-i levelében. Naplójából tudjuk, hogy keletkezését a *Népszava* szövetségfelmondó támadása magyarázza: hatására bukott embernek érzi magát, akinek nincs jövője az új világban. Belátja, hogy az úri világnak el kell pusztulnia, s felelősnek tartja magát is, amiért nem volt ereje a vele való teljes szakításra. Az érzékeny idegrendszer túlzásával öngyilkossági tervet medítál, s élete mérlegének megvonását a halál előtti megvilágosodás állapotában határozza el. „Bármily röviden, mégis csak meg kéne írni az életrajzomat. A szenvedéseim: ez volt a főművem. S épp ez vesszen el a sok papírra mázolt fecsegés között?” Az írás a kényszerképzetek ellenszere: a dráma elfojtása, legalább a mű stílusában. A tragikus sorshelyzetben a lélekerő diadalát emeli ki a *Magam helyett* írói ars poeticáját megfogalmazó vallomás is: „Nem drámáimhoz hasonlít, vagy azokat pótló naplóiimhoz, hanem legszenvedélytelenebb tanulmányaimhoz, mintha nem is az agónia létszomját írtam volna, hanem a halál után már, egy más ember szemével boncjegyzőkönyvet. Annak, amit galileista szellemnek neveztem el, egyik legszebb győzelme ez az életemben.” Az önéletírás első része a *Turul* kiadó gondozásában a könyvnapon lát napvilágot, a karácsonyra tervezett második rész is elkészül, de már csak az asztalfiók számára. Az íróvá avatás utáni penzum pedig végképp benn reked az írói intellektusban.

A főcím metaforája: a „magam helyett” olyan alkotói pozíciót jelöl, mely föltételezi a posztumusz alkotás létformáját. Életrajz a személyiség közvetlen jelenléte nélkül. Biográfia a dokumentumok súlyosabb halmazállapotában. Olyan ábrázolásmód, amelyben a mű szinte önmagát írja: leválik szerzője pályájáról s önálló életet kezd élni. Önfeltárás és élménykifejezés helyett a módszer objektív működése, az „ember” feloldódása a „szerepben”. Mindennek műfaji konzekvenciáit a parnassienne ízű alcím összegezi. A „tanulmány az életetről” definíció a „személyest lehántó, a köztanulást mentő szándékot jelenti be: ha a műszert össze is töríték, vigyéktek tovább, maradjon veletek irányítúként használható tanulsága”. Az író szakít a memoárok olyasféle típusával, mint amilyen az *Ember és szerep* lélekfeltáró kompozíciója is.

volt, s elkötelezi magát a tárgyilagos történetírói szemlélet mellett. Az *Utolsó kísérlet* enciklopédikus kísérletét akarja az életrajz közegeben megismételni, érvényre juttatni: kis értekezéseket fűz a gyorsított elbeszélés láncára. A cím dialektikája pesszimizmus és optimizmus feszültsége, sorskép és vállalkozás konfliktusa. Az író a kívülálló perspektívájából szemléli életét: tanulságaival annak a jövőnek akar szolgálni, amelynek hite szerint már nem lehet részese. Vállalja a Lavoisier-sorsot: az agónia utolsó erőfeszítésével is ama új világot akarja építeni, amely őt elpusztítaná.

A Németh László-i önéletírás belső változatossága: minden darabja más, önálló műforma. Sohasem készül sablon után. Ennek oka, hogy alkalmazkodik az életút változó szituációihoz. A *Magam helyett*: oknyomozó-fejtegető feszes tanulmányforma, amely az írói életmű gyökerzetét tudatosítja. Így a távolságtartó gondolkodás nyugodt és egyenletes levegővétele. Az alkotói pálya két ellentétes alkati tendenciáját: az „élettani vallást” (a természetünkhöz való hűséget) és az „átlagember pogácsaszagatójáért”, a normáért vívott küzdelmet a „nyelvlecke” családtörténeti szituációjával és a „házi antropológia” ellentmondásosságával magyarázza. Az „őrültség” és „belátás” párbaja az író életútján az anyai vérmérsék és apai erkölcs viadala, az „artemiszi” anya „zsarnoki frigiditásának” és a pedagógus példakép apa „csendes izzásának” kettős, nehezen összebekithető öröksége. Az emlékirat, melyet Németh tudatos anyaggyűjtéssel is földúsít, nem gyónás és nem apologia: távol esik tőle a megbánás és mentegetés szándéka. Ami vele történt, ötlet és intuíció szeszélyénél nagyobb erő szabályozta: a génekben és a körülményekben adott sors. Nincs mit múltjából megtagadnia: ha pályája valaha is folytatódna, ez csak az életmű belső logikája szerint mehet végbe. Más azonban a lélek törvénye és más a történelemé. A „kiválás” ösztönének csak akkor van értelme, ha erkölcsnemesítőn a világba kisugárzik. Ha meghasonlás támad ember és társadalom közt, áthidalhatja a szakadékot a kamaszkor „nappali álmait” folytatató utópia. A Janus-arcú idea: eszmény és valóság szembevetése, szabadság és szükségszerűség drámai dialógusa. Az utópia kiszakadás a pillanatot szorításából, egyszersmind a realitás jobbító szándékú provokálása. Kiegyezhet benne „anyai” alkat és „apai” erkölcs, Artémisz Démétérrel, Méhes Zoltán Égető Eszterrel. Az önmagára kényes tisztaság szigora és a társas kapcsolatok embermelegét kereső vonzalom. A *Magam helyett* gondolatmenetében — ha nem is a program szabotosságával, ennek ellene mond a művet megképző tragikus sorsállapot, hanem rejtetten és potenciálisan — a vásárhelyi korszak írói magatartásformája kezd bontakozni. A múltjához ragaszkodó folytonosságtelremető hűség és az új világba való vitázó beilleszkedés dialektikája.

A kritika Németh László önéletrajzában — aránytévészton és mértékvesztőn — jobbra a borúlátó lírát hangsúlyozza. Még a *Budapest-könyv* beolvasztott szociográfiai anyagára se figyel föl. Álcázott vallomás — állapítja meg a könyvről a *Magyar Kultúrszemle* cikkírója. Egy negyvenkét éves aggastyán hatyúdala, „szellemi végrendelete”, egyszerre nyílt és szemérmes „nyilvános gyónása”, itéli meg benyomását a *Magyar Élet* recenzense. Muraközy Gyula szerint „lázait” a belső béke egyensúlyával nem fékezi, hanem csupán rendbeszedi. Paku Imre a hideg értelem őszinteségét és a léleknek paraszt-polgári egészségét dicséri benne. A személyesség — a *Magyar Kultúra* szemleírója, Nagy Miklós szemében — az egocentrikus szemlélet Szabó Dezső-i torzulása. Németh munkáját távlatatlan műnek ócsárolja: táj, korszak, élet tág panorámája helyett „egy városi szobakultúra” szűk világának a rajza. Az utópia a védekezés gesztusa az eluralkodó perspektívatlanságban. A szerző „félíg osztrák-német származása” okán stílusát is homályosnak és magyartalannak becsmerli.

A szubjektivitás vádjával szemben Juhász Géza a *Magam helyett* lapjain író és környezet drámáját olvassa. Németh csak beleszületik abba, ami ellen később föllázad — a Tormay Cecil *Régi házára* emlékeztető életközegbe, a középosztályi létbe. Az író célját nem az önmuto-gatásban látja, hanem a tudományos leírásban. Az önéletrajz — állapítja meg, „testvér regényeivel, nemcsak ábrázolásában, hanem anyagában is”, — sőt jobb is náluk a gondolatoknak az elbeszélő pepecselést mellőző bátor kiérlelésével. Személyessége egyetemessé bővülő érdeklődés, akár csak Goethe; útja csak a Bocscai-kert rendszerbíró remeteségével válik el a wei-

mari miniszterétől. Szende Aladár viszont okkal tagadja, hogy Németh munkája regény volna: számára inkább a *Berzsenyi—Széchenyi—Lányaim* vonulatba tartozó tanulmány, a biológia legkorszerűbb nyelvén és az „önboncolás” objektivitásával. Angyal Endre pedig a „kortörténeti és emberi dokumentumot” fedezi föl az író életében. A monarchia utolsó évtizedének gyermekeként jellemzi hőst, aki számára az élet érdekes látvány, műben megörökítendő. Páratlanul gazdag egyéniségét a budai elmagyarosodó német polgárság és a dunántúli református gazdaparasztság ellentétes miliője formálja teljessé.

A *Magam helyett* fogadtatásának nincs olyan reveláló ereje, hogy 1943/44 telén az önéletírás újabb szemléleti fordulatát is belőle magyarázzuk. Valószínűbb, hogy a téma közelsége, izgalmasabb aktualitása játszott szerepet a *Kisebbségben-napló* örvénylően nyugtalan hangvételében, zaklatottabb atmoszférájában.

*

A háború utolsó esztendeiben Németh László pályáján az élet külső és belső köre közt elentét feszül. A kaotikus világra az író a lélek harmóniájával felel. Az „örültségre” — „belátással”. Sorsát úgy rendezi be, hogy az ellenvilág legyen, a pusztulásban is tenyészet. Ahogy Gulyás Pálnak írja: „egy másik Bolygó”, „virágos koporsó”.

LELKES ISTVÁN: STÁCIÓ A LOVAK KÁLVÁRIÁJÁRA

Joó Rudolf: Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság

„A pusztá nemzetiségi lét nem cél és nem érték. A nemzetiség holnapi távlatai azonban csak abban az esetben bontakozhatnak ki biztatóan, ha egyedeiként és közösségként a szocialista-humanista eszmények és értékek jegyében alakíthatja sorsát.”

GÁLL ERNŐ

Példás mértéktartással, nagy tárgyi tudással, de határozott eréllyel, ha a betiltott nemzetekről van szó, Joó elsőként foglalta össze magyar nyelven kézikönyvében azokat a változásokat, melyeket a 19—20. században megélt a ma — hozzávetőleges számokkal kifejezve — 200 országban élő 2—3000 nemzeti, nyelvi és vallási kisebbség.

Még a bevezetőben leszögezi, hogy a címben felsorolt jogelvek meg nem valósulása veszélyezteti a nemzetközi békét, szembenáll a szocializmus alapvető értékeivel, és egyben az Európában legnagyobb kisebbségi diaszpórájú magyarság nemzeti érdekeit is sérti, csökkentve a határon túli nemzetiségek megmaradásának esélyeit.

Joó politológusként és a nemzetiségi jogok szakértőjeként a nemzetfejlődés és a nemzetiségpolitikai szemléletmód változásának vázlatos történelmi áttekintését is szükségesnek érzi. Ebben a tekintetben főként a kelet-európai térséget veszi szemügyre: a kossuthi koncepció alakulását, Jászi dunai gondolatát, az ausztromarxisták és Neumann elképzeléseit, a Tanácsköztársaság modern nemzetfelfogását és nemzetiségpolitikai törekvéseit, az önkéntességet és a szabad nemzeti fejlődést magában foglaló lenini önrendelkezési jog biztosítását soknemzetiségű államok esetében.

A szerző fontos fogalmakat tisztáz, így az önrendelkezés lényegét, amelyet elsősorban az *önálló államisággal nem rendelkező* nemzetiségek törekvéseivel világítja meg. Megkülönböztet: *belső etnopolitikai önrendelkezési jogot*, ami azt jelenti, hogy a kisebbség az adott államon belül politikai, gazdasági, kulturális autonómiát élvez (például a Magyar Népi Szövetség által biztosított érdekképviselő 1944—48 között Romániában), és *külső etnopolitikai önrendelkezési jogot*, amelynek alapján a nemzetiség maga határozza meg — például népszavazással —, hogy melyik államhoz kíván tartozni. A kettő összefüggését mutatja az a tény is, hogy asszimilációs, beolvadást szorgalmazó politika hatására valamely nemzetiség az első kategóriából a másikba csúszhat át.

Az első világháború után a nemzeti államok létrejötte történelmi szükségszerűség volt, a békeszerződések azonban az etnikai elv semmibevételével újratemtették a nemzetiségi kérdést. Ahogy Bajcsy-Zsilinszky írta: „a Nagy-Négyek oly könnyű kézzel, s annyira minden felsőbbrendű államférfiúi megfontolás nélkül döntöttek egész Közép-Európa sorsáról, mintha csak afrikai kisebb gyarmat ügyének elintézéséről lett volna szó.”

A két világháború között a kommunista mozgalom nem ismerte el a versaillesi békerendszert, az JKP 1923-ban, az RKP 1928-ban határozatban mondta ki a lenini önrendelkezési elv érvényesülésének szükségességét egészen az államtól való elszakadásig. Ezzel szemben a hivatalos politikában ellentétes gyakorlat érvényesült: a nacionalizmus és a sovinizmus ismét államhatalmi szintre emelkedett. Ezt a szerző egyformán elutasítja, legyen szó a kisebbségek és a kis nemzetek jogait megrövidíteni akaró szentistváni gondolatról, a dákoromán kontinuitás-

elméletéről, a csehszlovákizmusról, vagy a szerb—horvát—szlovén „háromtörzsű egy nemzet” eszméről. Jó párhuzamot von az 1920-as és 1947-es békeszerződések, és egyben a mindenkori asszimilációs, homogenizáló, elnemzetietlenítő politikák közt. Közép-Kelet-Európa 1945 utáni helyzetéről szólva leszögezi, hogy a térségben számos biztató jelenség mellett az erőszakos kitelepítések, áttelepítések, a kollektív felelősségre vonások súlyos sebeket is okoztak; néhol erőszakosan s radikálisan megváltoztatták a nemzetiségi arányokat; az értelmiségiek és a képzett rétegek eltávolításával eltorzították néhány nemzetiség (például a csehszlovákiai magyarság) társadalmi struktúráját.

Kevésbé ismert kérdésekről tájékoztatnak azok a fejezetek, ahol a szerző a közigazgatási centralizációval és az ipari civilizáció uniformizáló hatásával sikeresen szembeszálló nyugat-európai mozgalmakról ad áttekintést; vagy a harmadik világban napjainkban végbemenő nemzeti integrációs vagy dezintegrációs (szeparatista) jelenségekkel ismertet meg minket.

A két világháború között a Népszövetség és a kisebbségi szerződések lehetővé tették a nemzetiségellenesség legkirívóbb eseteinek nyilvános bírálatát és ez a körülmény az európai szélsőjobboldal hatalomra kerüléséig némileg visszatartotta az államokat attól, hogy a területükön élő népcsoportokkal szemben szélsőséges módszereket alkalmazzanak. A második világháború után, zömmel nyugati befolyásra, a nemzetközi szerződések nem szavatolták a nemzeti kisebbségek jogvédelmét. Csak az 1960-as években indult meg az a folyamat — az ENSZ ljubljanai és ohridi szemináriumai, a kisebbségvédelmi és diszkriminációellenes bizottság kérésére készült, úgynevezett Capotorti jelentéssel —, amely a kollektív nemzetiségi jogok fokozottabb elismertetése irányában hatott, anélkül azonban, hogy a kisebbségek nemzetközi jogi helyzetén alapvetően változtatott volna.

Jóó Rudolf evvel a témakörrel kapcsolatban leszögezi, hogy a nemzetiségi kérdés nem csak az illető ország belügye, hanem egy-egy térség közös ügyévé is válhat. A sorsával elégedetlen kisebbség nyugtalanságot vált ki az anyanemzet társadalmában, s hátrányosan befolyásolja az államközi kapcsolatokat is. A hivatalos és magánutazások könnyítése, a kulturális kapcsolatok fejlesztése, a sajtótermékcseré és a határmenti gazdasági együttműködés fokozása az államközi kapcsolatrendszer és a kisebbségek helyzetét egyaránt javítja.

A szerző az utolsó fejezetben foglalja össze a *kisebbségi-nemzetiségi egyenjogúság megvalósításának feltételeit és módszereit*. A nemzetiségek helyzetét véleménye szerint döntően két tényező befolyásolja: az illető ország politikája és a kisebbség önmegtartó ereje. Ami az előbbit illeti, Capotorti 1977-es jelentésében négy — pluralista, integrációs, asszimilációs és szegregációs — típusú nemzetiségpolitikát említ; Jóó napjainkról szólva, a kisebbségi azonosítás megőrzését biztosító integrációs, és a nemzeti sajátosságot megszüntetni akaró asszimilációs politikát nevezi a leggyakoribbnak. (Az utóbbi a nemzetközi figyelem miatt gyakran burkoltan — például szóbeli utasítások formájában — van jelen.) A szerző ezzel kapcsolatban kijelenti, hogy az erőszakos beolvasztó és a fasiszta megsemmisítő politika egy eszmei töről fakad: „népeket gázkamrában és iskolapadban is el lehet pusztítani, ebben rejlik az emberi és a nemzetiségi jogok lényegi összefüggése”.

A nemzetiségpolitika felelősségét Beke György írói nyelven így foglalta össze: „nem a nemzetiségtől függ a nemzeti kérdés alakulása, a jogegyenlőség mennyisége és minősége... ezért igazán tenni a többségi nép tud, ez az ő becsületbeli ügye”. Jászi szerint a nemzetiségi kérdés a demokrácia archimedesi pontja, Petru Groza és Balogh Edgár úgy vélte: a demokrácia próbaköve, illetve Fábry Zoltán szavaival: annak tükörképe. Jóó Rudolf nyomatékosan azt húzza alá, hogy az adott társadalom fejlettségi szintjének, európaiságának fokmérője.

Ez után az úttörő vállalkozás után választ kapunk talán a jövőben — tőle vagy mástól — azokra a kérdésekre is, amelyeket a szerző a jelen munkában csak érintetett, amelyek azonban minket, közép-európaiakat, erősen foglalkoztatnak: miért nem váltak be a föderációs tervek a harmincas években, s miért kerültek le a napirendről 1945 után; és hogy milyen szerepet játszottak a nemzetiségiak a baloldali mozgalmakban ezen a tájon? (*Kossuth.*)

LIPCSEY ILDIKÓ

Bertha Zoltán—Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma

Jelképes jelentőségű eseménnyel indult a „hetvenes éveknek” nevezett irodalomtörténeti periódus: Sütő András híres könyve, az *Anyám könnyű álmot ígér* 1970-ben jelent meg. Ettől kezdődően egyre több olyan művet publikáltak a határon túli magyar írók, amely az egyetemes magyar irodalomban követelt magának helyet. Nem kellett ezután változtatni a mércét a magyarországi és külföldi magyar irodalmak értékelésénél. Az előszó írója tehát joggal beszélhet egy „pozitív irodalomszemléleti változásról”. Nem kétséges, a mainál felhőtlenebbnek látszó időszaknak ez a változás egyik legnagyobb újdonsága volt. Kántor Lajos és Láng Gusztáv eredetileg 1970-ig tárgyalta a romániai magyar irodalom történetét, a Béládi Miklós által szerkesztett *A magyar irodalom története 1945—1975* IV. kötetében az 1970—75 közötti évek művei csupán jelzésszerűen vannak jelen. Ne töprengjünk itt azon, hogy egy 1982-ben kiadott irodalomtörténet miért áll meg a hét-nyolc évvel korábbi helyzet bemutatásánál. Annyit azonban már most meg kell mondanunk: Bertha Zoltán és Görömbei András érdeme, hogy a „korszakhatár” és a kézirat véglegesítésének éve közötti különbséget a minimálisra csökkentették. Irodalomtörténeti babonát cáfolnak a szerzők. Bizonyos körökben ugyanis eléggé elterjedt az a vélemény, hogy az élő irodalom tudományos kutatásához nincs meg a kellő távlat, s csak a lezárt életműben mutatkozó perspektíva ismeretében érdemes irodalomtörténetet írni. Pedig ezt az aggályoskodást már Wellek és Warren nevezetes irodalomelméleti könyve is elveti, hangsúlyozva azt az előnyt, amit az irodalomtörténész számára a közvetlen ismeretek (binnen él a korban, személyes kapcsolata lehet az íróval stb.) jelenthetnek. Görömbeiékben megvolt az élő irodalom iránti érzékenység, az állásfoglaláshoz szükséges bátorság. Könyvükben tulajdonképpen a Kántor—Láng-féle irodalomtörténet folytatására, kiegészítésére vállalkoztak.

A romániai magyar irodalom fölívelését, „felnőtté válását” Görömbei András a feladatvállalással, „a sajátosság méltóságát és értékét valló nemzetiségi magatartásforma kimunkálásával”, s nem a valóságtól, világtól, gondoktól elzárt elefántcsonttorony-léttel magyarázza. Görömbei felfogásában az irodalom „a nemzeti-nemzetiségi önismeret egyik legfontosabb tényezője: tükrözője és formálója. A körülbelül kétmilliónyi romániai magyarnak az irodalma és önismerte, irodalma és öntudata, emberi kvalitása perspektívikusan is összetartozik, nép, nemzetiség és irodalom szétválaszthatatlan.” A hetvenes évek romániai magyar irodalmának így a legfontosabb erkölcsfilozófiai és politikai kérdése a nyelvhez, kultúrához való jog, s a nemzeti-nemzetiségi sajátosság őrzésében az emberi méltóság védelme. Görömbei „irányjelölő műveket” Sütő és Kányádi pályáján lát, irodalomeszménye az övékével rokon. Sütő gondolatrendszerében az irodalmat „irodalmon túli gond foglalkoztatja”, s provincializmusnak „a provincia gondjai elől való elmenekülés” számít. Kányádi Sándor népszerűségének titka nemcsak a „közéletivé avatott személyesség”, hanem hagyomány és újítás egyensúlyának megtalálása. Ezek az életművek némely hazai vitához is sok tanulsággal szolgálhatnak. Úgy látszik, nálunk olykor kevésbé evidencia az az összefonódás, „társítás”, ami például Kányádi sokféle „kifejezőmódja” és „közösségi etikája” között van.

A hetvenes években valójában öt nemzedék (a nagy öregek fogyatkozó csoportja, a középnemzedék és a Forrás három nemzedéke) alkotott egymás mellett. A szerzők azonban elsősorban a „módosuló, ívelő pályákra” figyeltek. A „búcsúzó nemzedéknek” (Balogh Edgár használta először e megnevezést) a tárgyalt időszakban született műveiről vázlatot adnak csupán. Elfogadjuk a korábbi korszakok vezéregyéniségeinek ezt a fajta bemutatását. A nyolcadik X-ben járva ők már nemigen újítottak, a bevált úton haladtak, a betakarításon szorgoskodtak. Balogh Edgárról, Nagy Istvánról, Méliusz Józsefről, Horváth Istvánról, Szemlér Fe-

rencről, Kacsó Sándorról olvashatunk itt bővebben, de megközelítőleg sem olyan terjedelemben, mint például a középnemzedék jeleseiről. Ám így van ez jól. Legfőljebb az szűr szemet, hogy Lászlóffy Csaba jelentősnek igazán nem mondható novelláiról kétszer akkora terjedelemben foglalkoznak, mint Kacsó Sándor emlékiratainak két kitűnő kötetével. A példákat minden bizonnyal tovább lehetne gyarapítani. A terjedelmet azonban — elismerjük — nem mindig lehet az érték szerint kicentizni. A *Pillantás a „búcsúzó nemzedékre”* című fejezet egyben gesztus értékű is, bizonyítja, Görömbeiek az újat nem úgy keresik, hogy egyúttal diszkreditálják a régít. Az irodalomban ugyan a fejlődést a minőségileg új értékek teremtésében látjuk, de ezek az újak nem helyettesítik, nem zárják ki az előző korszakok irányzatok értékeit.

A középnemzedék tagjainak pályája a második világháború után indult. Nagyon fiatalon híresek és elismertek lettek, de az ötvenes évek közepe táján rádöbbsentek, hogy a zajos tetsszéssel fogadott alkotások többnyire félresikerültek. Voltak, akik nem tudtak kijutni a válságból. S akadtak olyanok, akik a fiatalabb nemzedékek kibontakozásával párhuzamosan kimagasló értékeket teremtettek. Sütő és Kányádi mellett Szabó Gyulát, Székely Jánost, Bajor Andort említhetjük. Itt tartja számon a kötet Panek Zoltán, Deák Tamás, Huszár Sándor, Fodor Sándor és Beke György munkásságát is. Emlékezetes kisportrékat olvashatunk róluk. A többiekéről azután (Tóth István, Létay Lajos, Majtényi Erik, Márki Zoltán, Hajdu Zoltán, Bodor Pál, Szász János, Papp Ferenc, Hornyák József) csupán néhány soros tájékoztatást kapunk. Közülük Majtényi Erik, a *Hajóharang a Hold utcában* szerzője meg az esszéíró Szász János talán nagyobb figyelmet érdemelt volna.

A Forrás három nemzedékének egymáshoz való kapcsolódásában a szerzők tradíció és újítás dialektikáját tartják szem előtt. Egyetértünk Bertha Zoltánnal abban, hogy az első Forrás-nemzedéket (Szilágyi Domokos, Lászlóffy, Hervay Gizella, Bálint Tibor, Szilágyi István), nem szigeteli el az előttük járóktól és az utánuk következőktől. Igaz, hogy jelentkezésük szakítás is volt a korábbi korszak anakronisztikus líraeszményével, ugyanakkor sok szállal, formában és tartalomban (morális igényesség, képiesség, látomásosság) kötődtek az előző és az őket követő generációhoz, Kányádihoz, Székely Jánoshoz, illetve Farkas Árpádhoz, Király Lászlóhoz. A második nemzedék tehát továbbviszi Lászlóffýék közügyek iránti érdeklődését. Igaz, a történelem, a „sorskérdések” felől nézve eltérő a fogékonyságuk. S az is biztos, hogy az első nemzedék szemlélete, a modern világlírával való szimbiozisa a legfiatalabbak, a harmadik nemzedék (Szöcs Géza, Markó Béla) „kísérletező útkeresését” készítette elő. A tanulmány érdeme, hogy a jó áttekinthetőség kedvéért nem akar egyszerűsíteni. Pontosan érzékelteti a második nemzedékben belüli különbségeket is. Farkas Árpád és Magyar Lajos történelemszemléletét, a nemzeti hagyományok és kultúrálmények integrálására való törekvést hiába keressük Csiki László vagy Kenéz Ferenc munkáiban. A hetvenes évek pályakezdői közül néhány nevet emel ki Görömbei András, inkább a generáció jellemzése a célja, s nem a megdönt-hetetlen értékrend. „Teoretikus gondolkodás”, „sterilen teoretikus jelleg”, „radikális költészet”, „a hagyományos líraszemlélet megkérdőjelezése”, „a személyiség eltúlozása”, „a vers többértelműsége, vibrálása, aleatorikus eleme” — talán ezek a legfontosabb meghatározó jegyek. Az értékeket elismeri Görömbei, de „a steril irodalmármkodás veszélyét” sem hallgatja el. Ugyanakkor abban bízunk, hogy előbb-utóbb őket is „utóléri majd a klasszicizálódás, mint ezt oly sokszor láthattuk már az elődeikkel látványosan szakítani igyekvő nemzedékek esetében”. A folytonosság megszakadása helyett érdemesebb így a szintézis igényéről, lehetőségéről beszélni. Az utóbbi időben egyre több jel mutat arra, hogy az avantgarde bűvöletében fölnőtt fiatalok visszatálnak a szűkebb pátria gondjaihoz. Versben, prózában, irodalomkritikában és -elméletben, filozófiában, csaknem minden területen ott vannak a tehetséges fiatalok, a nemzedékben — minden fenntartás ellenére — bízni lehet. Az utánpótlás is biztosított, ilyen jellegű veszély itt nem kísért.

A Kántor—Láng-féle irodalomtörténet Réthy Andor által összeállított bibliográfiája már megjelenésekor se töltötte be szerepét, még csak nem is szelektív bibliográfia volt, könyvészeti adalék csupán. (Az első kiadáshoz Réthy a romániai magyar irodalmi sajtót, valamint az Elő-

rét és a Világosságot nézte át, s az itt publikált cikkekből is sokat elhagyott. A Magyarországon megjelent írásokat nem vette figyelembe.) A hetvenes évek romániai magyar irodalmáról szóló tanulmány után most a második kötettel a periódus válogatott bibliográfiáját is kézbe vehetjük. Nemcsak a Réthy-féle anyag folytatásához járul hozzá, hanem ki is egészíti azt. Gyűjtőköre a romániai és magyarországi lapok mellett még a vajdasági és szlovákiai magyar folyóiratokra is kiterjed. Az első két rész (Általános jellegű könyvkiadás, Általános jellegű írások) hozzávetőlegesebb, a harmadik viszont (Szerzők) a teljesség igényével készült. Az életmű „egységes szemléletősége” érdekében még azokról a szerzőkről is közlik az adatokat, akik rövidebb-hosszabb ideje Magyarországon élnek (Páskándi Géza, Köteles Pál). Mivel az első kötetben külön fejezet foglalkozik az irodalomkritikával és az irodalomtörténetirással, a második a múlt és a közelmúlt íróiról a hetvenes években megjelent írások jegyzékét is tartalmazza. (Ezek jórészt egyes írók műveinek kiadásához kapcsolódnak.)

Átgondolt rendszer, világos rendezőelv, szigorúan irodalomtörténeti nézőpont jellemzi Görömbei András és Bertha Zoltán munkáját. Az ötletszerűségnek, a tallózásnak nyoma sincs, az önkényes csoportosítások eklektikus zavara miatt se bosszankodunk. Néhány apróbb ellenvetésünk mellett is meg kell dicsérnünk az arányok komoly szem előtt tartását. A rendkívül hasznos két kötet missziót tölt be. (A kiadás a *TIT Budapesti Szervezetének* érdeme. A Művészeti Alap Irodalmi szakosztálya és az Állami Gorkij Könyvtár anyagilag is segítette a megjelenést.)

OLASZ SÁNDOR

A „bolond pap” emlékezete

MONOGRÁFIA BALÁZS FERENCÉRŐL

Közel ötven esztendeje halt meg Balázs Ferenc, a mészköi unitárius pap és szövetkezetalapító író, s noha munkái közül csak a *Bejárom a kerek világot* jelent meg újjólag, nevével mégis gyakran találkozhattunk az utóbbi évek során is. Az erdélyi lapokban és folyóiratokban szinte évente jelent meg róla emlékezés — s ez minden bizonnyal Balázs Ferenc kivételes egyéniségének, nem mindennapos életútjának tudható be. A legtöbb írást Balázs Ferencről Mikó Imre tette közzé. Tanulmányaiból, adatközléseiből érezhető volt: Mikó a hetvenes évek elején már a Balázs Ferenc-monográfia megírását tartotta legfontosabb feladatának.

Mikó maga is részese volt a két világháború közötti erdélyi irodalomnak: az 1930-tól megjelenő *Erdélyi Fiatalok* című lap főmunkatársaként indult pályáján. 1945 előtt közéleti szerepet is vállalt, élete második szakaszában — igaz, hosszas szünet után — ismét az irodalomhoz került közel: 1970-től a Kriterion Kiadó kolozsvári főszerkesztőjeként dolgozott. Ekkortájt írta meg fontos tanulmányait, emlékezéseit (*Akik előttem jártak*, *A csendes Petőfi utca*), s ebben az időszakban vette tervbe Balázs Ferenc életművének kiadását is. Összegyűjtött minden fellelhető adatot, alapvető tanulmányt írt a *Bejárom a kerek világot* új kiadásához, magát a monográfiát azonban már nem tudta megírni... Utólag már elmondható: amennyire tragikus volt Balázs Ferenc sorsa, olyannyira tragikus a róla íródott könyv is. Mikó Imre 1977-ben halt meg, az általa elkezdett munka folytatására Kicsi Antal (Tompai László monográfusa) vállalkozott, a halál azonban ismét megakadályozta a munka befejezését: a könyv harmadik fejezetét már Horváth Sz. István írta meg.

Három szerző munkájaként jelent meg tehát a Balázs Ferenc-monográfia. A szerzők — nyilvánvalóan a Mikó Imre által elvégzett alapvetés alapján — nem a hagyományos értelem-

ben vett írói monográfiát írtak. Alkalmazkodtak Balázs Ferenc életútjának természetéhez, s így nem a műveket, hanem magát a vállalkozást állították középpontba. Balázs Ferenc ugyanis — s ezt minden olvasója tudja — az élet és az irodalom összekapcsolására törekedett, a tiszta és teljes élet megvalósítását tartotta feladatának. A monográfia nagy erénye, hogy pontosan követi ennek a rendkívüli életútnak az állomásait, s a dokumentumok, valamint a visszaemlékezések segítségével részletesen bemutatja Balázs Ferenc életének küzdelmeit és tragédiáját is. A könyv segítségével megismerjük azokat az érintkezési pontokat, amelyek révén Balázs Ferenc a kibontakozó erdélyi irodalomhoz, majd pedig a harmincas évek irodalmának népi vonulatához kötődött.

*

Balázs Ferenc életének harminchat évébe számos esemény zsúfolódott. Eszmélő fiatalként élte át az impériumváltást: szülei repatriáltak, Balázs Ferenc nem tartott velük. Lehetett volna az induló erdélyi irodalom szervezője, ő világ körüli útra indult. Hazatérése után akár a teológián is taníthatott volna, ő inkább a falut választotta. Mészkon a falu életét akarta megváltoztatni — s még halála után is csak „bolond papként” emlegették. Balázs Ferenc azonban nem a veszélyes — vagy akár önsorsrontó — helyzeteket kereste. A saját útját járta, a közönség szolgálatának szentelte életét, s ehhez a célkitűzéséhez maradt hű, olyan konok következetességgel, mint kevesen abban a korban. Életútja döntések sorozatából tevődik össze, de sohasem a megpróbáltatásokat, az embert próbára tevő feladatokat kereste, inkább csak első döntéséhez volt hű a későbbiekben is. A falu életének átalakítását fiatalon tűzte maga elé — s ettől kezdve minden döntése valamiképpen a falun végzendő munka irányába mutatott.

A két világháború között Erdélyben a fiatal értelmiségi számára falun csak a gazdatiszti és a papi állás kínálkozott. „Jobb a falu szolgája lenni, mint a grófé” — mondta, s beiratkozott az unitárius teológiára. Erdélyben is azért maradt, hogy népe sorsát élje. A húszas évek elején a fiatal írók szervezője, ne felejtjük, az irodalom akkoriban az erdélyi magyar közélet talán legfontosabb területe volt. Balázs Ferenc kollégiumi szobájában szerveződött a *Tizenegyek* antológiája... Angliai tartózkodása után elkerült Amerikába is, s amikor ott erdélyi barátaival találkozott, Erdély térképét terítették maguk elé: mindegyikük egy-egy falu nevét karikázta be: azét a faluét, ahol a falumunkát el akarták kezdeni.

A népszolgálat általános elvét valló Balázs Ferenc egyenes úton jutott tehát el Mészköre. Egyenes úton, de nem minden küzdelem nélkül. Igaz, ötéves külföldi tartózkodása alatt megismerkedett az angol szövetkezeti mozgalommal, a dán népfőiskolákkal, az amerikai farmergazdálkodással, a szó szoros értelmében bejárta a világot: Amerikából „visszaútban” járt Japánban, Kínában, Indiában, Palesztinában — találkozott Rabindranath Tagoreval, Gandhival, s a teológiai tanulmányokban is messzire jutott; azt a lehetőséget azonban, hogy falusi papként tevékenykedhessen, kezdetben nem kapta meg. A tekintélyeket már főiskolásként sem tisztelte, egyházának vezetői pedig mindenképpen ellenőrizni akarták, így aztán a székelykeresztúri főgimnáziumban kapott állást — bentlakásos felügyelőként. Passzivitásra kényszeríteni azonban nem tudták. *Bejárom a kerek világot* címmel megjelentette útibeszámolóját, Székelykeresztúr környékén megszervezte a filmvetítéseket, *Kéveköítés* címen lapot indított a fiataloknak. Egyik alapítója volt az *Erdélyi Fiatalok* című lapnak, írásai többek között a *Korunkban* is megjelentek, a *Falvak Népe* terjesztéséért egyháza eljárást indított ellene. Végül tudomást szerzett egy megüresedett papi állásról, megpályázta — így került az aranyosszéki Mészköre 1930 elején.

*

Balázs Ferenc falu felé fordulása nem egyedülálló jelensége a kornak. A húszas évek Európájában — s különösen a közép-kelet-európai régióban — egyre-másra jelentkeztek a népet, a parasztságot tanulmányozó mozgalmak. A felvidéki és a magyarországi ifjúsági moz-

galmakról egyre többet tudunk, a romániai magyar fiatalok hasonló tömörülése viszont még kevésbé ismert.

Az itteni csoportosulás az *Erdélyi Fiatalok* című lap körül jelentkezett, maga a lap 1930 januárjában indult. A kettős, „társadalmi és népkisebbségi helyzet” az értelmiségi fiatalok figyelmét a szociális kérdések felé fordította. Az *Erdélyi Fiatalok* tábora radikálisabb volt a helikoni közösségnél. Pomogáts Bélának a transzilvanizmusról írott monográfiájában olvashatjuk: „Fellépésük (mármint a fiatalok fellépése — FL) mindenképpen fordulatot jelentett a nemzetiségi gondolkodásban és irodalomban: az »erdélyiség fordulóját«, amely után lényegében érvényüket veszítették a transzilvanizmus kialakult tudatformái és ideáljai.” Az irodalommal szemben támasztott igényeknek már nem a transzilván, hanem a népi gondolat tett eleget. Az *Erdélyi Fiatalok* köré csoportosult írók, társadalomkutatók a falumunkát helyezték előtérbe. Egyik emlékezésében Mikó Imre részletesen számba veszi ezt a munkát, itt talán elegendő arra utalni, hogy tanulmányok, monográfiák jelentek meg az erdélyi falu életéről, magában a lapban pedig pontos beszámolók szóltak a magyarországi szociográfia nagy hullámáról.

Az *Erdélyi Fiatalok* és Balázs Ferenc törekvése egybe esett: ennek tudható be, hogy Balázs kezdetől fogva főmunkatársa volt a lapnak. (Egyébként Balázs Ferencnek az erdélyi magyar irodalom szervezeteihez való kapcsolata jól jellemzi magában az irodalomban lezajló változásokat is: ennek az irodalomnak a születésekor Balázs tagja volt a *Tizenegyek* csoportjának, hazatérése után azonban hiába várta a Marosvécsre szóló meghívót, amit leginkább az magyarázhat, hogy nem igazodott a Helikon irodalmeszményéhez. 1932-től aztán tagja lett a Helikonnak, de az 1936-ban írt, *A rög alatt* című regénye kiadására az Erdélyi Szépművés Céh nem vállalkozott. Ismeretes, ez volt a sorsa több más regénynek is, így Tamási Áron *Czímerek* és Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének.) Az *Erdélyi Fiatalok* vállalta Balázs Ferencet: írásai, beszámolói jelentek meg a lapban, de ennél is többször íródott tudósítás vállalkozásairól. Igaz, azt a közvetlen társadalmiságot, amely Balázs Ferenc munkáját jellemezte, az *Erdélyi Fiatalok* sem követhette. A lap a mészki kísérletnek legfeljebb szócsöve, de nem részese volt — jegyzi meg Mikó Imre. Egy példa erre — ugyancsak Mikó Imre beszámolójából: mikor népi érdeklődésű egyetemi hallgatók látogatták meg Mészkin Balázs Ferencet, ő tőlük is azt kérdezte: ki az, aki falura menne dolgozni, mert a falunak új szellemű fiatal értelmiségiekre van szüksége. A kérdésre hallgatás volt a válasz.

A monográfia Balázs Ferenc mészki munkájának valamennyi vonatkozását feltárja. Balázs a falu gondolkodásának átalakítására tett kísérletet. Feleségével gyerekeket hívtak a papi lakba, új játékokat tanítottak nekik. (Külön kellene szólni Balázs Ferenc „Amerikából vett” feleségéről, Cristine Frederiksenről. Levelezésük egy részét Mikó Imre külön tanulmányban is közzétette az Utunk 1976-os évfolyamában. Ez a levelezés is bizonyítja: azok között, akik Balázs Ferencre hatottak, az első hely illeti Cristine Frederiksent.) Felélesztették a műkedvelő színjátszók és a daloskör munkáját, ifjúsági egyesületet, nőszövetséget szerveztek.

Balázs Ferenc a falu külső képének átalakítására is gondolt. A 13. században épült templom restaurálására Debreczeni Lászlót, a kiváló építőművészt kérte fel — ma is az egyik legszebb erdélyi templomként tartják számon a mészki. Balázs Ferenc törődött a főtér, a falu parkosításával, az utak gondozásával is. Az elmondottak ugyan még csak a kezdetét jelentették Balázs „falumunkájának”, de jelezhetik: ő másként volt pap, mint elődei. Az emberek között élt, ranggal, vagyonnal nem foglalkozott — már az első hetekben felháborodás fogadta, hogy a szegényekkel is éppen úgy bánt, mint a jómódúakkal. Prédikációi akár ismeretterjesztő előadásoknak is beillenek. Néhánynak a szövege megjelent az *Aranyosszék* című lapban, párnak a címét a monográfia is felsorolja: *Csodák, Haladás, Bethlen Gábor, A mai élet nagyhatalmai, A könyvek, Gandhi, Szántás-vetés, Falu és város, Politika, A szekták, Arany János, Petőfi Sándor* stb. A gyerekeknek a kutyaokról, macskákról, lovakról mondott meséket, Isten nevét — ahogyan mondták róla — még az iskolai vallásórákon sem emlegette elegendő számban. Téli tanfolyamokat szervezett, szobát bérelt a „kultúrotthonnak”: itt beszélő falusteket rendeztek, amelyeken egyszerű, nyilvánossághoz nem szokott emberek beszéltek

katonaéveikről, a háborúról vagy éppen a falu múltjáról. A téli tanfolyamokból nőtt ki aztán a népfőiskola, ahogyan Balázs Ferenc kulturális elképzelései is beágyazódtak a falu átalakításának tágabb tervébe.

Már az első évben kidolgozta a „mészkői négyéves tervet”. A falu gazdálkodását fokozatosan akarta átállítani a szövetkezeti elvre. Előbb cséplőgépet, majd vetőgépeket vásároltak szövetkezeti alapon, aztán Balázs Ferenc megszervezte a tejértékesítő szövetkezetet. A szövetkezet később vajkészítéssel is foglalkozott, s ez már túlnőtt Mészkőn, kiterjedt a környékre is. A harmadik évben már saját boltot nyitottak Tordán, az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet boltját. A Vidékfejlesztő Szövetkezet elnevezését is Balázs Ferenc adta. Úgy tartotta, törekvéseire a vidékfejlesztés kifejezés illik a legjobban, s a fejlesztő munka során a szövetkezetnek újabb és újabb szakosztályát is meg lehet majd nyitni. Távlati elképzeléseit a szövetkezeti szocializmus kifejezéssel lehet leginkább jellemezni. A monográfia szerzői *A rög alatt* című könyvből idézik: „Szükség lett volna valamilyen bizottságot hatalommal fölruházni, hogy a terület kihasználásának terve alapján a munkát kiossa, a tagokat meghatározott munkába állítsa... A termények szétosztását vagy értékesítését igazságosan végezze”. Eszerint előbb a falu, majd a fokozatos terjeszkedés révén a környék gazdálkodását is a szövetkezeti rend alapján szervezte volna meg.

Balázs Ferenc elképzelései sok vonatkozásban rokonságot mutatnak Németh Lászlónak a harmincas években a vállalkozói szocializmusról kifejtett gondolataival. A gondolatok hasonlóságát talán nem is kell bizonyítani, s elég csak arra utalni, hogy Balázs Ferenc könyveinek, vagy éppen a róla írott monográfia olvasásakor sokszor érezzük úgy, mintha egy Németh László-i dráma hősével találkoznánk. Amennyire nagy a hasonlóság Balázs Ferenc és Németh László elképzelései között, annyira kevésbé lehet szó a gondolatok közvetlen hatás alapján való kapcsolódásról. Balázs Ferenc már a „mészkői négyéves terv” második évében járt, amikor a *Tanú* első száma megjelent. S hát különbözik is egymástól Balázs Ferenc és Németh László vállalkozói elképzelése. A különbözőségeket a monográfia is számba veszi. Németh a huszadik század szellemi jelenségeiből indult ki, s így jutott el a minőségiszocializmushoz. A valódi huszadik századiságot a teóriában kereste, hőseit az utópiák hőseiként szerepeltette. Igaz ez akkor is, ha a minőségiszocializmusnak megvoltak a maga közvetlen társadalmi vonatkozásai is. Balázs Ferenc — hasonlóan Németh Lászlóhoz — a század új rendjét az új erkölcsiség, végső soron pedig a minőség zászlaja alatt vélte megvalósíthatónak. De ő nem a teória, hanem a gyakorlat embere volt. Az utópiát a társadalom apró sejtjéből, a faluból kiindulva akarta kibontakoztatni. „...hiába kecsesgetjük megunkat a külön vonult kis csoportok eredményeivel — olvashatjuk a monográfiában az *Aranyosszéki Tervekből* vett idézetet. — Nekünk tehát a megértőbb, társadalmiasabban gondolkodó emberek testvéri összefogását olyan módon kell megvalósítanunk, hogy mindenki a helyén maradjon... Olyan új kapcsolatokat kell teremtenünk a többre és jobbra vágyó emberek között, amelyek az életüket emberibbé, biztosabb alapozásúvá teszik..., de amelyekbe lassan az átlagember is belenőhet, ha magát szoktatja, neveli, s amelyek így állandóan nyitott kaput tárnak mindenki számára, aki az elért emberibb, gazdagabb, nyugodtabb életet megkívánta”. Balázs Ferenc a gyakorlat megszállottja, aki a faluból kiindulva még a szocializmust is megvalósíthatónak tartotta. „Ez a rendszer — tudniillik a falu közös gazdálkodásának rendszere — lényegében ugyanaz, amit a szocializmus kíván megvalósítani, azzal a különbséggel, hogy én ezt vidékenként megvalósíthatónak vélem a jelenlegi rendszer keretein belül” — olvashatjuk a monográfiában az egyik Balázs Ferenc-cikkéből vett megállapítást. Ha másra nem is, Balázs Ferenc jövőképre azért következtethetünk ebből a gondolatból. Ezért is lenne jó tudni: eljutott-e a *Tanú* egyik száma Mészkőre?

A „mészkői négyéves terv” megvalósítását nemcsak a faluval való küzdelem, hanem Balázs Ferenc egyre súlyosbodó betegsége is akadályozta. Tüdőbaja 1933-ban újult ki, 1934 nyarán még elutazott Dániába, hogy az ottani népfőiskolai mozgalmat tanulmányozza, hazatérte után azonban már csak prédikációit tudja megtartani. Büszke arra, hogy a mészkői munkájáról beszámoló könyvét — *A rög alatt* címet viseli — a faluban harmincan vették meg. Betegen

— mintegy a szabadság kifejezéseként — újra szépirodalommal kísérletezik, ekkor írja *Zöld árvíz* című regényét. 1937 májusában halt meg.

*

Valamennyi Balázs Ferencsel foglalkozó írás szerzője az őt uraló törekvések mozgatóját kereste. Ezt tették már a nekrológok írói is rá emlékezők is. Idézhetnénk itt Tamási Áront, Kacsó Sándort, Féja Gézát vagy Balogh Edgárt: mindannyian „tisztá léleknek”, a lehetetlent is megkísértő vállalkozónak látták. De nem lenne teljes a Balázs Ferencről kialakított kép, ha csak egyéniségének sajátosságáról, „titkáról” beszélünk: az utókornak a vállalkozást is értékelnie kell.

Balázs Ferenc szövetkezetalapító tevékenysége a korhoz kötődik: az éppúgy a két világ-háború közötti kelet-európai népiséghez kapcsolódik, mint a különböző országok falukutató mozgalmái, vagy az irodalom népre hivatkozó ideologikus jelenségei. Mindez azt is jelenti, hogy ez a tevékenység — mindenekelőtt az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi változásai következtében — már nem folytatható ott, ahol azt Balázs Ferenc halála lezárta. Az értelmiség és az átalakuló falu népének kapcsolatáról gondolkodva vagy éppen vitázva azonban nem feledkezhetünk meg Balázs Ferencről sem.

Mára már az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Balázs Ferenc által emlegetett rések tágitásával a harmincas évek feudálkapitalista világa nem volt átalakítható. Ezt szintén az azóta lezajlott változások mutatták meg rideg bizonyossággal. Balázs Ferenc mészki munkájával — ahogyan írta — Kelet- és Közép-Európa, Ázsia fejlődésének új rendjét akarta megmutatni — s nemhogy a világot nem válthatta meg, de még a faluját sem. Az utópián túllépett az élet: a róla írott monográfia megjelenéséig nevét elsősorban irodalmi munkái őrizték meg. Ahogyan Mikó Imre írta: „Ha nem lett volna író is, nevét két-három nemzedék múlva éppen úgy elfelejtették volna, mint ahogy intézményein, amelyeket létrehívott, már egy emberöltőn belül átgázolt a más irányú gazdasági fejlődés.” Ha ez így van, akkor mégis mi magyarázhatja azt az érdeklődést, amellyel ma Balázs Ferenc mészki tevékenysége, szövetkezetteremtő kísérlete, „négyéves terve” felé fordulunk? Alighanem az, hogy Balázs Ferenc — az elmondottak ellenére is — éppen Mészkon jutott a legmesszebbre: miközben a falu átalakításával az új világ általa elképzelt rendjét akarta megmutatni, a személyes felelősség vállalásáról is példát mutatott. A külső körülmények foglyaként is megtette mindazt, amit a világ megváltoztatásáért megtehetett. Elszemélytelenedő és a gépi mechanizmusok mintáját követő világunknak pedig mindinkább szüksége lesz a személyességet és a felelősséget is vállaló emberekre. Ha valaminek, akkor ebben lehet elődünk Balázs Ferenc... (*Kriterion.*)

FÜZI LÁSZLÓ

Ágh István: Egy álom következményei

Műfaji sokarcúságában is egységes Ágh István prózakötete. Egységessé elsősorban az írói személyiség teszi. A prózáiról sem tagadja meg a költőt. Legyen szó bármilyen műfaj bármelyik írásáról, mindegyik mögött ott van a költő. De nincs ebben semmi csináltság, semmi széplelkűség. Ez a próza nem modorosságból vagy divatból van lírával átszöve. (Mert hiszen nem törvényszerű a költők prózájának líraisága.) Bármit is ír Ágh István, úgy látja a világot, hogy arra nagymértékben jellemzőek a lírai valóságtükrözés szabályai. Mégsem „költemények prózában” ezek az írások. Jellegetük elsősorban nem az határozza meg, hogy szövegük különle-

gesen sűrített, képileg, nyelvileg gazdag, hanem az alkotó szubjektum hangsúlyozott jelenlétének ténye.

A költő álma: álom a lehetséges életről, s *Egy álom következményei* alig kiszámíthatóak. Az emberi értelem mégis erre a kiszámíthatóra törekszik, a világ birtokbavehető határaiig szeretne eljutni. A *példázatos álom* és a *közönséges ébrenlét* egyéolvad, de közben különváltságot is megőriz. Az „álmok” példázata ugyanis nem a kötetben ábrázolt világ líraiságát hivatott erősíteni, hanem e világ lehetséges távlatait szeretné érzékelteni. Ágh István még ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik a régi falusi társadalmi rendbe és kultúrába született bele, s amelyik felnövő, gondolkodó emberként élte-éli át e rend fölindulásszerű, elcsendesedő szakaszában is radikális változásait. Az író egyik kezével a múltba nyúl vissza, szüleinek széthulló életét óvná féltő szeretettel, a másik kezével gyermekét simogatja, s annak jövő századbeli férfikoráról gondolkodik. S bár a fájdalom és a fájdalom veszélyét mindenhol meglátja, s nem egyszer kell az író tehetetlenségét észlelnie, mégis optimista marad. Harminc évvel ezelőtti devalvációja óta nem szeretjük használni ezt a kifejezést. Ágh István világszemlélete azonban kiválóan alkalmas a félreértelmezések után e fogalom valódi fényének visszaadására. Mit jelent az ő optimizmusa? Hitet az emberben és a méltó életben, pontosabban e kettő kölcsönösségében. Az ember megtalálhatja — s ma is! — a hozzá méltó életet, s a méltó élet formálja az embert. Van előbbrelépés, van haladás az ember sorsában.

Ez a szemlélet hatja át írásait akkor is, amikor kamaszkori emlékeit idézi a szocialista forradalom hőskorszakából, s akkor is, amikor a mai (közelmúltbeli) állapotokat rajzolja meg. Akkor is, amikor személyes sorsát, s akkor is, amikor a nagyobb társadalmi folyamatokat hangsúlyozza inkább.

Nagyobb szabású epikai kompozíció egy van e kötetben: az *Albérleteim története*. Egyértelműen önéletrajzi munka ez, barátok és ismerősök talán minden sorát hitelesíthetnék, mégsem az önéletrajzság a fontos benne. Szabályos kisregény ez, amely formál az önéletrajzságot választotta, a személyes élettörténet egy szempontból rendezett eseménysorát. Az önéletrajzság elsősorban azért lényeges, mert a történet elbeszélője ily módon szinte rákényszerül a teljes fokú őszinteségre, arra a semmit nem kendőző vallomásosságra, amely nélkül a lírikus szinte meg sem tudna mozdulni, de amely az epikának a sokféle lehetőség közül csak az egyik útja. A vallomásosság számunkravalóbbá teszi a történetet, amely az albérlet és az erre kényszerülő albérlő fogalmának mai jelentése szerint egyértelműen karriertörténet. A főszereplő N. I., aki tizenhét évig volt albérlő (bár megszakításokkal), elhatározta, hogy megírja albérleteit, „de csak akkor, ha már önálló lakása lesz”. S íme, ennek jött el az ideje.

A visszatekintő emlékidézés mégsem a friss lakástulajdonos örömteli fensőbbiségének nézőpontjából történik. Sőt, az első epizódok — igaz, hogy a középiskolai, majd az egyetemi kollégiumokhoz képest —, az álmok vágyott földjeként mutatják be az albérletet. A realitás persze egészen más, s az albérlő hamarosan csak aludni jár a lakásba, mert nem érzi jól magát „odahaza”. Évekkel később, amikor válása után újból albérletbe kényszerül a hős, már a világ legtermészetesebb állapotaként vállalja az átmenetiséget. A mű talán legnagyobb érdeme, hogy érzékletesen mutatja be a megváltoztathatatlan látszó körülmények és a szuverén ember küzdelmét. N. I. deformálódik is, a kényszerhelyzetek több olyan tulajdonságot fejlesztenek ki benne, több olyan cselekvésbe sodorják bele, amelyeket személyisége, erkölcsi érzéke voltaképpen elutasít, de mindennek ellenére N. I. önmaga marad, őrizi lényegi önazonosságát. Nem deklasszálódik, nem lesz alkoholista, nem lesz neurotikus. Munkáját tisztességgel elvégzi. Emberi kapcsolatait természetesen sokfélék. Közülük egy szál van gazdagon kibontva, a nők, a szeretők szerepe. Az albérlősortot ők teszik nemcsak elviselhetővé, de emberi melegségűvé. Az emlékidéző szavakat szeretet és köszönet járja át, az időbeli távlatban is megőrződik a hajdani érzések eredeti értékrendje. A hűtlenség hűsége ez, hiszen a szeretők változtak, de amikor voltak, akkor fontosak voltak. Nem a kékszakállmotívum újabb feldolgozása az *Albérleteim története*. Ezekben a kapcsolatokban nem létkérdés egymás számára a két ember. Kivéve a legutolsót, a fejezetcímbe is kiemelt nevű Karolina és N. I. történetét. Nemcsak az ér-

zelmek hőfoka lesz itt más, hanem a kifejezési forma is. Az albérlő érzéseit papírlapokra írt, s a szobában széthintett prózaversekben fogalmazza meg, s e cédulák szövege ugyanúgy bekerül a kisregénybe, mint Karolina leveleinek sora, amelyeket a külföldön tartózkodó férfinak írt. Ennek a kapcsolatnak Karolina önsorsrontó, szétzilált élete és a férfinak ettől az életformától való félelme vet váratlanul véget, s ugyanilyen váratlanul — szinte népmesei hirtelenségű fordulattal — néhány napi ismeretség után újból megházasodik az albérlő. S bár feleségével még évekig lakott albérlésben, azt már nem írja meg, az már egy másik történet: az újrakezdése, a boldogsága.

E kisregény mellett tárca, útirajz, műhelyvallomás, önéletrajzi emlékidézés, interjú, esszé, kritika található a kötetben, amelynek második fele kritikák gyűjteménye. Irodalmunkban jó hagyományai vannak az alkotóművészek által írt kritikáknak. Ágh István ilyen tevékenységét azért is érdemes hangsúlyozni, mert újabban mind kevesebb pályatársa vállalkozik kritikáirásra. Kassák Lajostól Utassy József 25 költőről esik szó, szinte csak olyanokról, akik a kritikus egyértelmű rokonszenvét megnyerték. A folyóiratok megrendelésén túl ez is szűkíti a költők és irányzatok listáját, de csak látszólag. Ágh István ugyanis rendkívül nyitott szemű versolvasó. Ő is látja a különbségeket, mégis a mesterek közti egyenrangúság a kiindulópontja. Kassák Lajos, Sinka István vagy Áprily Lajos igencsak eltérő jellegű költők, Ágh mégis egyaránt nagyraértékelően szól mindegyikükről, s mindezt hitelesen teszi. A költő személyessége és a kritikus objektivitása szerencsésen egyesül. Így van ez műfaji szempontból is, mert nyugodtan nevezhetjük ezeket az írásokat műalkotás-kritikáknak. Nemcsak a stílárnyelvi megformálás minősége indokolja ezt. Ágh — ellentétben a főhivatású kritikusokkal — nem hallgatja el szemérmesen, hogy ismeri azokat, akiről ír, s ismereteit nem bújtatja az elvont fogalmiság mezébe. Bátran hivatkozik személyes élményeire, ismereteire, s ennek köszönhetően jellegzetes és jellemző történetcsírákat találhatunk az egyes kritikákban. Amit Kassák kalapjáról, Jékely horgászásairól, Ladányi lakásáról, a Bellával közös kollégiumi évekről, a Bertókkal közös tengerparti éjszakáról felidéz, az mind valahogy a cikk lényegéhez tartozó lesz. Ezt a történetelbeszélést nem viszi azonban túlzásba Ágh. Lehetőség ez számára, hogy az adott költői életmű, az adott verseskötet kapcsán leírás és látomás szuggesztív egységbe olvadjon. Mindegyik az értelmezést segíti elő. Nem impresszionisztikus kritikák ezek, a személyes átfűtöttség és az objektív hitelesség egyensúlyban marad. Jó észrevételei vannak minden elemzett költőről, megállapításai időnként aforisztikus tömörségűek, s így még nyomatékosabbak. Sinka teremő költő, „aki újat alkotott a föld sarából és az ég tüneményeiből”. Áprily a szelídség mesterművét hozta létre. Jékely „nem fejlődött, ő volt és van”. Csoóri „meg akarja változtatni a lehetetlent... akarja, s nem lehet”. „Utassynek maga a test a méreg s a világ.”

Úgy vélem, egyre többen tudják, hogy Ágh István teljesítménye átlagon felüli. Válogatott verseinek kötete ezt eléggé egyértelművé tette. Mostani könyve már prózaköteteinek a sorában is a harmadik, s bizonyítja, hogy az átlagon felüli teljesítményre ő sem csak egyetlen műfajban képes. *(Magvető.)*

VASY GÉZA

Szöllősi Zoltán: Égítető

A műveket általában alkotójuk emberi sorsával szokás magyarázni, mintha bizony egy költői szöveg teljesebb értelmét és a mögötte rejlő emberi személyiséget egyszerre lehetne megérteni. Szöllősi Zoltán kritikusai is rendre a költő otthonlan ifjúságára, hányatott életére hivatkoznak, midőn verseinek magyarázatát keresik. Holott a sorsértelmezés, úgy gondolom,

mind kevésbé képes igazi választ adni ennek a költészetnek a hívásaira, kivált az új verseskönyv, az *Égítető* esetében, amely csupán távoli emlékek gyanánt, a költői képek vonatkozási rendszerében idézi fel egy küzdelmes élet tapasztalatait. Szöllősi Zoltán versvilága ma már leírhatatlan az élményköltészetre orientált poétika fogalmaival, minthogy ezt a versvilágot, kevés kivételtől eltekintve, nem az élmények, hanem a gondolatok küzdelme alakítja. Ezek a gondolatok az embernek a mindenségben vagy a történelemben betöltött helyével próbálnak számot vetni. Milyen jellemző a *Szabolcsi film* című költemény! Szöllősi Zoltán három esztendőt töltött tanítóként a nyírségi tanyavilágban, a szabolcsi emlékekre reflektáló vers mégsem ottani élményeiről ad számot, inkább egy sívár emberi állapot gondolati elemzését adja: a végletes elhagyatottságról, a személyiség bezárulásáról ad képet.

Az *Égítető* költője több alkalommal is azzal a nehezen megragadható tudatformával viaskodik, amelyet az egzisztencialista filozófia a szorongás fogalmával jelöl. Kierkegaard az ártatlan szellem és a bűn titokzatos találkozásával magyarázta ezt az érzést: „az ártatlanság eljutott a maga szélső határaihoz. A szorongásban kapcsolatba került a tiltottal és a büntetéssel. Nem bűnös és mégis szorongást érez az ember, mintha elvesztette volna az ártatlanságot.” Heidegger pedig a semmi fogalmát felismerő emberi tudat állapotában találta meg ugyanezt: „A szorongás a semmit nyilatkoztatja ki. Szorongásba »lebegünk«. Világosabban: a szorongás lebegtet bennünket, mert a létezők összességét engedi kezünkől kisiklani.” Valójában ez a szorongásos érzés hatalmasodik el a nyírségi emlékek „filmszalagját” mozgásba hozó versben is: „A filmszalagon majd homok- / karcolások, vászonra vetítve / kusza csontvázunk / Azon a dombon nincsen árnyék / fölötte hidrogén — / nap és néhány roncs akácóska / szomjasan habzó szárnyalása”. Rideg és sívár világ ez, nem valóságos, inkább imaginárius táj, amelynek éles kontúrait a semmibe nyúló távlat emeli ki. Ebben a végletes helyzetben, a semmivel szembesülve ábrázolja saját magát is a költő, például *Expozíció* című kötetindító versének soraiban: „Testem szakadék-partján / állok árnyékom jobbján / érkezés-távozás / nyárperonján (...) Maradtam utolsónak / aranyhorda-szavaim hullnak / száraz utamon gyöngy és kavics / buborék volt csak.”

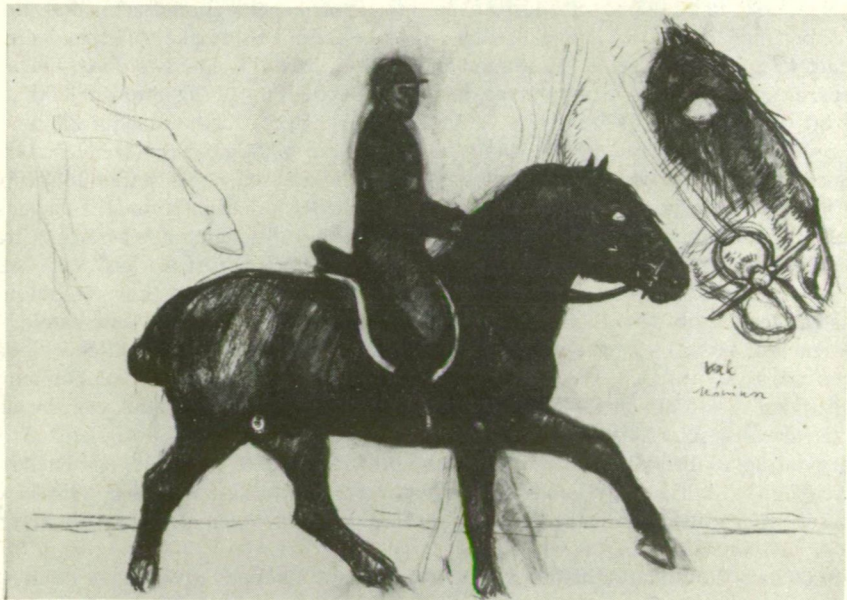
A létezést szüntelenül fenyegető semmit veszi észre, szorongásairól azonban nem bölcseleti kijelentésekben ad számot Szöllősi Zoltán, inkább szóképei, képrendszerei által. Költészetéről többen megállapították, hogy legfőbb eszköze a költői kép, és e költői képek halmazából olvasható ki az inkább érzelmi, mint gondolati jellegű „üzenet”. Az *Égítető* versvilága is erősen képszerű, ezek a képek nem a látványban gyönyörködő, a valóság apró dolgai és rezdülései között otthonos költő közérzetére vallanak, ellenkezőleg az otthontalanságra, az idegenségre, a szorongásos lélekállapotra. A látható-érzékelhető valóság ennek a szemléletnek a tükrében nem szerves és összefüggő egészet, hanem darabokra esett képet, a tulajdonképpeni létezés töredékeit alkotja. Ez a látásmód egyrészt a közvetlen valóságmozzanatok egymástól elszigetelt ábrázolásában, másrészt a közvetlen érzékelésen túli fogalmak képszerű megragadásában érvényesül. Mindkét eljárás valamiféle „valóságfeletti”, „szürnaturalis” vagy „szürrealisztikus” jelleget ad a költemény képi anyagának. Az *El kéne menni* című versből mindkét változatra idézhetünk példát. „Csukott ajtóban macska / piszkos tejjel macskatál / Valaki gyerekek szól vissza / gyere gyere már” — ez a látvány összefüggő rendjéből kiszakított „szürnaturalis” képtöredék. „Gondolatszéli titok / kerítetlen hangudvar / valahonnan vércsíkok / hozzám vezető út van” — ez valamiféle érzékfeletti valóság leírásának vagy megnevezésének „szürrealisztikus” kísérlete. A szóképek egy erősen idegen tárgyiasság képzetét keltik, ez a tárgyiasság a külső világ, az emberi létben adott „környezet”, amellyel a személyiség alig tud elvegyülni. A külső tárgyiasság és a szubjektum szembeállítás hitelesen fejezi ki a költő közérzetét, azt az otthontalanságot, közelebből megnevezhetetlen szorongást, amelyet a világgal, a valósággal szemben érez.

Ennek az otthontalanságnak és szorongásnak tulajdonképpen egyetlen ellenszere van: az *Égítető* verseit átható vágyakozás a transzcendencia után. Szöllősi Zoltán vallásos költő, pontosabban istenkereső, aki a semmi „árnyékában” élő világ helyett a teremtő teljességet kutat-

ja, s valami időtlen létezőt keres a látható valóság mögött. A végső isteni mozdulatban bízunk, amely az idők végeztével rendet visz a létezés kaotikus forgásába, elhárítja a semmi fenyegetését, és értelmet ad az emberi életnek: az ő életének is. „Mert nincs reményem / Uram ne végy könnyen” — olvasom az *Expozíció* sötét, ragyogó sorai között; „Teremtő, nagy arcod, a Nap már bujdosolhat / elfogy a kő, tócsállik, sugárzik észrevétlen / csontom kiolvad, Uram, seb vagyok, süket-forró” — hangzik a kötetzáró *Változásokban*. Szöllősi Zoltán istenkeresése nem boldogító bizonyosságot eredményez, hanem mindig megújuló küzdelmet, a személyiség és a transzcendencia viszonya erősen drámai jellegű. Mintha irodalmunk nagy istenkeresőinek, Balassinak, Adynak s mindenekelőtt Pilinszkynek a gondolati drámája élne tovább az *Égítető* verseiben.

A szellemi küzdelem élteti igazából ezeket a verseket, logikai és érzelmi szerkezetük is ehhez a küzdelemhez igazodik. Ahogy már utaltunk rá, a szöveg szóképekből, szóképek halmozásából épül, de mintha a kompozíciót végsőig tömörítette volna valami hatalmas nyomás. A sűrítés olyan erős, hogy esetenként eltűnnek a szöveg grammatikai „illesztései”, megbomlanak, összetorlódnak a versmondatok. Szöllősi Zoltán elutasítja a hagyományos poétikai kategóriákat, pontosabban, a modern költészetben eléggé általános eljárás mód szerint, a „törredéknek” ad poétikai szerepet. (Egyik versének ez a címe is: *Törredék!*) Valójában kétféle poétikai, illetve kompozíciós formát használ: a törredékes elégia formáját, amely a szöveg rendkívüli sűrítésével fejt ki evokatív-költői erőt, ilyenek *Tízezer éves út*, *Ég alatt*, *Csukott szemmel*, *Vázlat* című versei, illetve egy törredékekből épülő nagyobb rapszódiaszerű kompozíciót, amely személyes világképének gazdagabb rajzolatát adja, például *Expozíció*, *Áldozati morzsák a szemétből*, *Csak kő kő se* című költeményeiben. Ez utóbbi formaváltozatban érvényesül igazán személyes látásmódja és nyelvezete: ezek a versek méltán sorolhatók a legújabb magyar líra igaz értékei közé. (*Szépirodalmi.*)

POMOGÁTS BÉLA

LELKES ISTVÁN: VÁSÁRHELYI CSŐDÖRÖS

Magyar Játékszín

A román dráma farsangja

Annyi kedvezőtlen, s kedvetlenítő tény mellett jó érzéssel is gondolunk az elmúlt színházi évadra: a román dráma kitüntetett jelenlétét kísérhettük figyelemmel fővárosi és vidéki előadásokban. Számszerűen is összegezve: ez az évad a román drámairodalomból több mutatót hozott, mint az elmúlt évtizedek szezonjai együttesen. Mert Caragiale többnyire Az elveszett levéllel, egyszer-egyszer a Zúrzavaros éjszakával, a Leonida naccsás úrral, a Farsanggal ugyan feltűnt színházainkban, de a drámatörténet későbbi korszakát és jelenbeniségét alig-alig jelezték színpadjaink. Igaz, az ötvenes évek elején M. Davidoglu népszerű szerző a Bányászokkal és a Vas és acél című művével (ez utóbbi ősbemutatója Szegeden volt), de hát ezt az ambíciót inkább a napi aktuális, mintsem az igényes színházpolitika szorgalmazta. Aztán Lovinescu Rombadólt fellegvárának miskolci előadása, Baranga Miniszter a barátom című művének békéscsabai előadása, Ciprian Gácsérfejenek szolnoki bemutatása, itt-ott felbukkanó Everac-művek említhetők a tények azon sorában, amely az újabb kori román dráma magyarországi életrajzát jelentette.

Arcpirítóan nagy adósság. Jelzi hazai színházi életünknek azt az általános, kelet-európai drámai színházi életére utaló közömbösségét, amely fennhéjázva pillog magasra; provinciát így éltetve igazán.

Figyelem pedig annyi is elég volna, hogy a romániai magyar színházak munkájának eredményeit, friss fordításokat (fordításváltozatokat), előadásokat, folyóirat-publikációkat, kiadói eredményeket számon tartsuk ebben a tárgykörben. E mostani évad is utal a tájékoztatatlanságra; Az elveszett levélnek utóbb Deák Tamás alapos tanulmánnyal kísért fordítása megjelent, a sepsiszentgyörgyi előadás rendezője, Seprődi Kiss Attila is sok színpadi-nyelvi tanulsággal szolgáló változatot készített; Debrecenben mégis a félévszázados Kádár Imre-féle változatot játszották.

Az elmúlt évtizedekben a vendéjjátékok szolgáltak leginkább tájékoztatással. A marosvásárhelyi Székely Színház 1958-as körútja alkalmával Sebastian Lapzártá előtt című művét mutatta be, a Bulandra asszony vezetésével itt járt, akkor Matei Millo nevű, bukaresti színház L. Demetrius Három nemzedékét hozta el egyebek között. Aztán a kolozsvári Állami Magyar Színház Delavrencea Fergeteg című történelmi drámáját és H. Lovinescu Egy művész halála című színművét Kovács Györggyel a főszerepben mutatta be Budapesten. Színházak testvérkapcsolatának erősödésével a hetvenes években gazdagodik az általunk megismert román drámai repertoár. A nagyváradi színház román és magyar tagozata D. R. Popescuval (Szomorú angyalok), aztán Everacal jelentkezik. A jelenkori társadalmi kérdéseket tárgyaló Everac ott-honi népszerűségét a vendéjjátékok is igazolják. A sepsiszentgyörgyiek első útjukra 1973-ban Ki vagy te? című darabját hozták el, az aradi román együttes az Albérlővel vendégszerepelt Békéscsabán, a bukaresti Nemzeti Színház társulata Lepke a lámpán című művét adta elő. A kolozsvári Állami Magyar Színház Az utolsó hatyú című művét mutatta be Budapesten és Szegeden. S ugyancsak a kolozsváriak A. Manea sziporkázó rendezésében Musatescu művét, a Titanic keringőt is eltáncolták Beethoven Sors-szimfóniájának discósított változatára.

A nép mesejátékot idézte Vasile Alecsandri Sinziana és Pepelea című játéka, amelyet a Kovács Ildikó vezette kolozsvári bábszínház mutatott be, majd Gyulán a marosvásárhelyi színház művészei Dan Alesandrescu elképzelésében vittek színre. S ugyancsak Vasile Alecsandri műve nyomán Musatescu adaptációban egy népi komédiát láttunk megelevenedni a bukaresti Nemzeti együttesének Chirita naccsága című előadásában Draga Olteanu, Florin Piersic és Al. Giuraru pazar játékában. De Caragiale is műsoron szerepelt a vendégjátékok alkalmával. L. Ciulei Bulandra Színház-beli elképzelése, igaz, a sokéves széria és szereplőcserék nyomán kicsit fáradt előadásban, de meggyőzően utalt arra: nem ismerjük eléggé Caragialét; vígjátéki könnyedséggel ne áltassuk magunkat az ő színházáról szólva. A Colpacci értelmezése is félelmes emberi pillanatokot villantott meg a nagyváradi debreceni kirándulása alkalmával, ugyancsak Az elveszett levelet játszván. S ez irányban mutatott új színeket Seprődi Kiss Attila Farsang értelmezése (mely bevallottan L. Pintilie korszakos jelentőségű előadását követte) és Az elveszett levél színreállításában. S ha személyes vendégeskedésnek számítjuk is, de Dan Micu, a bukaresti Nottara Színház rendezője két esztendővel ezelőtt a Zúrzavaros éjszaka veszprémi színpadra vitelében fájdalmas bölcslelete olyan gondolati és játéktípusbeli eredményekkel szolgált, amelyet a további magyarországi Caragiale-előadások nem kerülhetnek meg. A veszprémiek nagysikerű turnéja nyomán alighanem a romániaiak sem.

Az imént említett darablista az elmúlt évszázad román drámatermésének javát adta. A mostani magyarországi szemle is igen átgondoltan és sűrítetten fogta át ezt az évszázadot. Mert a múlt századi és a népi gyökereket idézi a nagy meseíró Creangă A fehér szerecsen című meséjének dramatizálása, amelyet a Békés megyei Jókai Színházban Radu Dinulescu, az aradi Állami Színház rendezője vendégként állított színpadra. S ugyancsak Creangát, illetve ezt a réteget, Ispirescut idézi az Állami Bábszínház Királylányok vándorúton címmel készített két mesefeldolgozása. Azzal, hogy a Pesti Színház Caragiale Farsang című művét Gothár Péter rendezésében színre vitte, arra is felfigyeltünk, hogy ez a Váci utcai kamaraszínház sajátos közép-kelet-európai arculat körvonalaait sejteti. Krleza Lédája mellett Székely János Vak Bélája, Sarkadi—Szörényi—Bródy Kőműves Kelemenje, Csurka Deficitje és Ki lesz a bálánya? című darabja egymást követő estéken már programadó erőt jelez. Centenáris kitüntetettségek is mondhatjuk, hogy az éppen száz esztendeje színpadra került Az elveszett levél című darabot két színházunk választotta: a szolnokiak Árkosi Árpád rendezésében mutatták be, a debreceni Csokonai Színház testvérszínházának művészt, Sergiu Savint hívta meg színpadra állítani Caragiale klasszikus és világszerte játszott művét. A Népszínház A. Kiritescu komédiáját, a Szarkafészket indította országos körútra Dan Alesandrescu rendezésében. Ugyancsak a két világháború közötti drámatermés klasszikus művének számít. T. Musatescu Titanic keringője, amely A. Tocilescunak, a bukaresti Bulandra Színház művésznőjének rendezésében, a gyulai Várszínház tavaly nyári bemutatóját követően a budapesti Nemzeti Színház fióképületében, a Várszínházban egész évadon át műsoron maradt. Az elmúlt év őszén elhunyt, s nálunk irodalmi, színházi lapokban emlékezésre se méltatott Horia Lovinescu Élet és halál játéka a hamusi-vatagban című művét a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház tűzte műsorára. Majdani elemzésünkhöz tárgyyszerűen hozzátartozik: Gyöngyösi Gábor, a szatmári Állami Színház alkotója megkezdte az előkészületeket, majd a próbasorozatot nem folytathatta, mert több mint másfél évtized után — a Kocsis István műveinek első színpadra állításával színháztörténeti érdemeket is szerzett — Gyöngyösinek színházából távoznia kellett. A kortársi drámairodalom sorában tudható Marin Sorescu Anyaöl című drámája Merő Béla rendezésében, amelyet az elmúlt évadban a Dunaújvárosi Bemutatószínpad tűzött műsorára, ebben a szezonban pedig a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban folytatta életét Molnár Piroska főszereplésével. Sajnálatunkra nem láthattuk az előadást; a Budapesten előbb a Pataki Művelődési Központban, majd a Játékszínben hirdetett produkció technikai okok miatt (?) elmaradt.

Rangos művek, jónevű alkotók; előzetesen is garancia abban, hogy érveljen állításunk mellett: fellengzős tájékozatlanságunkban elfordítottuk figyelmünket a román dráma- és színházművészet felől is.

Mindenekelőtt Caragiale-élményeinkről.

Az utóbbi két évtized drámaelmélete és színiélete igazolta: Ion Luca Caragiale világlátása, színpadi-nyelvi, gondolati hozománya a huszadik század groteszk és abszurd drámairodal-mát alapozta. Ionescóval kapcsolatban emlegetik mindenekelőtt; ahogyan a beszéd egy politi-kai tirádában, egy magánemberi csevelyben tartalmát veszti, s nevetséges semmitmondássá süllyed Caragiale színpadán, ennek a felfokozottságából és képtelenségéből nemcsak helyze-tet, hanem darabot épít Ionesco. Caragialénál a helyzetek még körvonalazottak, a figurák tartják alakukat, s a történet is folyamat jellegét mutatja; a francia drámaíró már egy állapo-tot rögzít. A román drámaíró figuráinak még lélektani érvényességük van, legfeljebb nem azo-nosak azzal a képzetrel és világhelyzettel, amibe képzelik magukat. Ionescónál már auto-matizmusokra lefokozott világot tapasztalunk. Valentin Silvestru, a kiváló kritikus könyvnyi tanulmányban igazolta: Caragiale színpadi világa kegyetlen. Az író életének tényei és a drá-mákban, novellákban, karcolatokban megnyíló világ azonosságjegyeinek összevetéséből ju-tott erre a következtetésre. Ha egy-egy színpadi mű megjelöléseként azt is olvassuk, hogy „vigjáték”, vagy „komédia”, Caragialeval kapcsolatban nem szabad a hagyományos, elsősor-ban francia mintára írott színpadi játék konvenciójára gondolni és a szelíd, kedélyes szórako-zottság körébe utalni. Mert lehet ugyan, hogy Labiche és más szerzők dramaturgiai fordula-tait felfedezhetjük Caragiale műveiben, ám ami amazoknál kedélyes színpad-technikai had-művelet, az a román drámaírónál világképet kibontó és jellemző módszerré emelkedik. Az enyhe éghajlatúnak és játékosnak vélt fordulatok mélyén kérlelhetetlen ember- és társadalom-ábrázolás mutatkozik. S ehhez Caragialénak megszenvedett életanyaga volt. Magánemberi, színházi szerzői, írói megaláztatásai hitelesítették műveit.

Caragiale imént jelzett hangoltságát, világában és az ebből következő színházi stílus fel-adványát mindhárom előadásban felfedeztük. Nem azonos következtetésséggel, sajnálatunk-ra. A szolnoki előadásban Árkosi Árpádnak kiváló díszlettervező társa mutatkozott, Dragos Georgescu, aki a már említett veszprémi Zúzvaros éjszaka színpadképét is jegyezte. Nagyon részletező ez az elgondolás; a román tervezőnek azt a kettősséget sikerült megéreztetni, ami Caragiale hőseire oly nagyon jellemző: az úrhatnáság likas seggű nadrágban pávázik. Tipa-tescu, miközben öltözködik és bölcsködik, a próbababára illesztett francia parókát és elegáns kabátot is magára ölti. Ebből a szalonból budira járnak és a választási kutyakomédia is avval erősödik fel, hogy a hosszú, tribünszerű pulpitus egészen a színpad elejére kerül. Ezzel minden általunk látott előadásnál alkalmas helyzet mutatkozik arra, hogy nemcsak a gyarló emberi természetek nyomatókosodjanak, hanem az álnok politikai játék is premier plánba kerüljön. A harmadik felvonás fehér, elegáns kerthelyisége pedig kegyetlen diszsonanciát teremt ebben, hogy mily kicsiny, csökkent emberek és népvézérek ünneplik magukat. Árkosi Árpád számos villanásban elmélyítette és kitágította Az elveszett levél világát. Ahogyan például a rendőr alakváltozásait elgondolta, ahogyan naturális játékrészletezettséggel a tribünt takarítják a vá-lasztási cirkusz előtt. Olyan elemek ezek, amelyek egységes és megemelet Caragiale-előadás pazar részleteit adnák. Ám itt inkább túlgondolt villanásnak mutatkoztak, mert az előadás egésze komédia, máskor a bohózat hangütését mutatta. Olykor azt is humor nélkül. S ami alapgondja ennek az előadásnak: színészi teljesítményeiben érdektelenné süllyed. Árkosinak talán elég ereje vagy ambíciója nem volt ahhoz, hogy az erős, kérlelhetetlen játékosságot me-gteremtse. Így ki-ki a maga természete és érzékenysége szerint bohózatot, komédiát vagy sati-rát játszik. Zala Márk mint Trahanache, Csikos Gábor Tipatescu szerepében szürke és merev, s így emberi, politikai szélhámiajuknak nincs tétje. Hozzá: Árkosi alapvető kérdéseket se tisztázott pontosan: Trahanache tud-e nejeének a prefektus kerevetéhez vezető ambícióiról? Me-rőben más a színész feladata, ha tudja, de politikai sandaságból szemrebbenés nélkül vállalja a felszarvazást, avagy egyszerűen balek, s ebben a minőségben esetlenkedik.

A játéktílus, s ezáltal az előadás hangvételének zavartsága nemcsak a szolnoki, hanem a debreceni előadást is jellemezte. Sergiu Savin mozgalmas munkája pedig ezt az összehangolt koreografált felfokozottságot igényelte. Maszkos játékkal indítja és zárja a játékot, s ama he-

gedülő személy, aki még kereteli az előadást, legfeljebb Debrecenben tűnik fel valami modernkedő elgondolásnak, manapság már amatőröknél is sablonos fogás. Talán a debreceni társulat képességét és készültségét is jelzi, hogy nem a figurák, hanem a helyzetek élessége sikerült inkább Savinnak. Amint a választási kép székcsatáját kialakítja, vagy ahogyan a timpanon tetejére állítja a felsőbb helyről küldött új képviselőt, Dandanachét, és ahogy felülről figyeli a kisszerű vircsaftot; körötte rózsaszín, zöld pillangók repkednek — ez igen! Mélyen caragialei pillanat, mert az egész történet társadalmi arányait mutatja, csattanós színpadi kép. Ezért fölösleges küllemkedés és ügyeskedés, hogy az előadás-indító játék ismétlésével feloldja és könnyíti ezt a bravúrós színpadi-gondolati képet. Sarvin rendezéséből hiányoltuk azt a distanciát, amely ennek a hamis önáltató világnak a lényegét adja: az ön- és közámítás természetességének következetes kibontását. A színészek jó vagy gyöngébb formában komédiáztak, noha Savin sok mozgással, apró játékkal látszólag színesen, mozgalmasan élte a színpadot. Ám a formai játék nem szervült gondolati keménységgel. Eképpen a színészek is könnyebben engedetlenkedtek, s vitték a játékot a maguk rutinja felé. Nem a szerep, hanem az alakítása kicsiségét hozta például Sziki Károly Branzovescu ügyvédje; a „Legyetek egy pindurkát türelemmel” jelszó harcosa, Trahanache alakítója, Korcsmáros Jenő kicsiségében és riadtságában jó figura, Mucsi Sándor városi rendőrbiztosa inkább egy sarkon posztoló tizedes, de itt szalonjátékról is szó van, s ehhez a rafinált szolgálatosságához simulékony modor is szükséges!

S amit a két, Az elveszett levél előadásában hiányoltunk, azt példászerűen megmutatta a Pesti Színház Farsangja, amelyet Gothár Péter vendégként rendezett. Caragiale itt kevésbé hallatja politikai véleményét. Egy „szerelmi” bonyodalom fellengzős és penetráns lábszagú lélek-világ képét adja. Gothár rendezése azért is kitűnő, mert a képtelenné fokozódó játék kegyetlenségét is megmutatja. Bodor Ádám szellemes és mai fordulatokra épülő fordítása olyik pillanatban ugyan túlzottan is a drasztikumot élezte, s nem ismerhettük meg azt a nyelvi idiótizmust, amely a Mahala jellegzetessége. S amely szinte megoldhatatlan csavarásokat igényel a fordítótól, amint erről Deák Tamás kitűnő Caragiale-esszéje is szól. Gothár díszlete lényeges esszenciáját adja a játéknak: L. Pintilie egy bádogviskóba állította fel a borbélyüzletet, a Pesti Színház pincébe helyezte. Mélyben élnek ezek a figurák, akiket lassacskán lábuktól felfelé ismerünk meg. Mert a lejárát előtt egy vastag cső függ, az érkezőnek előbb a lábbelijét pillantjuk meg: fehér kitaposott cügos cipő, majd Mica lesz, a ploesti lăpvirág; bilgeri csizma viselője: Tuskolábú, a nyugalmazott rendőr. Pacsuli szagú tyúkocskák és kokasok hangoskodása ez a „vígjáték”, ám nagyon is félelmes, ahogyan hazugságban kompániává erősödnek. Egy-mást ugyan becsapták, de ama darabban emlegetett egynapos ploesti forradalom vitézei ők! Olaj- és hagymaszag, sültet a hús, az asztalra bor kerül; a zabálásban összetartó gyülekezésnek félelmes veszélyek mutatkoznak! — erről szól Gothár Péter előadása. A Hétnek egy 1980-as tudósításából olvassuk, hogy L. Pintilie a Farsang filmváltoztatát készítvén (amely mindmáig mozikba nem került) a színészekről milyen erős s kegyetlen jelenléte és munkát kívánt. Gothár munkájában is felfedezzük ezeket a jeleket; nem imitáció, ahogyan Mica (Pap Vera) a pofonokat kapja, s egyszer hanyatt zuhan, máskor a kerevetre repül. A színészi attrakció mélyén a gondolati valóság mutatkozik: bonviváni elegancia és modor mögött megmutatni az elembertelenedett lényegit. Hazugság volna valamiféle költészettel hitelesíteni és felmenteni ezt a rettegett gyűlevészetet. Caragiale se tudott engedékeny lenni. Inkább hazájából távozott.

Csalódást hozott a jóhírű s nekünk szimpatikus Dinulescu Radu jegyezte A fehér szerecsen című mesejáték, amely Creanga klasszikus meséjéből készült. S amelyet Sütő András költői fordításában ismerünk. Nemcsak azt hiányoltuk, hogy a küzdelemnek az a tétje és rettető ereje nincs meg, mint a mesében, hanem a poézis is gyöngén mutatkozik, amely varázslatossá teszi Creanga történetét. Fontos bölcséleti sorok is elmaradtak az adaptációból. Színes fűzerekkel határolt üres térben játszódik a mese, ebben tehát fokozottan a színészi invenciónak és a rendezői fantáziának kell benépesíteni a színpadot. Ismerve a csabai együttes képessé-

gét: a másod- és harmadvonal gárdáját választotta, kapta (?) Dinulescu Radu, ennek nyomán elemi feladatok nem valósultak meg: jó néhány szereplő rosszul beszélt; affektált, vagy éppen Moha bácsit, a törpét imitálta. Sokféle emberi, állati karakter invenciózus, bájos mozgásra vezethette volna az előadás alkotóit; ezt sem fedeztük fel. A jeleneteket munkájában rendezték át; érthetetlen, hogy zenei betétek miért nem szolgáltak hangulati-összetartó effektusként? Ismēve a békéscsabai színház gyermekszínházi törekvéseit, a gyöngébbek közé kell sorolnunk a kedvünk szerint ezt az igen példamutató és újféle tájékozódásra utaló vállalkozást.

Alighanem Dinulescu Radu invenciója elgyöngült munka közben. Dan Alesandrescunak ambícióját éreztük A. Kiritescu Szarkafészek című darabjának népszínházbeli előadásában. Munkáját a mesterember korrektségével jellemezhetjük. Noha azzal, hogy templomi kezet adott a játéknak, utalván arra, hogy a játéktér előtt lévő rács megnyitása és bezárása a történet múltbeliségét hangsúlyozta. Arra inkább kíváncsiak lettünk volna, hogy maiságában mennyire van jelentése Kiritescu komédiájának. Gondunk mégis az elsősorban, hogy a három öreg hölgy (Szlonka Márta, Kéti Kati és Táncsics Mária) túlzott kedélyességben ült és csacsogott az asztalnál, pedig itt tragédia is következik! Amely majd melodráma hangolja a játékot. Ez az írói váltás megnehezíti a rendező dolgát, hogy egységes stílusban tartsa az előadást. Dan Alesandrescu ezért inkább kívültre helyezte a súlypontot, s noha az író alig ad szöveget a Frauleinnak, ebben az előadásban Dózsa Erzsébet fel-feltűnése már-már transzcendens okozója annak, hogy Margareta öngyilkos lesz, megtudván férje szerelmi üzemmenetét. Súlyosabban s tragikomédiára hangolva a Szarkafészek életét, a marosvásárhelyi rendező talán egységesebb s mai idegrendszerrel is élhetőbb előadást teremthetett volna. De az igazsághoz tartozik: a vele dolgozó színészek társasága az igényünkben jelzett játékosságban eddigi pályájukon nem mutattak gyakorlatot.

H. Lovinescu Élet és halál játéka a hamusivatagban című darabja méltatlanul kis előadásszámmal élt Nyíregyházán, s az se okolható, hogy Gellért Péter főlével körbevett és stúdiószínháznak lefokozta a Móricz Zsigmond Színház nézőterét. Az atomhalál utáni új élet vízióját jeleníti meg Lovinescu darabja; miként kezdhető új élet a pusztulásból? S kezdhető-e igazán? Etikai-emberi mivoltunknak jelenidejű aggodalmait vetíti a rettenet utánira. Ha Sütő András a kezdetekről, úgy Lovinescu Káin-Ábel mítoszértelmezése a jövőről (de mindkettő jelenbeli értelmi és érzelmi érzékenységgel) szól az aggodalmakról. Újrakezdésünkben is bennehordozzuk emberi természetünk pusztító és nemes természetét. Anna, szíve alatt Káintól való magzatával; merre tart majd a világ? — kérdezi Lovinescu példázatos játéka abban a távlatos félelemben, hogy talán mégse kell újrakezdeni az életet. S abban a jelenidejű felismerésben, hogy a család válságát konstatálja. Gellért Péter csendes, gondolati kamaradramát igyekezett formálni. Ehhez jó partnereket talált. Simor Ottó nagyhangú, kedélyes, majd összeroppanó apája, mintha a kedélyességet nagyobb invencióval játszaná, Csikós Sándor erőszakos és cinikus Káinja, a főiskolát most végzett Schlanger András szelíd Ábelje, és virágosan tiszta érzésekkel élő Anna-Varjú Olga bensőséges összjátéka egyenletes és becses előadást teremtett.

A. Tocilescu elmélyült, komoly és igényes együttmunkálkodásra hívta a budapesti Nemzeti Színház együttesét a Titanic keringőben. A kényelmességhez szokott és szoktatott magyar színházi életben Tocilescu keringője kemény munkát tételezett és eredményezett. A munkafolyamat felszabadult, könnyed és olykor egységes játékot hozott, még akkor is, ha egynemű színész inkább görcsösen, vagy finom sasszékkal, csalóka lépésekkel igyekezett imitálni A. Tocilescu szigorú koreográfiáját. A táncra alkalmas tér megteremtése pedig nem volt könnyű Dan Jitianunak, aki nemcsak díszlet- és jelmeztervezőként, hanem alkotótársként vett részt a munkában. A gyulai várudvar kőlépcsőjével és téglafalaival ugyanis erősen hangulatmeghatározó játéktér, ahol a Musatescu által igényelt szobabelső ügyetlenül mutatna. Éppen ezért Jitianu és Tocilescu Spirache családjá felfokozott álszent ambícióinak, cirkuszainak helyszínéül az udvart tekintette. Ebben a gondolatban száradó ruhák lógnak a kötélén, Miza fürdődresszben, napszemüvegben pokrócra heveredve napozik és kellemkedik, Spirache

egy lócán fröccsözik és újságot olvas. A fából eszkábált budinak helye és visszatérően funkciója van. Hol Traian tűnik el benne a szolgálóval, a nagybácsi halálának hírére a keringőre lépdelő gyászmenet, Spirachéval az élen, innen exponálható röhgögtető szomorúságában. Az udvaron a szüette tekenőben megcsutakolják Decebalt, Miza ájulása is azért lehet pillanatnyi, mert az esőcsatorna alá helyezett hordóba szédül; gyorsan ocsúdik tehát. A második részben az uborkafán urizáló család otthonát fénycsövekkel világított fémparavánok határolják, s fönn a magasban neonreklámok villognak — még ebben is lelemény: némi betű-éghibával.

Tocilescu nem láttatja oly abszordoid játékosságnak Musatescu világát, mint Manea kolozsvári rendezése. Ez a budapesti Nemzeti Színház-beli értelmezés mindennapiságában is felfokozott; képtelen ez az élet, amely érdekekre sandít, politikai ambíciókkal spekulál. Azt állítja Tacilescu, hogy Musatescu hőseiből hiányzik az, aminek századunkban mindennél nagyobb szükségét szenvedjük: az erkölcs. Családi, emberi-társadalmi érzésünknek és cselekedetünknek időbeli megtartó és nemesítő ereje. Ezért is érvényes a Titanic keringő, ezért kortársunk Musatescu, ahogyan Caragiale is, és ezért kitűnő A. Tocilescu rendezése.

Nincs lekérés, munkában és gondolatban az az igényesség mérce, amelyet a társulatban s bennünk nézőkben, Tocilescu megteremt. A meghajlás pedig? Egy kis japán érkezik s karate-ütésekkel rendet teremt: gépe elé ülteti s állítja az egész kompániát. Durran a masina, egy felvillanó fényesség. Elkészült a fénykép: így, ahogy vagytok.

Így, ahogy vagyunk.

Nincs pukkedli sem, Tocilescu ennél szigorúbb; szelíd meghajlás és őszinte szembenézés inkább. Köszönjük a táncot. Amelyben szívével és csökkent lábával oly odaadóan hullámozott Miklóssy Judit (Gena), loncsos lélekkel s kihúzott derékkal uralta a családot Máthé Erzszi (Chiriachita), virtuóz beszéd- és öltözési technikával választási szélhámiáját és ágy-ék mániáját egyszerre adta Ferenczy Csongor (Radulescu). Botár Endre, aki egyben a rendezőnek munkatársa is volt, viharzó epizódot teremtett a karatés fényképész néma villanásában. Kár, hogy Fonyó István sokszor inkább imitálta és affektálta, mint intenzív felfokozottságában élte volna Spirache kicsiségét. Nem adunk szereplést, de némely játékos igazolták: évek, évtizedek érlelmesedése után az elkopott színészi reflexek karbantarthatók, frissíthetők. Csak igényes munkamenetben rendszeresen foglalkoztatni kell őket. Hogy a főiskola mesterségbeni képzésben hiányosan képzi hallgatóit, arra jó igazolás, hogy a szobalány epizódját előbb Nyertes Zsuzsa, majd Vásári Mónika gyöngécskén, fantáziátlanul oldotta meg. Láthatóan nem érezték és nem tudják azt a stílust, amit Tocilescu igényelt volna tőlük.

Az elmúlt évad remélhetően nem lesz hivatkozás arra, hogy a román dráma a továbbiakban elkerülje színházak műsorrendjét. Kampányszerűség helyett ez az évad éppen a folyamatos figyelmet nyomatékolja. S ebben azok a jelek biztatóak, amelyek a kölcsönösség jegyében alakulnak ki a két nép színházai és alkotói között. Folyamatosságon van a hangsúly; azért is említjük, mert utóbb zavaró jeleket észlelünk. Az elmúlt év őszén hiába vártuk a sepsiszentgyörgyi színházat, csak a díszleteket szállító vagon érkezett meg. Idén tavasszal az 1970 óta tartó jó kapcsolat első elakadt pillanatát érzékeltek, amikor is a debreceniek nem teljesíthették soron következő nagyváradi vendégjátékukat. A hídépítésről van szó, amelyet oly gyakran emlegetünk és hallunk feladatként. A mindennapi gyakorlatban óhajtjuk látni a zavartalan közlekedést, a közös haszon biztos reményében. S attól az aggodalomtól mentesen, amelyet több mint negyven esztendővel ezelőtt Németh László találó képpel úgy fogalmazott, hogy a közlekedés akkor lehet zavartalan, ha a gyanakvó finánc tekintet helyett a bizalom tekintetének kíséretével jönnek és mennek a szellem emberei.

ABLONCZY LÁSZLÓ